

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ВБД 82.035:891.580+840

ОДИЛОВА ЗАЙНУРА ОБИДОВНА

**МАСЪАЛАҲОИ ТАҲҚИҚ, ТАРҶУМА ВА ТАЪСИРПАЗИРӢ ДАР
РОБИТАҲОИ АДАБИИ ТОҶИКУ ФАРОНСАВӢ**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ)

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор
Мисбоҳиддини Нарзикул

Душанбе – 2026

Мундариҷа

Муқаддима.....	3
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	9

Боби I. Заминаҳо ва самтҳои асосии робитаҳои адабии Тоҷикистон ва Фаронса

1.1. Робитаҳои расмӣ Тоҷикистон ва Фаронса дар замони муосир.....	15
1.2. Пешини таъсири фарҳангу адаби Фаронса ба ҳаёти адабию фарҳангии халқи тоҷик.....	20
1.3. Самтҳои асосии пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ.....	34

Боби II. Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар заминаи пажӯҳишоти адабӣ

2.1. Саҳми профессор Шокир Мухтор дар таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ.....	38
2.2. Ибаррури Раҷабова – муҳаққиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ.....	49
2.3. Айнӣ ва адабиёти Фаронса дар таҳқиқи Д. Ҳ. Бобоева	58
2.4. Таъсири суҷаҳои «Ҳазору як шаб» ба насри ривоятии фаронсавӣ дар таҳқиқи Д.О. Маҳмудов.....	67
2.5. Низомии Ганҷавӣ ва Фаронса дар таҳқиқи Н. С. Гадоева.....	76

Боби III. Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ бар мабноси тарҷума ва таъсирпазирӣ

3.1. Тарҷума ҳамчун воситаи асосии ба вуҷуд омадани робитаҳои адабӣ ..	82
3.2. Тарҷумаи асарҳои адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар замони шуравӣ.....	93
3.3. Тарҷумаи назму насри фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар даври Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон	111
3.4. Дурнамои тарҷумаи намунаҳои адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон	128
3.5. Таъсирпазирӣ назму насри даври шуравии тоҷик аз осори адибони фаронсавӣ	132
3.6. Таъсири адабиёти фаронсавӣ ба назму насри замони Истиқлол.....	151

Хулоса.....	165
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	171
Рӯйхати адабиёт.....	173
Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия	194

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таҳқиқи масъалаҳои алоқаманд ба пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб дар адабиётшиносии тоҷик таърихи андаке беш аз нимасра дошта, бо ибтиқори муҳаққиқоне, ки донандагони яке аз забонҳои кишварҳои Шарқ буданд, оғоз шудааст. Ба тасреҳи Шокир Мухторов, дар Тоҷикистон охири солҳои панҷоҳуми асри XX-ро бояд «ибтидои тадқиқи пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб, пештар аз ҳама, Аҷаму Урупо» [130, с. 3] донист. Қадамҳои нахустинро дар ин арса Б. Невская ва В. П. Демидчик гузоштаанд. Баъдтар ба инҳо муҳаққиқони дигар, ба мисли Р. Деҳотӣ, С. Соколов, Ҳ. Шодикулов, В. Белан, Н. Натанов, В. Смигла, Р. Қудратов ҳамроҳ шудаанд. Дар навбати сеюм як иддаи дигари муҳаққиқон, ба монанди Ҳ. Назирова, Г. Б. Баракаева, В. Самад, Ш. Раҳим, Ф. Деҳотӣ, Л. Алқева, А. А. Морозов, Н. Н. Морева, Ш. Мухторов, М. Шаҳидӣ ва дигарон ба ин равияи адабии дар он замон дар паҳноии адабпажуҳии тоҷик инкишофёфта пайваستاанд.

Масъалаи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ аз ҷумлаи масъалаҳои ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ омӯхтанашуда ба шумор меравад. Албатта, дар давраҳои гуногун тарҷумаи осори адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ, робитаҳои ҳамдигарии адибон, муқотиботу суҳбатҳо, сафарҳои адибон ба кишварҳои ҳамдигар ва ғайра то андозае таҳқиқ шудаанд. Гузашта аз ин, агарчи баъзе масъалаҳои равобити адабии тоҷику фаронсавӣ дар таҳқиқоти густардаи баъзе донишмандон омӯхта шуда бошанд ҳам, боз дар ин самт масъалаҳои мавҷуданд, ки то ба охир пажуҳиш нагардидаанд. Аз ҷумла, қорҳое, ки дар давраи Истиқлоли кишвари маҳбубамон дар самти робитаҳои адабии миёни Тоҷикистону Фаронса анҷом ёфтаанд, ба таври зарурӣ арзёбӣ нашудаанд. Аз ин хотир, мавзуи мавриди таҳқиқ дар ин диссертатсия, ки ба баррасии масъалаҳои таҳқиқ, тарҷума ва таъсирпазирӣ дар робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ихтисос дорад, дар адабиётшиносии тоҷик муҳим ва саривақтист.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Дар хусуси робитаҳои адабии мутақобилаи адабиёти тоҷик бо дигар адабиёт, масоили таҳқиқ, тарҷума ва таъсир аз ҷониби адабиётшиносони ватанию хориҷӣ пажуҳишоти назаррас анҷом дода шудааст.

Роҷеъ ба масъалаи мавриди назар дар баъзе асарҳои донишмандон ва шоирону нависандагони машҳури Фаронса, ба гунаи «Сурудҳои инқилобӣ»-и Эжен П. (Eugène Pottier «Chants revolutionnaires») [213, с. 23-25], «Сурудҳои ҷангӣ барои Артиши Рейн»-и Руже де Лил Клод Жозеф (Rouget de Lisle, Claude Joseph, Chant de guerre pour l'Armée du Rhin) [227, с. 1-4], «Ҳазору як рӯз»-и Франсуа Пети де ла Крюа (François, Petis de la Croix, Les Mille et un jours) [65, 1710; 69, 1712], «Шарқнома»-и Виктор Ҳуго (Hugo Victor «Les Orientales») [218, с. 24], «Кулли Асарҳо»-и Пйер-Жан де Беранже (Pierre-Jean de Beranger «Oeuvres Completes») [226, с. 125-127], «Бузи ҷаноби Сеган»-и Алфонс Доде (Alphonse Daudet «La Chèvre de Monsieur Seguin») [212, с. 21-22], «Шеърҳои сатурний»-и Пол Верлен (Paul Verlaine «Poemes saturniens») [231, с. 41] пажӯҳишҳои арзанда анҷом шудаанд. Аммо таваҷҷуҳи муҳаққиқони номбурда бештар ба ҳусну қубҳи тарҷума, таъсир ва таҳқиқи адабиёти тоҷик дар Фаронса мутамарказ буда, тарҷума, таъсир ва таҳқиқи осори адибони фаронсавиро дар адабиёти тоҷик ва ё олами форсизабонон фаро намегирад.

Дар самти омӯзиши робитаҳои адабӣ нақши олимони шуравӣ ва рус низ хеле калон аст. Аз ҷумла, дар асарҳои А. В. Федоров «Основы общей теории перевода» [188, с. 15; 20], Л. Н. Демидчик «Таҳаввули тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик» [91, с. 118-125], И. Бехер «Любовь моя, поэзия» [6, с. 48], И. А. Зимняя «Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков» [97, с. 3], В. Д. Лихачева, Д. С. Лихачев «Художественное наследие древней руси и современность» [106, с. 73] ва дигарон масоили марбут ба адабиёти бадеӣ, тарҷума ва таҳқиқи робитаҳои адабӣ баррасӣ шудаанд. Вале боз ҳам ягон нафаре аз онҳо бевосита робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро мавриди омӯзиши илмӣ қарор надодаанд.

Як қатор олимону адибон ва мутарҷимони тоҷик низ, ба монанди устод С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Ҳ. Аҳрорӣ, М. Шакурӣ, С. Табаров, С. Улуғзода, Ҷ. Иқромӣ, Ф. Муҳаммадиев, Ш. Собир, Ш. Шараф, А. Адҳам, И. Раҷабова, М. Шокир, Ҳ. Раҳмат, А. Зокиров, Ҷ. Азизкулов, А. Остонова, М. С. Ҳаким, В. Самад, А. Худойдодов, А. Муллоев, Ш. Ҳақназаров, С. Султонзода, Т. Ҷумаев, Т.

Муҳиддинов, Д. Маҳмудов, Н. Гадоева ва дигарон ба масъалаи робитаҳои адабӣ даст зада, таҳқиқоти гуногун рӯйи кор овардаанд, ки ҳангоми таҳқиқ ба муҳимтарини онҳо бо таваҷҷуҳ ба мабоҳиси матраҳшаванда муроҷиат хоҳем кард.

Роҷеъ ба робитаҳои адабӣ, тарҷума ва нақди тарҷумаҳо муҳаққиқону мутарҷимони тоҷик дар таълифоти гуногунашон, аз қабилӣ Ҳ. Аҳрорӣ «Сухбат аз санъати адабиёт» [74, с. 115, 120, 128], М. Шукуров «Тарҷума ва услуби хоси нависанда» [207, с. 160; 206, с. 12; 204, с. 230], С. Табаров «С. Айнӣ ва тарҷимаи «Қамар»-и Фердинанд Дюшен» [185, с. 46, 47, 116], С. Абдулло «Чиро тарҷума бояд кард?» [70, с. 168-174], А. Давронов «Тарҷумаи бадеӣ ва тафаккури миллӣ» [89, с. 103-121], М. Нағзибекова «Назарияи тарҷума» [152, с. 3], А. Сатторзода «Суруди озоии мардуми озод» [179, с. 14], Т. Саворӣ «Санъати тарҷума» [172], Ш. Мухтор «Тадқиқи пайвандҳои адабии Шарку Ғарб дар адабиётшиносии тоҷик» [130, с. 3-20], М. Нарзикул «Нигоҳе ба ҷараёнҳо ва равишҳои нақди адабии навин» [156, с. 116-126], И. Раҷабова «Умри тозаи афсона» [169, с. 108-112], А. Самадов «Шигардҳои тарҷума» [178], Ш. Раҳмон «Таҳқиқ, танқид ва тарҷума» [164], Х. Зулфиқоров «Балзак дар сахнаи тоҷик» [98], В. Самад «Пайвандҳои адабӣ чун омили муҳимми инкишофи адабиёт» [176, с. 5-7], М. Қурбонов, З. Қурбонова «Мавлавӣ дар шинохти Эва-ду Витрей аз нигоҳи Шокир Мухтор» [103 с. 165], Д. Маҳмудов «Влияние персидско-таджикских сюжетов на французскую повествовательную прозу XVII-XVIII вв. (на примере «Тысячи и одной ночи»)» [109], Н. Гадоева «Исследование жизни и творчества Низами Гянджеви и перевод его «Пятерицы» во Франции» [82] ва дигарон таҳқиқот анҷом додаанд, ки ин пажӯҳишҳо ҳанӯз фарогири ҳамаи паҳлуҳои робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ва ё масъалаҳои тарҷума ва нақди навин нестанд. Дар навиштаҳои муҳаққиқони мазкур паҳлуҳои ҷудогонаи масъалаи робитаи адабӣ ва масъалаҳои умумии тарҷума ва нақди адабии навин матраҳ шудаанд.

Баъзе таҳқиқоти муҳаққиқону тарҷумонҳои тоҷик бевосита ба забону адабиёт ва фарҳанги тоҷику фаронсавӣ бахшида шудаанд, ки паҳлуҳои

гуногуни пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ва фаронсавию тоҷикро равшан менамоянд. Масалан, дар силсилаи таҳқиқоти анҷомдодаи Ш. Мухторов, амсоли «Ситораҳои бурчи Эйфел» [140, с. 3, 29, 76], «Адабиёти тоҷик дар Франсия» [120, с. 129, 88, 61, 104, 154, 129], «Замон ва тарҷумон» [126, с. 1, 3, 91, 102, 104, 109, 198, 192, 195, 200, 205, 126-127], «История развития французской научной иранистики», «Адабиёти замони Сомониён дар Фаронса» [128; 119], «Мақолот» [130, с. 3, 10, 17, 123, 145, 152, 222], «Шухрати Румӣ дар Фаронса» [149], «Баргузидаи насри Фаронсаи асрҳои XIV-XX» [123], «Балзакро ба тоҷикӣ мутолиа мекунем» [122], «Гюго ва адабиёти тоҷику форс» [124], «Пайванди дӯстӣ» [134], «Тоҷикистон аз назари адибони Фаронса» [142] самтҳои гуногуни робитаҳои дучонибаи адабиёту фарҳанги тоҷику фаронсавӣ хеле амиқ ва ҳаматарафа баррасӣ шудаанд.

Донишманди дигари тоҷик, ки бевосита ба забону фарҳанги тоҷику фаронсавӣ пайвандӣ дорад, И. С. Раҷабова мебошад. Ӯ дар пажӯҳишҳои худ «Насри ривоятии тоҷику форс дар раванди адабиёти Фаронсаи ибтидои асри XVIII» [162], «Нависандаи ҳақиқатнигор» [168] аз робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ сухан мегӯяд. Д. Ҳ. Бобоева дар асари худ «Садриддин Айни ва адабиёти фаронсавӣ» [77] роҷеъ ба таҳқиқи осори Айни дар Фаронса баҳс кардааст. Ба ақидаи саҳеҳи ӯ: «Муносибати адабиёти муосири тоҷик бо адабиёти халқҳои ҷаҳон ба таври кофӣ омӯхта нашудааст, гарчанде ки дар тули зиёда аз ҳафтод сол олимони тоҷик асарҳои зиёде офаридаанд, ки ба забонҳои гуногуни халқҳои ҷаҳон тарҷума шудаанд» [76 с. 1].

С. А. Султонов дар мақолаҳои «Гуашон ва синошиносӣ дар Фаронса» [182, с. 108-112], «Роль переводческих школ в формировании и распространении произведений Ибн Сины в Европе» [181, с. 3-10] ва ғайра масъалаҳои марбут ба тарҷума ва таъсири адабиёту фалсафа ва фарҳанги тоҷикро ба донишмандони фаронсавӣ таҳқиқ кардааст.

Ба андешаи Д. Маҳмудов, «пайдоиши романтизми адабӣ дар асрҳои миёнаи Фаронса, асосан, бо мавзуҳо ва образҳои адабии шарқӣ печида аст. Тарҷумаҳои фаронсавии асри XVIII байни худ муқаррароти услубӣ дар онҳо

татбиқшавандаро барои тарҷумаи «Маъно ва ҳақиқат», интиқоли образҳо ва сюжетҳои асли «аз рӯи намуна ва буриши худ» бо таваҷҷуҳ ба услуби адабиёти ватанӣ ва қариб пурра безътиной ба хусусиятҳои услубии матни асли ба ҳам мепайванданд» [110, с. 3].

Назарияи тарҷума бо адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ алоқаманд аст, ки дар он қоидаҳои муайяни тарҷумаи асари шоирии як халқ ба забони дигар муқаррар карда нашудаанд. Баъзан тарҷумонҳо дар равиши тарҷума бо вазифаҳои қариб ғайриимкон рӯ ба рӯ мешаванд. Асарҳои шарқшиносони фаронсавӣ дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Низомӣ ҳайати васеи тадқиқоте мебошад, ки аз қорҳои шарқшиносони аврупоӣ гирифта шудаанд ва ба маълумоти ҳаёти шоир ишроқот ва иловаҳо ворид карда шудаанд [83, с. 1-2]. Аз таърихи таҳқиқи тарҷумаи ҳоли Низомӣ дар Фаронса, бо кӯшиши аврупоӣҳо барои шиносӣ бо фарҳанги шарқӣ, марҳилаи шиносоии сайёҳон аз Аврупо бо адабиёт, илм ва фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, ки дар он вақт таърихи бисёрсола доштанд, оғоз меёбад [83, с. 8].

Барои огоҳии нисбатан ҷомеъ дар хусуси «бахшҳои гуногуни ҳамкорӣҳои дучонибаи Фаронса ва Тоҷикистон дар толи сӣ соли охир», аз ҷумла дар масъалаҳои алоқаманд ба робитаҳои адабии фарҳангӣ, китоби «Дӯстии Париж ва Душанбе: 30 соли муносибатҳои дипломатӣ (1992-2022)» [187], ки шомили маҷмуаи мақолаҳо мебошад, бисёр судманд аст.

Ҷунонки маълум мешавад, аксар таҳқиқоте, ки ба робитаҳои адабӣ ва тарҷумаҳо бахшида шудаанд, ё робитаҳои адабии фаронсавию тоҷикро фаро намегиранд ва ё яктарафаанд. Яъне, робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро нишон медиҳанд, на фаронсавию тоҷикро. Дар ин миён танҳо таҳқиқоти Ш. Мухтор хусусияти дучониба дошта, ба омӯзиши робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ва фаронсавию тоҷик бахшида шудаанд, ки танҳо замони шуравиро дар бар мегиранд. Бинобар ин, дар самти омӯзиши масъалаҳои таҳқиқ, тарҷума ва таъсирпазирӣ дар робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ба сурати монографӣ ва бо фарогирии ҳам замони шуравӣ ва ҳам давраи Истиқлол ҳанӯз таҳқиқоти

алоҳида ба вучуд наомадааст. Диссертатсияи мо метавонад, ин холигоҳро пурра созад ва аз ин лиҳоз, иқдоми муҳимме дар ин самт маҳсуб шавад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзуҳои илмӣ. Мавзуи кори диссертатсионӣ яке аз фаслҳои нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқии кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни буда, марҳала ба марҳала иҷро шудааст.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии пажухиши диссертатсионӣ баррасӣ ва муайян намудани масъалаҳои таҳқиқ, 9тарҷума ва таъсирпазирӣ дар робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ мебошад. Аз охири даҳаи панҷоҳуми асри XX то кунун дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқи масъалаҳои алоқаманд ба пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб ҳамчун як шоҳи мустақили адабпажухӣ чараён дорад. Бинобар ин, муайян кардани саҳми муҳаққиқони тоҷик дар омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои алоқаманд ба робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ масъалаи муҳим буда, аз назари дидгоҳҳои нақди адабии муосир таҳлил кардани онҳо аз ҷумлаи вазифаҳои таъхирнопазир ба ҳисоб меояд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Бо мақсади таҳқиқи комили мабӯҳиси аслию фаръии дар диссертатсия баррасишаванда, ҳалли масъалаҳои зерин вазифаҳои асосии таҳқиқот қарор дода шудаанд:

- таҳқиқи заминаҳо ва самтҳои асосии робитаҳои адабии Тоҷикистон ва Фаронса: робитаҳои расмӣ ду кишвар дар замони муосир;
- муайян кардани пешинаи таъсири фарҳангу адаби Фаронса ба ҳаёти адабию фарҳангии халқи тоҷик;
- баррасии асосҳои дохилӣ ва берунӣ пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ;
- таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар заминаи пажухишҳои адабӣ;
- таъйини саҳми муҳаққиқони тоҷик Ш. Мухтор, И. С. Раҷабова, Д. Ҳ. Бобоева, Д. О. Маҳмудов, Н. С. Гадоева дар таҳқиқи масъалаҳои алоқаманд ба робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ;
- таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ бар асоси тарҷума ва таъсирпазирӣ;
- муайян кардани дурнамои тарҷумаи намунаҳои адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон;
- таҳқиқи масъалаи таъсирпазирӣ назму насри даврони шуравӣ тоҷик аз осори адибони фаронсавӣ;

– баррасии таъсири адабиёти фаронсавӣ ба назму насри замони Истиқлол.

Объекти таҳқиқот дар ин диссертатсия сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва манбаъҳои илмие мебошанд, ки дар онҳо оид ба масъалаҳои марбут ба робитаҳои адабии Ғарбу Шарқ, аз ҷумла тоҷику фаронсавӣ суҳан меравад. Инчунин, ба объекти таҳқиқот осори манзуму мансуре низ дохил мешаванд, ки маҳсули робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ мебошанд.

Предмети таҳқиқоти диссертатсиониро омӯзиши масъалаҳои таҳқиқ, тарҷума ва таъсирпазирӣ: таъсири мутақобилаи адабиёти тоҷик ва фаронсавӣ дар робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар таҳқиқи масъалаҳои аслию фаръӣ ва таълифи диссертатсия афкори назарӣ ва таҷрибаи илмии муҳаққиқони муосири ватанию хориҷӣ, ба монанди С. Табаров [185], Л. Н. Демидчик [91], М. Шукуров [204], В. Самад [Самад 1976; Самад 1991], Ш. Мухтор [140; 120; 126; 128], И. С. Раҷабова [162], Х. Шарифов [201], А. Давронов [89], М. Нарзиқул [157; 154; 158; 156], Д. Бобоева [77], С. Султонов [182], Т. Ҷумаев [196], Ш. Шеффер [229], А. Массе [224], Ж. Лазар [221; 222], Г. Лансоно [104], А. В. Федоров [188], И. А. Зимняя [97], В. Р. Аминиева [72] ва дигарон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навҷуии кори илмӣ-таҳқиқотӣ аз он иборат аст, ки муаллиф бори нахуст дар адабиётшиносии тоҷик дар асоси таҳлилу муқоисаи маводди муътамади мавҷуда равобитаи адабии тоҷику фаронсавиро дар заминаи масъалаҳои таҳқиқ, тарҷума ва таъсири мутақобилаи адабиёти тоҷик ва фаронсавӣ бо назардошти сарчашмаҳо ва таҳқиқоти олимони Шарқу Ғарб таҳқиқ кардааст.

Дар диссертатсия масъалаҳои тарҷумаи адабиёти бадеӣ ҳамчун асоси робитаҳои адабӣ, махсусиятҳои тарҷумаҳои асарҳои адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар аҳди Шуравӣ, аз забони асл тарҷума шудани осори адибони фаронсавӣ дар замони Истиқлол ва баъзе вежагиҳои марбут ба ин соҳа, саҳм ва ҷойгоҳи муҳаққиқони тоҷик дар таҳқиқи илмӣ масъалаҳои гуногуни робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ, таъсирпазирии адибони тоҷик аз адабиёту

фарҳанги Фаронса, нақш ва ҷойгоҳи адабиёти фаронсавӣ дар адабиёти тоҷики замони Истиқлол мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шуд. Маълум гардид, ки шоирону нависандагони имрӯзаи тоҷик аз адибони фаронсавӣ илҳом гирифта, дар пайравӣ ба онҳо асарҳои назмию насрӣ эҷод кардаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таъсири адабиёти муосири Фаронса ба адабиёти халқҳои дунё, бахусус ба адабиёти тоҷик, хеле назаррас аст. Баъзе шоирони тоҷик ашъори шоирони Фаронсаро тавассути забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума карда, чанде дигар силсилаи шеърхояшонро ба мардуми Фаронса ва мавзӯҳои машҳуру таърихӣ ин давлат бахшидаанд.

2. Тарҷума яке аз рукнҳои асосии рушди адабиёти ҷаҳонӣ ва робитаҳои адабӣ ба шумор меравад. Тарҷумонӣ соҳаи алоҳида буда, талаботу меъёрҳои махсуси худро дорад ва аз мутарҷим натавонад дониши забонӣ, балки дониши мукаммали илмӣ тақозо менамояд. Фарҳанги ғановатманди тоҷик, хусусан адабиёти он, дар робита бо адабиёти кишварҳои дигар рушд мекунад ва робитаҳои адабиро ба вучуд меоварад.

3. Адибону муҳаққиқони тоҷик шуруъ аз ибтидои бунёди ҳукумати Шуравӣ ба адабиёти фаронсавӣ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Осори адибони фаронсавиро мутарҷимони замони шуравӣ на аз забони асл, балки тавассути забони русӣ ва дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ тарҷума кардаанд.

4. Дар давраи соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон осори адибони фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷумаю интишор ёфта, рӯз то рӯз ҳаводорони он зиёд шуда истодаанд.

Аҳамияти назарии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки масъалаҳои назарии дар диссертатсия матраҳ шуда, мабоҳиси густардаи ҷузъҳои таркибии бобу фаслҳо ва равишҳои баррасии истифодашуда дар он паҳноӣ таҳқиқ ва равишҳои назарии илми адабиётшиносии тоҷикро дар соҳаи робитаҳои адабии тоҷик бо кишварҳои дигар густариш дода, дар такмили назари таҳқиқӣ дар соҳаҳои робитаҳои адабӣ, тарҷумашиносӣ, таҳлили муқоисавии адабӣ, ҳангоми коркарди масъалаҳои робитаҳои дучониба, таъсирпазирии онҳо ва дигар

масъалаҳои ҳамгун саҳми муносиб хоҳад гузошт. Равишҳои пажӯҳиши мавриди назари муаллифро дар таҳқиқоти дигар метавон истифода кард.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки маводди таҳқиқшуда, натиҷаҳо ва хулосаи бадастомада дар диссертатсия барои омода кардани курси лексияҳо, хондани курсҳои махсус дар соҳаи робитаҳои адабӣ, ки марбут ба масъалаҳои робитаҳои адабии муносири тоҷикӣ фаронсавианд, барои таҳияи дастуру воситаҳои таълимию методӣ, тавсияҳои илмӣ-методӣ дар донишгоҳу донишқадаҳо ва мактабҳои миёна дорои аҳамият мебошанд. Инчунин, маводди фароҳамомада дар диссертатсия ва хулосаву пешниҳодҳои муаллифро дар вақти навиштани мақолаҳои илмӣ, таълифи монография, навиштани китобҳои дарсӣ, таҳқиқи паҳлуҳои омӯхтанашудаи дигар масъалаҳои робитаҳои адабӣ мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Дарачаи этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар он зоҳир шудааст, ки маводди диссертатсионӣ дар асоси методҳо ва принципҳои муфиду ба моҳияти мавзӯ мувофиқи илмӣ рӯйи қоғаз оварда шудааст. Тибқи ин, масъалаҳои мавриди таҳқиқ пайи ҳам бо низоми муайяни илмӣ ҳаллу фасл гардида, натиҷагирӣ шудаанд. Афқору андешаҳои матраҳ бо далелҳои мушаххас собит гардидаанд. Дастовард ва натиҷаҳои пажӯҳиш аз ҷониби диссертант дар шакли гузоришу мақола дар конференсияҳои сатҳи гуногун, маҳфилу чорабиниҳои илмӣ, семинарҳои таҳассусӣ ироа ва нашр карда шудааст, ки ҳамаи инҳо дараҷаи этимнокии диссертатсияро таъвият медиҳанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия дар доираи шиносномаи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ) таҳқиқ гардидааст ва масъалаҳои дахлдори он ба бандҳои зерини ихтисоси мазкур мувофиқат менамояд:

– **банди 7. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI-XIX.** Вазъи сиёсӣ-иҷтимоии асрҳои XVIII - XIX ва нақши он дар инкишофи адабиёти тоҷик. Робитаҳои адабӣ, пайдоиши сабкҳо ва равишҳои ҷадид, таҳаввул ва ташаккули вазъи анвои адабӣ, таҷаддуди тафаккури адабӣ, сабкҳои адабӣ.

– **банди 8. Адабиёти давраи нав.** Аҳди ҷадидия ва адабиёти ҷадидӣ. Вазъи адабиёти тоҷик дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX. Таъсири маслаки ҷадидия бо инкишофи адабиёт, робитаҳои адабӣ.

– **банди 9. Адабиёти аҳди Шуравӣ.** Тарҷумаи адабӣ дар адабиёти ин давра. Таҳаввули анвои адабӣ, пайдоиши жанру навъҳои ҷадид аз қабili насри вуқуъгаро, драматургия, рӯзноманигорӣ. Нақши наслҳои гуногуни адабиёти давраи мазкур дар тағйири тафаккури адабӣ.

– **банди 10. Адабиёти давраи истиқлол.** Идомаи суннатҳои адабии солҳои 60-80 дар адабиёти ин давра, нақши истиқлоли сиёсии Тоҷикистон дар инкишофи адабиёт. қонунмандиҳо ва омилҳои сиёсӣ фарҳангии инкишофи адабиёти тоҷик дар ин давра, робитаҳои адабӣ, тарҷумаи бадеӣ.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Мавзӯ ва масъалаҳои асосии таҳқиқот дар ҳамкорӣ бо роҳбари илмӣ тарҳрезӣ гардида, ҷустуҷӯӣ ва натиҷагирӣҳои илмӣ унвонҷӯ дар мақолаҳои илмӣ, маъруза дар маҳфили конференсияҳо ва диссертатсия инъикос ёфтааст. Довталаб аввалин бор дар Тоҷикистон масъалаҳои таҳқиқ, тарҷума ва таъсири осори адибони фаронсавиро ба забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик ба таври муназзам таҳқиқ намуда, дар мавриди зарурат ашъор ва порчаҳои матнро аз забони асл мисол оварда, худ тарҷума ва бо тарҷумаи дигарон муқобалаю қиёс намудааст. Бинобар ин, саҳми довталаб ба ғайр аз таҳқиқи масъалаҳои аслий дар тарҷумаи қисме аз асарҳои онҳо низ назаррас мебошад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мазмуну мухтаво, масоил ва хулосаҳои асосии диссертатсия дар суҳанронӣҳои муаллиф дар конфронсҳои байналмилалӣ (2022-2026), ҷумҳуриявӣ (2018-2025) ва донишгоҳӣ (2017-2026), мақолаҳои ҷудогонаи муаллиф, ки дар маҷмуа ва маҷаллаҳои гуногуни илмӣ ба таърифи расидаанд, инъикос гардидаанд. Аз ҷумла, мақолаи «Шокир Мухтор ва саҳми ӯ дар таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷикӣ франсавӣ» дар маҷмуаи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Проблемы перспективы современной науки. Материалы международной научно-практической конференции» (Кишинев, Молдавия 10-апреля, 2023 г.),

мақолаи «Тарҷумаи осори насрии адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар даври соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар «Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Аҳамияти омӯзиши забонҳои романӣ-германӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва вазъи омӯзиши онҳо дар Тоҷикистон» ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода, Душанбе, 21 феврал 2025, мақолаи «Шароити мусоиди таърихӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ: робитаҳои расмӣ Тоҷикистон ва Фаронса дар замони муосир» дар «Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 35-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030, Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 95 солагии ДДОТ ба номи Садриддин Айний ва ёдбуди профессор Шокир Мухтор (12-13 февралӣ соли 2026)» (Душанбе, 2026) ва ғайра ироа ва нашр гардидааст.

Бахшҳои асосии диссертатсия дар ҷаласаҳои кафедраҳои забони франсавӣ ва методикаи таълими он, назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний пешниҳоду баррасӣ шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи якҷояи кафедраҳои забони франсавии факултети забонҳои романӣ-германӣ ва кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айний (суратмаҷлиси №7/2 10 аз 27.02.2026) баррасӣ ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Нуқтаҳои асосӣ ва натиҷаи таҳқиқ дар шакли мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ «Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ» ва «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», ки ҳамчун маҷаллаи тақризшаванда дар Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд, ҷоп шуда, ки теъдодашон ба нӯҳ адад мерасад.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, чордаҳ фасл, хулоса ва феҳристи адабиёт фароҳам омадааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 197 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад.

Боби I. Заминаҳо ва самтҳои асосии робитаҳои адабии Тоҷикистон ва Фаронса

1.1. Робитаҳои расмӣ Тоҷикистон ва Фаронса дар замони муосир

Соли 2022 аз таърихи робитаҳои дипломатии Тоҷикистон ва Фаронса дар давраи нави таърихӣ, ки оғози он Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида мешавад, 30 сол пур шуд. Ба ин муносибат бо номи «Дӯстии Париж ва Душанбе: 30 соли муносибатҳои давлатӣ (1992-2022)» дар Тоҷикистон китобе chop шуд [187], ки фарогири маҷмуаи мақолаҳои донишмандони тоҷику фаронсавӣ мебошад. Таълифоти ба китоб воридшуда тавзеҳи «шакли мукаммали бахшҳои гуногуни ҳамкориҳои дучонибаи Фаронса ва Тоҷикистонро дар тури сӣ соли охир (манзур солҳои 1992-2022 – О. З.)» [187, с. 2] дар бар мегирад. Мақолаҳо аз ҷониби муҳаққиқон, кормандони соҳаи дипломатия ва сиёсатшиносон таълиф шуда, дар онҳо паҳлуҳои гуногуни муносиботи судманди дучониба миёни Тоҷикистон ва Фаронса баррасӣ шудааст.

Аз наشري ин маҷмуа ва муҳтавои навиштаҳои таркиби он бармеояд, ки дар давоми солҳои Истиқлоли Тоҷикистон зина ба зина дар заминаи робитаҳои расмӣ миёни Тоҷикистон ва Фаронса шароити мусоиди рушди робитаҳои адабии ду кишвари дӯст фароҳам омадааст. Аз ҷониби дигар, шароити мусоиди таърихӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба муҳаққиқони робиташинос имкони ба роҳ мондани таҳқиқотро дар шохаҳои гуногуни марбут ба робитаҳои адабию фарҳангӣ фароҳам овардааст.

Имрӯзҳо дар шароити нави сиёсати ҷаҳонӣ ҳамкориҳои бисёрсамта миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон ва Фаронса, ба таври мунтазам идома доранд. Дар давраи ба даст овардани Истиқлол ҳамкориҳои мутақобила яке аз самтҳои асосии фаъолияти иқтисодӣ ва дипломатии кишварҳои Осиёи Марказӣ гардид. Ба дигар маъно, Фаронса ба монанди пулест, ки кишварҳои Осиёи Марказиро бо Иттиҳоди Аврупо мепайвандад [73, с. 1]. Дар давоми нимаи дуюми солҳои 90-ум ва нимаи аввали солҳои 2000-ум Фаронса сиёсати таҳкими муносибатҳои дипломатӣ ва фаъолияти сиёсиро дар

кишварҳои пасошуравии Осиёи Марказӣ пеш мебурд ва ҳамзамон ба рушди робитаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир мекард.

Истиқлоли давлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои 1991-1992 марҳалаи нави робитаҳои байналмилалиро дар минтақа фароҳам овард. Дар ин замина Ҷумҳурии Фаронса яке аз аввалин давлатҳои аврупоӣ буд, ки истиқлоли кишварҳои Тоҷикистон, Узбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон ва Турманистонро ба расмӣ шинохт ва бо онҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор кард. Аз ҳамин давра барои густариши ҳамкориҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангӣ заминаи ҳуқуқӣ ва сиёсӣ гузошта шуд.

Таърихи равобитаи дипломатӣ, илмӣ ва фарҳангии байни ҷумҳуриҳои пасошуравии Осиёи Марказӣ ва Фаронса аз замони истиқлол барои муҳаққиқон аҳамияти зиёди илмӣ дорад, зеро маҳз дар ҳамин давра дар минтақа тағйироти куллии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба амал омад, ки рушди ояндаи кишварҳои Осиёи Марказиро муайян кард. Фаронса ҳамеша ба таҳкиму густариши равобита бо кишварҳои Осиёи Марказӣ манфиатдор буд. Аз замони истиқлол ин ҳамкорӣ барои кишварҳои минтақа ба яке аз самтҳои асосии фаъолияти иқтисодию дипломатии хориҷӣ табдил ёфт [73, с. 3]. Ин масъала бо назардошти тағйироте, ки дар ҷаҳон ба вуқӯ мепаивандад, хеле муҳим аст, бахусус аз он сабаб ки он аз ҷониби муҳаққиқони минтақаи Осиёи Марказӣ амалан, омӯхта нашудааст.

Фаронса ба таҳким ва густариши ҳамкориҳои ҳамаҷониба бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, дар бахшҳои равобитаи дипломатӣ, илмӣ ва фарҳангӣ манфиатдор аст. Ин ҷиҳати масъала бо як қатор омилҳо шарҳ дода мешавад:

- Аввалан, дар нимаи дууми солҳои 90-ум ва нимаи аввали солҳои 2000-ум Фаронса сиёсати таҳкими муносибатҳои дипломатӣ ва фаъолияти сиёсиро дар кишварҳои пасошуравии Осиёи Марказӣ пеш гирифта, инчунин, ба рушди робитаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуд.

- Рақобат барои захираҳои энергетикӣ дар асри XXI шиддат гирифт. Ҷунонқи маълум аст, минтақаи Осиёи Миёна иқтидори бузурги обӣ дорад. Фаронса бо сармоягузорӣ дар ин бахш метавонад, ки мавқеи геополитикии худро дар минтақаи Осиёи Марказӣ таҳким бахшад.

- Фаронса саъй дорад, бо давлатҳои Осиёи Марказӣ дар бахшҳои фарҳанг ва маориф равобитро мустаҳкам кунад ва аллакай, бо онҳо тавассути марказҳои фарҳангӣ ва барномаҳои гуногуни илмие, ки ба ниёзҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ нигаронида шудааст, ҳамкорӣ мекунад. Масалан, пас аз пошхурии ИҶШС дар Фаронса пажӯҳишгоҳи илмии Осиёи Марказӣ (IFEAC - Institut français) кушода шуд.

Таърихи равобити дучонибаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса дар навбати аввал аз ҷониби як зумра олимони таърихшинос, ҷомеашинос ва сиёсатшиносони Осиёи Марказӣ мавриди таҳлили иттилоотӣ-назариявӣ ва таърихӣ-воқеӣ қарор гирифтааст, ки осори онҳоро муҳаққиқ А. Ашуров ба чанд гурӯҳ ҷудо кардааст. Ба гурӯҳи якум, асарҳои муҳаққиқони тоҷик Х. Зарифӣ, М. Бобохонов, З. Саидов, Д. Назриев, О. Каримов, Р. К. Алимов, Э. Раҳматуллоев, Х. С. Холиқназар, Р. Нуриддинов, А. Мамадазимов, С. А. Солихоҷаева, муҳаққиқони қазоқ М. Ж. Даненов, С. К. Атоқуров, С. Ф. Мажитов, М. Х. Маданова, Т. К. Тоқоев, Д. Б. Қодирбекулы, туркман Т. Дурдиева, М. Дурдыева ва узбек М. А. Раҳимова, Г. К. Аҳметова [73, с. 4-5] ва дигарон дохил мешавад, ки дар онҳо, дар навбати аввал, ташаккули сиёсати берунии давлатҳои Осиёи Миёна, инчунин, бисёртарафаи сиёсии ғайолияти сардорони давлатҳои ин мамлакатҳо баъди ба даст овардани Истиқлол баррасӣ мешавад.

Дар асарҳои О. Каримов ва Ҳ. Зарифӣ масъалаҳои мубрами сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, мушкилоти рушд ва таҳкими ниҳодҳои дипломатии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд [73, с. 6]. Асарҳои муаллифони тоҷик Ш. Мухтор, И. Раҷабова, Ҷ. Латифов, М. Иброҳимов, С. А. Султонов ва дигарон ба таҳқиқи масъалаҳои ташаккули робитаҳои байни мамлакатҳои Осиёи Миёна ва Аврупо, хусусан Фаронса, дар соҳаи илм, маданият ва адабиёт бахшида шудаанд.

Қорҳои илмии Ш. Мухторов, С. Султонов ва М. Иброҳимов, асосан, робитаҳои илмию адабии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Фаронсаро дар давраи шуравӣ дар бар мегиранд. Дар рисолаи И. С. Раҷабова рушди равобити фарҳангии Тоҷикистону Фаронса баррасӣ шудааст. Муҳаққиқони ҷавон, ба

монанди Д. Маҳмудов, Н. Гадоева корҳои илмӣ худро дар ростои тақозои даврони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом додаанд.

Гуфтан мумкин аст, ки соли 1991 ибтидои раванди барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ ва иқтисодии Фаронса ва кишварҳои Осиёи Марказӣ гардид. Дар давраи аввали соли 1992 заминаи сиёсӣ дипломатии шарикӣ Фаронса ва кишварҳои Осиёи Марказӣ замоне гузашта шуд, ки кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла Фаронса, дар эълomiaҳои худ мақоми кишварҳои тозаистиқлолро, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ташкил шудаанд, пазируфтанд [73, с. 18].

Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса 3-юми март соли 1992 барқарор шудааст. Сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Фаронса дар моҳи декабри соли 2002 ва солҳои баъдӣ, инчунин, боздиди вазирони корҳои хориҷӣ, амният, дифоъ ва тиҷорати хориҷии Фаронса ба Тоҷикистон марҳалаи муҳими рушди муносибатҳои дӯстонаи Тоҷикистону Фаронса мебошад. Ин сафарҳо барои густариши ҳамкориҳои фарҳангӣ, иқтисодии Фаронса ва Тоҷикистон шароити мусоид фароҳам оварданд.

Дар умум, толи беш аз сӣ соли охир муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Фаронса хеле босуръат ва дар самтҳои гуногун инкишоф ёфта истодааст. Аз замони пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ Фаронса ба минтақаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекард, ки аз сафарҳои зиёди сиёсӣ ва дипломатии ҳайатҳои Фаронса ба ҷумҳуриҳои пасошуравӣ шаҳодат медиҳад.

Моҳи декабри соли 2002 Созишнома дар бораи ҳамкориҳои фарҳангӣ, илмӣ ва техникаӣ байни Тоҷикистон ва Фаронса ба имзо расид. Дар созишнома майлу хоҳиши ҳарду мамлакат барои вусъат додани ҳамкориҳои байни коллективҳои тадқиқотӣ ва муассисаҳо, аз он ҷумла донишқадаҳои олий, дар соҳаҳои манфиати тарафайн инъикос ёфтааст.

6-уми апрели соли 2002 дар Тоҷикистон филиали Пажӯҳишгоҳи омӯзиши Осиёи Марказӣ (IFEAC)-и Фаронса ба фаъолият оғоз кард, ки дар он ҷо ба масъалаҳои робитаҳои дӯстонаи омӯзишӣ ва адабӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир

мешавад. Масалан, Фаронса ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ҷонибдор ҳастанд, ки ҳамкориҳо дар заминаҳои мубодилаи донишҷӯён, ҳамкориҳои донишгоҳҳо ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, густариши таълими забони фаронсавӣ, таҳқиқоти илмӣ дар забоншиносӣ, тайёр кардани китобҳои дарсии забонмӯзӣ, китобҳои дарсии грамматика, адабиёти методӣ барои тарҷимаи шифохӣ ва хаттӣ ҷонибдорӣ намоянд [73, с. 21-22].

Бюрои Campus France дар Тоҷикистон аз соли 2014 ба манзури рушди ҳамкориҳо дар соҳаи маориф фаъолият мекунад. Он расман 20 сентябри соли 2014 кушода шуд. Илова бар ин, 31 августи соли 2017 миёни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи Пантеон-Сорбонна Париж 1 Ёддошти тафохум ва ҳамкорӣ ба имзо расид [73, с. 22].

Намояндагии дипломатии Фаронса дар Тоҷикистон соли 2001 таъсис ёфтааст. Намунаи равшани ҳамкориҳои фарҳангӣ таъсиси Маркази фарҳангии «Бохтар» дар таърихи 14 октябри соли 2001 дар Душанбе буд. Ин марказ барои зиёиёни эҷодкори Тоҷикистон ҷолиб аст. Дар он мунтазам намоишгоҳҳои бадеӣ ва консертҳо, намоишномаҳои опера, шабҳои эҷодии донишҷӯён барпо мегарданд.

20-уми майи соли 2016 дар Фаронса нахустин анҷумани фарҳангии тоҷику фаронсавӣ бо номи «Равзана» ифтитоҳ ёфт. Раҳбарии он Шафак Фаррухзод буд. Анҷумани «Равзана» шахрвандони Фаронсаро бо мероси фарҳангии Тоҷикистон ошно мекунад [73, с. 22-23].

Ҳамин тариқ, дар давраи Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон миёни Тоҷикистон ва Фаронса робитаҳои расмӣ ба роҳ монда шуда, ба ин восита барои робиташиносии адабӣ шароити мусоиди таърихӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ фароҳам оварда шудааст. Имрӯзҳо дар кишвари мо тавсеаи равобити фарҳангии Тоҷикистон ва Фаронса яке аз самтҳои муҳимму афзалиятноки ҳамкориҳои бисёрҷониба ба шумор меравад. Дар ин миён муносибатҳо дар соҳаи фарҳангу адаб, тарҷума ва пажӯҳиш аз ҷумлаи самтҳои муҳими ҳамкориҳои дучониба дар ҳолати рӯ ба рушд қарор доранд.

1.2. Пешинаи таъсири фарҳангу адаби

Фаронса ба ҳаёти адабию фарҳангии халқи тоҷик

Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ба сурати мақсаднок ва таъсири мутақобила дар давраи Бухорои амирӣ ташаккул ёфтааст. Аз нимаи дуюми садаи XIX сар карда, тавачҷуҳи маорифпарварон ва ҷавонбухориёни тоҷик ба адабиёту фарҳангҳои пешрафтаи олам, аз ҷумла Русияю Фаронса, вусъат пайдо мекунад. Таърихи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ роҳи тайкардаи ин халқҳоро аз ҷиҳати шиносӣ ба фарҳангу адабиёт, таҳқиқ ва тарҷума ба тарзи мураббӣ аз замони қадим то имрӯз меомӯзад. Дар ҳақиқат, ин робитаҳоро ба воситаи таҳлили мазмун, ғоянокӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ, хусусиятҳои шаклӣ, таносуби ҷузъӣ ва иртиботии он ба зиндагӣ чун санъати инсоншиносӣ таҳқиқ намудан вазифаи назариявии ҳар як робиташиносӣ адабӣ мебошад [115, с. 164]. Муносибатҳои фарҳангӣ ва адабии халқи тоҷик бо тамаддуни аврупоӣ, аз ҷумла бо фарҳанги фаронсавӣ, дорои таърихи тулонӣ мебошанд. Гарчанде робитаҳои дипломатӣ ва фарҳангӣ миёни тоҷикон ва фаронсавиён, асосан, аз нимаи дуюми асри XIX оғоз мешавад, шиносӣ ба ғояҳои адабии Фаронса дар муҳити зиёиёни Бухоро ва Самарқанд то ҳамин давра ғайримустақим, ба воситаи Русия ва манбаъҳои тарҷумавӣ ба вуҷуд омада буданд.

Пажӯҳишҳо муайян кардаанд, ки миёни Шарку Ғарб пайвандҳои илмию адабӣ, махсусан, дар натиҷаи омӯзиши тасаввуф зиёд шудааст, зеро яке аз нишонаҳои асосии осори шоирони романтики Аврупо мистисизм аст, ки аз ибтидои асри XVIII оғоз ёфтааст [103, с. 165].

Дар сарғаҳи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар давраи муосир Аҳмади Дониш ва устод Айнӣ қарор дошта, таъсири адабиёти бузурги фаронсавӣ дар осору андешаҳои онҳо зоҳир мегардад. Агар Дониш қабл аз Инқилоби Бухоро шефтаи фарҳангу адаби фаронсавӣ гардида бошад, устод Айнӣ дар арафаи Инқилоби болшевикии ибтидои асри XX ба он рӯй оварда буд ва роҳи расидан ба озодӣ, ободӣ ва саодати зиндагиро дар он меҷуст. Бинобар ин, дигар маорифпарварону ҷавонбухориён, ки дар ҳалқаи ин ду аллома қарор доштанд, аз таъсири ин адабиёти пешрафта комилан орь буда наметавонишанд.

Мирзо Сирочи Ҳаким, ки яке аз чавонбухориёни охири асри XIX ва аввали асри XX буд, ханӯз соли 1902 ба кишварҳои ғарбӣ сафар карда, аз ҷумла, аз Фаронса ва Пориси овозадор дидан кардааст. Вай дар асараш «Тухафи аҳли Бухоро» оид ба кишварҳои аврупоӣ, аз ҷумла Фаронса ва пойтахти он – Порис, маълумоти ҷолиби диққат дода, мардуми кишварашро барои пайравӣ намудан ба фарҳанги фаронсавӣ даъват намудааст. Ин маорифпарвар то андозае забони фаронсавиро медонист ва дар мактаб дарси забони фаронсавӣ омӯхта буд. Дар хусуси Мирзо Сироч дар поёнтар муфасссалтар таваккуф хоҷем намуд. Маълум мегардад, ки тоҷикону франсавиён дар давраҳои пеш аз Инқилоби Бухоро низ бо ҳам муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ ва фарҳангӣ доштаанду забони фаронсавӣ дар кишвари Бухоро каму беш омӯхта мешудааст [183, с. 3].

Аҳмади Дониш дар асарҳои насрию назмиаш, хусусан дар «Наводир-ул-вақоеъ», бештар аз Фарангистон, ки на фақат Фаронса, балки соири кишварҳои Аврупои Ғарбиро дар назар дорад ва аз шаҳри бузурги Порис ёдовар мешавад. Фарҳанги Бухорои амириро бо он кишварҳои мутараққӣ ва соҳибфарҳанг қиёс намуда, мардумро барои пайравӣ намудан ба илму фарҳанги онҳо далолат мекунад. Аслан, шавқу ҳаваси Аҳмади Дониш ба фарҳанги кишварҳои ғарбӣ дар заминаи сафарҳои ӯ ба Русияи подшоҳӣ ба вучуд омадааст. Аҳмади Дониш аз ҳар сафараш ба Русия ҷаҳон-ҷаҳон маъно бардошта, хуб медонист, ки ин фарҳанги пешрафта дар заминаи фарҳанги аврупоӣ ба вучуд омадааст. Бахусус, вақте ки вай дар Петербург бо овозхони маъруфи италийӣ Аделина Паттӣ (1843-1909) шинос мешавад, дар васфи ӯ мадҳия гуфта, боз ҳам шефтаи фарҳанги аврупоӣ мегардад ва Аделинаро поричӣ (парижӣ. – З.О.) муаррифӣ менамояд ва чунин менигорад: «Дигар, дар айёми ҷашни импиротур зани муғанния ва мутрибаву қавволаро аз Порич оварданд, Поттӣ ном, ба кирои як лак тангаи русӣ. Бисёр хушандому соҳибҷамол ва бисе хушовоз, ки савту садои ӯ аз ҳанҷараи ҳеч башаре мутасаввир намешуд, то ки ҳукамои Фаранг [ва аҳли ташреҳ] мурдани ӯро мутаррасиданд, ки чун бимирад, ҳанҷараи ӯ бишқофанд ва бубинанд, [то бидонанд] ки ин овози хуш ба чӣ сабаб дар ӯ ҳодис гашта. Ва дар базмхонае, ки ӯ бошад, ғайр аз [ӯ ва] хониши ӯ халқ ба чизи дигар назар

намекарданд ва табақҳои гули маснуъ, ки то сад тангаи русӣ қимат дорад, бар ӯ исор мекарданд. Ва ҳар касе то ҳазор тангаи русӣ бар ӯ инъом менамуданд. Ва ӯ худро ба навъе дар шабҳо ороиш меод, ки ақл дар ташҳиси қолаби унсурӣ ӯ мутараддид мешуд. Гӯё, руҳе ё фаришта аст аз ғайб омада» [94, с. 178]. Аҳмади Дониш дар васфи ин зани соҳибхона ҳамаҷунин мадҳияе низ эҷод кардааст, ки хеле ҷолиб аст:

«Потии поричӣ, он савраки зуҳрачабин,
Дар табассум сӯи доман зи даҳан гул мерехт.
Зулфи пурчини ҳам андар ҳамаи ӯ дар буни гӯш
Оброи тарӣ аз ҷабҳаи сунбул мерехт.
Диданаш он ҳама кайфияти ҳайрат меод,
К-ӯ зи саҳби нигаҳ дар кафи ҷон гул мерехт.
Лаҳну овози вай он сон, ки ба гӯши ушшоқ
Гаҳ хуши саъваву гаҳ ҷаҳ-ҷаҳи булбул мерехт.
Аз Фетербурх азимат чу ба Амрико кард,
Нолаҳо аз сару аз по ҳама гул-гул мерехт» [94, с. 179].

Тавре дида мешавад, дар ин порчаи манзум Аҳмади Дониш аз зебоии шахс, аз ҳисси зебоипарастӣ, аз ҳунари баланди овозхонӣ ва ғайра сухан гуфта, аз дидани ҷунин як хонуми зебои ҳунароманд ва тараннумгари фарҳанги аврупоӣ дар ҳайрат афтодааст. Зебоии қомати ӯро ба сарв, рӯяшро ба Зухра, овозашро ба навои саъваву булбул ташбеҳ додааст. Ба умқи байти охири назар афканем, ба ҳубӣ мебинем, ки ин бонуи ҳунароманд натавонад Аҳмади Дониш, балки қалби тамоми тамошобинони петербургии низ тасхир намуда будааст.

Ҳамаҷунин, Аҳмад Маҳдум ҳини сафари худ ба Петербург дар як базми шохӣ, ки ба қавли ҳудаш, ҳунаромандон аз «Фаранг» омада будаанд, иштирок намуда, аз ҳунари онҳо дар ҳайрат афтода будааст. Аз навиштаҳои ӯ маълум мегардад, ки дар байни ин ҳунаромандони фарангӣ найрангбозон, чашмбандон, дорбозон, аспбозон, сағбозон, масҳарабозон ва ғайраҳо будаанд ва сирк ороштаанд. Дониш дар роҳи бозгашт байни Петербургу Маскав дар васфи ҳаводиси дар он базм дидааш маснавии хеле зебое иншо кардааст. Ба навиштаи

худи ӯ, он маснавиро ба забони русӣ тарҷума намуда, ба кишварҳои аврупоӣ бурда, дар маҷаллаҳо интишор намуда будаанд [94, с. 180]. Мутассифона, мо дар хусуси дар кадом маҷаллаҳои аврупоӣ ва ба кадом забонҳо нашр гардидани ин маснавӣ маълумот надорем. Ба ҳар ҳол, дар ин маснавӣ, ки аз 70 байт иборат аст, Аҳмади Дониш адолатпарварӣ, тавоноӣ, фарҳангпарварии императори рус – Александр, ҳамчунин зебоии баъзе шоҳона, сардии ҳавои зимистон ва гармии қасрҳои пур аз гулҳои зебо ва ғайраро тараннум намудааст.

Аҳмади Дониш ба фарҳанги оламгирӣ аврупоӣ таваҷҷуҳ намуда, дар қиссаи «Дар ҳикояти гирдобӣ Искандар ва ғанои марди аҷамӣ» маълумоти ҷолиби диққат пешкаш намудааст. Дар асоси маълумоти яке аз ошнонаш, ки аз як тоҷири сарватманди ҳиндӣ эронитабор шунидааст, Аҳмади Дониш шефтаи забону фарҳанги Фаронсаю Англия гардидааст. Назар ба қавли ӯ: «Ва ин Ландан шаҳрест бузург ва аз аъозими билоди машҳураи Фарангистон аст ва пойтахти Фаранса – [Инглис]. Фарангиён гӯянд: Дар арсаи олам се шаҳр аст: аввалаш Ландан, дувум Порис, сеюм Фетербурх. Дигари билод ҳукми қаря ва кишлоқ доранд ва вулоти онҳо ҳукми арбоб ва раис» [94, с. 194]. Тавре аз ин навишта маълум мегардад, Аҳмади Дониш шаҳр гуфта, ба маънои том Лондон, Париж ва Петербургро эътироф менамояд ва дигар шаҳрҳои оламо ҳамчун деҳа меҳисобад. Дар заминаи шунидаҳояш Аҳмади Дониш Лондонро бузургтарин шаҳр шуморида, онро на шаҳр, балки як мамлакат ҳисобидааст: «Мардумаш (яъне, мардуми Лондон) аз тамоми мардуми Янгӣ дунё (яъне, қитъаи Амрико) ва Фетербурх зиёда аст. Ва гӯянд саканаи ин шаҳр ба ҳасаби ҷамъият ва ашхос аз тамоми мардуми Рум ба ду мартаба бештар аст ва аз Порис ба ду сулс ҷамъияташ зиёдати дорад ва аз тамоми мардуми Хито ба як рубъ бешӣ дорад ва ба се баробар зиёд аз тамоми мамлақати Юнон аст. Ва Ланданро ба шаҳр хондан сазовор нест, балки ӯро мамлакат ва иёлат гӯянд, равост...» [94, с. 194].

Бо вучуди он ки Аҳмади Дониш бо шавқ оид ба Аврупо ва Фаронса суҳан мегӯяд, вале аз навиштаҳояш маълум мегардад, ки вай ному насаби ягон нафар аз адибон ва ё донишмандони аврупоиро зикр накардааст ва назару андешаҳои

ононро мавриди омӯзиш қарор надодааст. Ҳар он чи ки Дониш дар хусуси аврупоиён мегӯяд, дар заминаи шунидаҳояш аз дӯстон ва сафарҳояш ба Русия буда, худ ҳаргиз ба Аврупо сафар накардааст ва бо донишмандони он ҷо вонахӯрдааст. Бинобар ин, мегӯяд:

«Ман гарчи билоди Рус дидам, лекин

Кайфийяти Рум монд нодониста» [94, с. 239].

Дигар аз маорифпарварони бухорӣ, ки аз шахру кишварҳои аврупоӣ бевосита дидан намуда, зери таъсири фарҳанги онон монда буд, табиб, тоҷир, шоир, сайёҳ Мирзо Сирочи Бухорӣ ё Мирзо Сирочи Ҳаким (1877-1914) мебошад. Ин донишманди тоҷик низ ба мисли Аҳмади Дониш шефтаи фарҳангу адабиёти аврупоӣ, бахусус, фаронсавӣ аст. Фарқи назару андешаҳои Мирзо Сироч аз Аҳмади Дониш дар он аст, ки вай худ бо чашми сар шахрҳои аврупоиро дида, дар хусуси дастовардҳои илмию техникӣ ва пешравии иҷтимоию фарҳангии онҳо сухан меронад. Ягона асари боқимондаи ин донишманд «Тухафи аҳли Бухоро» натиҷаи саёҳати ҳаштсолаи вай ба кишварҳои мухталифи кураи арз, хусусан, Аврупо мебошад. Тараққиёту пешрафти кишварҳои аврупоӣ ва қафомондагии кишварҳои шарқиро дида, қиёс намуда, Мирзо Сироч ангушти ҳасрату надомат мегаразд. Аз мутолиаи асари «Тухафи аҳли Бухоро» дар замири хонанда таассуроте пайдо мегардад, ки Мирзо Сироч бештари хостаҳои Аҳмади Донишро ҷонибдорӣ кардааст. Яъне, Аҳмади Дониш мехост, ки дар кишварҳои аврупоӣ бошад ва аз дастовардҳои пешқадами илмию фарҳангии онон баҳра бардорад, вале ба ин муваффақ нагашт. Ҳамчунин забонҳои хориҷӣ, лоақал русиро намедонист ва зарари надонистани забонро дар «Наводир-ул-вақоъ» ба тафсил нақл кардааст. Мирзо Сироч, баръакс якчанд забонро медонист, аз ҷумла, русӣ туркӣ ва фаронсавиро ва маҳз сатҳи забондонияш ба вай имкон додааст, ки ба соири кишварҳои олам, аз ҷумла, Аврупо сафар намояд.

Тавре худӣ ӯ мегӯяд: «Пас аз он дар яке аз мактабҳои русӣ, ки тоза дар Бухоро мафтуҳ шуд, дохил шуда, як сол таҳсили лисон, риёзӣ, ҷуғрофӣ намудам. Ағлаби шабҳо дарс мегирифтам ва бар аксари газетаҳои русӣ ва туркӣ

обуна (муштарӣ) гардида, туркиро ҳам хуб балад шудам. Ва ба қадри шаш моҳи дигар дар назди як нафар муаллими фаронсадон хатту саводи фаронсаро бо чузъе луғат таҳсил намудам. Ин илмро ҳам қадре ба даст даровардам. Вале тақаллум кардани фаронсаро қодир нашудам» [60, с. 10].

Аз ин навиштаҳои маорифпарвар маълум мегардад, ки дар Бухорои он рӯзгор донандагони забони фаронсавӣ будаанд ва онро меомӯхтаанд. Ин нукта бори дигар далолат бар он мекунад, ки робитаҳои тоҷикону фаронсавиён танҳо пас аз Инқилоби Бухоро ба амал наомада, балки решаҳои амиқтару қадиматар дорад.

Зимнан, дар хусуси қидмати замони ошноии адибони мо бо фаронсавиён аз рӯзгори Шамси Табрезӣ мисол метавон овард. Аз рӯйи тасреҳи А. Ашуров, дар асри XIII мутафаккир ва суфии бузург Хоҷа Мавлоно Муҳаммад, писари Алӣ ибни Маликдодии Табрезӣ, маъруф Шамси Табрезӣ, дар Димишқ бо фаронсавие вохурд, ки ба ӯ ҳамчун дӯст муносибат мекард. Дар ҳамин давра Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ низ бо фаронсавӣ шинос шуд. Баъдтар, дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX маорифпарвари маъруф Мирзо Сироҷи Ҳаким, шоир ва солноманависи бухорӣ, соли 1902 ба мамлакатҳои Ғарб сафар кардааст, аз ҷумла ба Фаронса. Ин воқеаҳо далели бавосита дар бораи инкишоф ёфтани алоқаҳои мадании халқҳои тоҷику фаронсавӣ шаҳодат медиҳанд [73, с. 17].

Робитаҳои адабии халқҳои Осиёи Миёна ва Фаронса аз роҳи дипломатӣ низ таърихи басо қадимӣ доранд. Дар асри XIV Амир Темур ба шоҳи Фаронса Карл VI (1380-1422) номае мефиристад [73, с. 17]. Ин нома ба забони тоҷикӣ навишта шудааст, ки дар замони Темур забони расмӣ буд. Дар паём масъалаи рушди савдои байни подшоҳии Темур ва Фаронса баррасӣ мешуд. Нусхаи аслии ин нома соли 1996 ба Ислон Каримов, раиси ҷумҳури вақти Ёзбекистон, соли 1996 аз тарафи раиси ҷумҳури вақти Фаронса Жак Ширак тақдим шуда буд.

Мақтаби аврупоии шарқшиносӣ дар асри XVI дар Фаронса таъсис ёфтааст. Олимони фаронсавӣ асарҳои Фарғонӣ, Бухорӣ, Ибни Сино, Хоразмӣ, Берунӣ, Улуғбек ва Навоиро ба лотинӣ ва фаронсавӣ баргардондаанд.

Аз асри XVIII сар карда, дар шаҳрҳои гуногуни Осиёи Миёна бисёр сайёҳон, зиёён ва рассомони фаронсавӣ зиндагӣ мекарданд. Масалан, биноҳое, ки аз ҷониби бародарон Алексис (меъмор) ва Алберт (рассом) Бенуа тарҳрезӣ шудаанд, то ҳол дар Тошканд боқӣ мондаанд. Шарқшинос ва тарҷумони маъруф Мишел Сале ва мусиқишинос Станислав Соварӣ низ дар Тошканд эҷод ва зиндагӣ мекарданд.

Дар асоси воқеаҳо ва ҳуҷҷатҳои сершуморе, ки мо таҳлил кардем, метавон гуфт, ки халқҳои минтақаи Осиёи Миёна ҳамеша ба вусъати ҳамкорӣ бо мамлакатҳои Ғарб, аз ҷумла бо Фаронса, манфиатдор буданд.

Мирзо Сироч ба кишварҳои аврупоӣ баҳои баланд дода, ба онҳо пайравӣ намуданаширо ошкор мегӯяд: «Он ҳама мулкгарӣ ва футӯҳоти пай дар пайи дували Фаранг аз натиҷаи саёҳати мардумони боилми онҳост. Натиҷаи кашфи Амрико аввал аз баракати илм, баъд аз ҳиммати саёҳат аст. Ин ходими миллат низ ба онон таассӣ (пайравӣ) намуда, баъд аз он ҳама сафару саёҳати чандинсола иҷмоли саёҳати худро, ки бо таҷрибиёте ки аз ин мусофиратҳо ҳосил намудаам, ба силки таҳрир дароварда, дарчи ин маҷалла намуда, тақдими миллати худ намудам» [60, с. 25].

Маорифпарвар, ки соли 1902 ба самти Аврупо тариқи Туркия сафар кардааст, ба воситаи Сербияву Полша, Будапешту Австрия ва Олмон то ба Фаронса рафта расидааст. Сайёҳ аз аҳволу зисту зиндагӣ, бофарҳангию ботамизӣ ва илмомӯзии сокинони Австрияю Олмон, баҳусус, бо Берлин завқи тамом ҳарф мезанад. Ба қавли ӯ, Берлин шаҳри бениҳоят тозаю озода буда, мардумонаш дар тан либоси куҳнаю фарсуда надоранд, хонаҳои куҳнаю баднамо дар ин шаҳр ба назар намерасанд, ҳама аҳли фаҳманд. Ҳар он чи ки Мирзо Сироч дидааст, мегӯяд, то омада бо чашми худ набинӣ, ба он бовар карда наметавонӣ [60, с. 67]. Ба навиштаи Мирзо Сироч, вай пас аз нух рӯзи саёҳат аз Олмон ба Париж сафар мекунад. Маорифпарвар пас аз он ки шаҳри

Парижро мебинад ва бо мардуми он ошноӣ пайдо мекунад, ба ин шаҳр ва Фаронса баҳои баландтаринро дода, фаронсавихоро аз ҳама ботарбияттарин милали бедори рӯӣ замин мешуморад: «Пас аз нух рӯз аз саёҳат равони Порис шудам. Як шаб ба роҳ буда, субҳ, вақти чошт дохили шаҳри Порис шудам, ки ин шаҳр доруссурури шаҳрҳои Фарангистон аст, ки овозаи накӯӣ ва ободии он оламгир аст. Ва тамоми халқи олам орзуи дидани ин шаҳри кашанги марғуби ғамзудоро доранд. Замини он аз ҳар ҷиҳат бар тамоми пойтахтҳои ободи дунё шараф ва ифтихор дорад. Мардумонаш ҳама боилму ботарбияттарин милали бедори рӯӣ замин мебошанд. Давлати Ҷумҳурии Фаронса дорои ҷиҳилу ду миллион нуфуси ботарбият ва аҳли илму санъат аст» [60, с. 67]. Агар Аҳмади Дониш Лондонро бузургтарин ва мутараққитарин шаҳри олам шуморад, пас Мирзо Сироч баръакс, Парижро ба ин бузургию шукуҳ мешуморад ва агар Аҳмади Дониш дар пайи шунидан ба ин шаҳрҳо баҳо дода бошад, пас Мирзо Сироч бо ҷашми сар дидаву бо ҷашми хирад қазоват намуда, мушоҳидаҳояшро мӯшикофона навиштааст.

Ҳамин тавр, маорифпарвари бухорӣ Парижро аз ҳар ҷиҳат васф карда менависад, ки ин шаҳр дорои қариб чор миллион аҳоли аст. Мардуми парижиро боилмтарин, бофарҳангтарин ва босанъаттарин мешуморад ва мегӯяд: «Ҳар касе ки дар дунё омада бошад Порисро надида бошад, мисли ин аст, ки ҳеҷ дар дунё аз адам ба вучуд наомадааст. Метавон бихишти рӯӣ замин гуфт» [60, с. 67].

Ба навиштаи маорифпарвар, «Порис маъдани илм асту ҳунар, на илму ҳунари бесамар. Порис корхонаи одамсозист, ки ҳайвонро мешавад тарбият намуд, ҷӣ расад ба инсон» [60, с. 67-68]. Инчунин, менависад, ки вақте ба ин шаҳр ворид шудам, чунон мутаҳаййир будам, ки намедонистам, ба кадом самт меравам, ҷашмам тира ва ақлам хира гардида буд. Баъдан, беҳушона ба автомобил савор шуда, тамошокунон ба Гранд-Ҳотел рафтам. Гранд-Ҳотелро яке аз калонтарин ва зеботарин меҳмонхонаҳои шаҳр қаламдод намуда, менависад, ки аз толорҳои зиёди барҳаво иборат аст. Шои ҳамон рӯзе, ки Мирзо Сироч дар меҳмонхонаи Париж қарор мегирад, базми бузурге барпо

мегардад, ки маорифпарварро ба ҳайрат меоварад. Ба навиштаи ӯ: «Чашни бисёр хубе доштанд, ки саёҳати хуби босафое дошт. Баъзе машғули рақс, бархе саргарми бозӣ, яъне, билёрд ва тахта ва нард ва қарта, иддае дар паи ишқбозӣ, чамъе дар фикри мастӣ ва шурб, на ба таври ифрот, чамоате машғули газета ва китоб хондан – воқеан, як ҳангомае ва тамошое буд, ки ақли инсон мот мешуд, ки дар як ҳутел ин ҳама гиру дор чаро? Иддаи халқ ҳам ба ҳазор мерасид, даст ба дасти хадамагон намерасид» [60, с. 69].

Дар ҳамон солҳо, ба маълумоти маорифпарвар, аллакай дар меҳмонхона аз лифт истифода менамудаанд ва онро сайёҳи мо мошини суъудкунанда меномад. Ҳамчунин, Мирзо Сироч аз ҳаммоми меҳмонхона истифода намуда, аз сафову назокати он ҳарф мезанад ва онро бо ҳаммомҳои ватанаш қиёс менамояд: «Чунин ҳаммомро гуфтаанд, на ҳаммомҳои касифи мо мардумро, ки на ҳавои хуб доранд, на оби соф, аз фазои он касофат меборад» [60, с. 70]. Вақте Мирзо Сирочи Ҳаким ба тамошои мағозаю кӯчаҳои Париж мебарояд чунин тасвир намуда мегӯяд: «Ҳиёбони Порис беҳтарин хиёбонҳои Урупост. Тамом бо сангҳои мрамор ва чӯби чавзи мусайқал фарш шуда, ки акси инсон маръӣ мешуд... Гарду хок абадан дида намешуд» [60, с. 70]. Ҳамон солҳо, ки дар Аврупо нерӯи барқро нав кашф намуда будаанд ва хонаю дукону мағоза ва хиёбону кӯчаҳои шаҳри Парижро ҷароғон намуда будаанд, ба назари Мирзо Сироч, ки аз Бухорои тангу тор ба он ҷой рафтааст, афсона менамояд: «Адади ҷароғи барқи мағозаҳо ва манзилҳо ва қаҳвахонаҳо аз ҳисобу шумора берун буд. Ҷамъият ва издиҳоме, ки банда дар Порис дидам, ба ҳеҷ ҷо надида будам» [60, с. 70].

Мирзо Сироч кӯшиш менамояд, ки аз дастовардҳои илмию фарҳангии асосӣ, ки барои ба таври шоиста зиндагӣ кардан заруранд, ба воситаи асари худ ҳамватанонашро огоҳ намояд ва роҳи одамвор зиндагӣ карданро муаррифӣ намояд: «... аз миёни рафта ва хиёбонҳои оличаноби Порис сайркунон ба яке аз боғҳои миллии бошукӯҳе рафта, чанд соате дар он боғҳои рашки Ирами минунишон будам, ки абадан то он вақт назари онро дар рӯи кураи арз надида ва таърифи чунин ҷой аз аҳаде ҳам нашунида будам. Дарвоқеъ, миллати

ботарбияти Фаронса дар ҳама кор ва санъат ва ҳунар гӯи сибқат аз ҳамгинон рабуда, аз дигарон ҳунари худро гузаронидаанд» [60, с. 71].

Маорифпарвари бухорой боғи Парижро, ки ба эҳтимоли мо, шояд боғи Луксембур бошад, дида шефтаи зебоии гулу гиёҳу дарахтони рангини он гашта, дар васфаш шеърё ҳам эҷод кардааст:

«Таолиллаҳ чӣ боғи дилкушое,
На боғе, бал бихишти дилрабое.
Ҳавояш босафо, абраш гуҳаррез,
Насимаш дилкушо, хокаш тарабхез» [60, с. 71]...

Бештар аз 130 сол аст, ки Манораи Эйфел рамзи зебоии шаҳри Париж аст ва ҳар кас мехоҳад, ки ба Фаронса сафар намояд ва тавре Мирзо Сироч гуфтааст, аз Парижи овозадор дидан намояд, ғараз аз Париж Манораи Эйфелро бубинад. Мирзо Сироч низ бо иштиёқи тамом ба тамошои ин манораи беназир меравад: «Субҳ аз хоб бархоста, ба тамошои манораи Порис рафтам, ки яке аз биноҳои диданӣ буд. Ин иморат тамом аз оҳану зери он аз санг ба иртифои сесаду панҷоҳ газ сохта шуда буд ва чандин мартаба мебошад, ки ҳар табақаи он манзилу хона аст. Ба тамоми он аз андаруни манора ҷойи баромад ва зинаи мошини суудкунанда дорад. Иллофавқӣ он ки баъд аз баромадан бо дурбин хеле масофаро мешавад дид. Вақте ба зери он шахс назар андозад, одамро намешавад ташхис дод» [60, с. 72]. Тавре маълум мегардад, Мирзо Сироч тавассути лифт ба болои манора баромада, шаҳри Парижро тамошо кардааст.

Ба ҳамаи ин дидаҳо иктифо накарда, сайёҳи ташнаи илму маърифат ба тамошои осорхона меравад: «... Баъд аз тамошои манора ба дидани муза ва боғи ваҳш рафтам. Дар музахонаи Порис он қадар ашӣи атиқа дидам, ки ақлам мот шуд. Аз аввали давраи Одам ило явмина – юмна ҳаза он чи асбоби ҳар давра аз ҳар табақаи аҳолии рӯйи замин буда, аз ҳар қисм ашӣ дар ин муза мавҷуд буд. Аз асбобҳои салотини қабл аз қибтиёни Миср ва Фароина ва Аҷаму Араб ва Муғул ва мардумони саҳро ва бодиянишин, силоҳи ҷанг ва савроӣ ва зуруфот ва рахту либос ба ақсоми мухталиф чидагӣ буд» [60, с. 72-73]. Дар Париж осорхонаҳо хеле зиёданд ва бузургтарину маъруфттарини онҳо Осорхонаи Лувр

мебошад. Аз ин навиштаҳо ба хубӣ маълум мегардад, ки сухан дар бораи тамошои Осорхонаи Лувр меравад, зеро бозёфтҳои Мисри Қадиму Арабу Аҷамро бештар дар ин осорхона дидан мумкин аст.

Ҳамчунин мавриди зикр аст, ки дар Париж китобхонаҳо низ беададанд ва бузургтарину машхуртарини он Китобхонаи миллии Фаронса мебошад. Аз ин навишта ҳувайдост, ки ӯ маҳз ба ҳамин китобхона рафтааст.

Маорифпарвари доно аз рӯйи завқу кунҷковӣ ба боғи ҳайвонот низ рафта ва таассуроти аҷиб бардоштааст: «Баъд аз сайри китобхона омадем ба тамошои боғи ваҳш. Чӣ боғи ваҳше, ки инсон орзу бикунад, ки яке аз он ҳайвонҳои ваҳшӣ шуда, дар он боғ манзил дошта бошад... Дар он боғи ваҳш аз ҳар қисм ҳайвоноти баррӣ ва баҳрӣ ба ашколи мухталиф дида шуд, ки дар қафасҳои махсус ва миёни зарфҳои об гузоштаанд. Даранда ва паранда аз ҳар қисм ҳар қадам дар қафаси алоҳида, морҳо ва ақсоми ҷонварони газанда мавҷуд буд, ки ҳар гоҳ ҳамаи онро шарҳ диҳам, тул хоҳад кашид» [60, с. 73]. Чунин гуфтаҳои маорифпарварро дар хусуси боғи ҳайвоноти Парижи ибтидои асри XX саҳл набояд донист, хусусан, вақте мегӯяд «инсон орзу бикунад, ки яке аз он ҳайвонҳои ваҳшӣ шуда, дар он боғ манзил дошта бошад». Нависанда, ки ҳар лаҳзаю ҳар қадамашро бо шароити зиндагии ватанаш қиёс менамояд, зиндагии як ҳайвони бандии боғи ҳайвонотро аз зиндагии мардудонаю nobасомони ватанаш авлотар медонад.

Маорифпарвари тараққиҳоқ зиндагии озоду шоистаи парижиро дида, аз ҳар лаҳзаи он баҳра мебарад ва ҳатто шабҳо низ намехоҳад, ки он барабас равад ва ба ҷойи хоб роҳи театрро пеш мегирад: «Ғарз, баъд аз тамошои боғи ваҳш манзил омада, он шаб ба тамошои тиётир рафтам, ки яке аз тиётирҳои бузургии номи мумтози Порис буд. Иморати он беҳтарин ва некӯтарин иморатҳои дунё буд, ки миллионҳо махориҷ таъмири ин тиётир шуда буд. Асбоби савту созу рақсу музик ва ғайра ба таври акмал дар ин тиётир мавҷуд буд. Аҳолии Фаронса дар ҳама қору кирдор гӯи сибқат аз аҳолии Урупо рабуданд. Илми мусиқиро ба дараҷае такмил намудаанд, ки дар вақти хондану навохтан ва рақсидани онҳо сомеъ аз ҳуш меравад...» [60, с.73-74]. Тавре аз навиштаҳои

адиб маълум мегардад, вай номи аксар биноҳою муассисаҳои дидашро шояд бо сабаби фаромӯш кардан ва шояд мушкил будани талаффузи номи онҳо зикр накардааст, вале аз навиштаҳои маълум мегардад, ки манзури вай кадом муассиса аст. Бинобар ин, театри дидаи ӯ бояд Опера Гарние бошад. Зеро он шукӯху зебоии қаср ва суруд мусикии мадхушкунандаи тавсифнамудаи маорифпарварро метавон то кунун дар Опера Гарние пайдо намуд.

Базме, ки дар ин театр баргузор гаштааст, ба руҳу равони нависанда саҳт муассир буда, чунин менигорад: «Дар байнҳо даста-даста занҳои хонанда ба овозҳои ҳазину бо нолаҳои ҷонсӯз ҳамовоз шуда меҳонданд, ки дили шунавандагонро меҳарошид. Ҳар яке дар дилфиребӣ ва ғоратгарӣ шуҳраи офоқ буданд. Тиётри бад-ин бузургӣ аз садои нолаи онҳо ба ларза меафтод» [60, с. 74]. Дар он айём, ки ҳанӯз баландгӯякро насохта буданд ва овозхонон бо садои зинда суруда ва бе баландгӯяк театри азимро ба ларза даровардаанд, пас маълум мегардад, ки Мирзо Сироч суруд симфонияҳои операвиро тамошо ва гӯш кардааст.

Мирзо Сироч пас аз он ки васфи табибону беморхонаҳои парижиро мекунад, ба масъалаи ба назараш асосӣ, яъне мактаб рӯй меорад: «Аз дидани маризхонаҳо ғориғ шуда, омадам ба тамошои мактаб ва дорулфунун. Дар хоки Фаронса чандин ҳазор мактаби ибтидоӣ ва чандин ҳазор мактабҳои илмӣ ва фанӣ ва чандсад мадрасаҳои бузург ва дорулфунуни лашкарӣ ва кишварӣ мавҷуд аст... Дорулфунуни бузурги Порисро дидам, ки милёнҳо франк маҳориҷи иморату асбоби он шуда буд» [60, с. 75].

Ба навиштаи маорифпарвари бухорӣ, дар ҳар мадраса муаллиму муаллимаҳо ва фаррошони зиёд машғули кор будаанд. Мактабхонони ҳар мактаб либоси ягонаи махсуси худро доштаанд. Ба сари ҳар ҳашт нафар талаба як мураббӣ таъин будааст. Ба талабагони یتим дар мактабҳои давлатӣ таҳсил намудан ройгон буда, бештари мадрасаҳо миллию давлатӣ будаанд: «Порис яке аз маданитулӯлуми Урупост. Одами беҳатту савод абадан ёфт намешавад. Ҳама боилму ботарбият мебошанд» [60, с. 75]. Ғараз аз Дорулфунуни бузурги Порис

шояд Донишгоҳи маъруфи Сорбон бошад, ки дар маркази Париж ва дар асрҳои миёна хеле мухташам сохта шудааст.

Ду олами ба ҳам мутазод, яъне Осиёи қафомонда ва Аврупои пешрафта киёс намуда, пас аз фикру мулоҳизаи дурудароз маорифпарвар андешаи ҳакимонае пешкаш менамояд: «Мо ҳеҷ вақт дунёро тарк намуда, руҳбониятро пеша накардаем. Вале мо сӯроҳи дуоро гум кардаем, тариқи дахлро намедонем. Умри худро ба лаҳву лааб ва муҳмалиёт сарф мекунем. Фарзандҳои худро тарбият ва таълим намекунем. Банда дар Фарангистон як одами либосаш кухна ва чиркӣ надидам, як иморати хароба надидам, як кӯчаи бесангфарш надидам, на дар шаҳр, на дар деҳоти он... Банда Порисро сайру гашт мекардам, бисёртар ватани азиз ба хотирам расида, ҳама вақт ашк аз чашмонам мерехт» [60, с. 77]. Аз ин гуфтаи маорифпарвар ба ҳубӣ мушоҳида мешавад, ки барои ба сатҳи аврупоӣ расидан мо ба тарбияи фарзандонамон бояд диққати ҷиддӣ диҳем, ки имрӯзҳо низ ба ин масъала Роҳбари давлатамон ҳамеша таъкид менамоянд.

Ҳамин тавр, маорифпарвари сайёҳ пас аз як ҳафтаи дар Париж сайр кардан роҳи Лондонро пеш мегирад ва дубора тавассути Швейтсария боз ба Парижу Марсел омада, баъдан ба дигар кишварҳои аврупоӣ, аз он ҷо ба Русия ва ба Бухоро бармегардад. Англия ва Швейтсарияро низ ба монанди Фаронса таъриф намуда, боз ҳам афсӯс меҳурад, ки чаро кишвари мо обод нест: «Дар тамоми Урупо як нафар гадо ва як одами бекор дида намешавад. Афсӯс бар мо, афсӯс бар мо» [60, с. 77].

Дар пайи сафари худ ба Аврупо, хоссатан ба Фаронса, Мирзо Сироч зери таъсири фарҳангу забони аврупоӣ монда, як қатор калимаҳои фаронсавӣ ва фаронсавии латиниасосро дар асараш истифода намудааст, ки андаке аз онҳоро барои намуна мисол меоварем: утумубил (автомобил), ҳутел (ҳотел, меҳмонхона), грандҳутел (гранд-ҳотел, меҳмонхонаи бузург), мубил (мебел, ҷиҳоз), сигор, тиётир (театр), телефон, нумра (номер, ҳуҷра дар меҳмонхона), зол (зал), солун (салон, толор), гумлостик (резинка), фурм (форма), электрик, музик (мусиқӣ), шумандуфир (роҳи оҳан), луж (ложа дар театр) ва ғайра.

Маорифпарварону ҷавонбухориёне, ки ба фарҳангу тамаддуни аврупоӣ, хусусан фаронсавӣ, таваҷҷуҳ доштанд, кам нестанд ва ҳар кадоме бо баҳонае ба он фарҳанг рӯй овардаанд. Шоир, нависанда ва мутарҷими тавоно Пайрав Сулаймонӣ низ ба он адабиёту фарҳанги пешқадам ҳам пеш аз Инқилоби Бухоро ва ҳам пас аз он таваҷҷуҳ дошт ва робитаи вай бо ин фарҳанг ба монанди Мирзо Сироч ба воситаи тиҷорат ба миён омада буд. Бо назардошти маводди мавҷуда метавон гуфт, ки дар хусуси муносибати маорифпарварону ҷавонбухориён ба фарҳангу адабиёти аврупоӣ имкон дорад, рисолаи алоҳидаи илмӣ таҳия гардад.

Хулоса, маорифпарварону ҷавонбухориёни тоҷики қабл аз Инқилоби Бухоро тавассути фарҳанги рус аз фарҳанги аврупоӣ, ки асоси онро дар он замон фарҳанги фаронсавӣ ташкил медод, бохабар будаанд ва хуб медонистаанд, ки фарҳанги пешқадами рус дар натиҷаи таъсири тамаддуни кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба миён омадааст ва ба он пайравӣ кардан айнӣ муддаост. Дар ин зербоб мо, асосан, дар хусуси назару андешаҳои сарвари маорифпарварони бухорӣ Аҳмад Маҳдуми Дониш, Мирзо Сирочи Ҳаким Бухорӣ муфассал истода, чӣ гуна зери таъсири фарҳанги фаронсавию аврупоӣ монданашонро бо мисолҳо таъкид намудем. Аксари маорифпарварони тоҷики нимаи дуюми асри XIX ба фарҳанги аврупоӣ, минҷумла фаронсавӣ, таваҷҷуҳи калон доштанд, метавон дар хусуси ҳар кадоми онон пажӯҳиши алоҳида анҷом дод. Вале он таъсире, ки дар мисоли Аҳмади Дониш, Мирзо Сирочи Ҳаким ва Пайрав Сулаймонӣ мушоҳида мешавад, ишора бар як нукта дорад, ки паёми асосии асарҳои онҳоро ташкил медиҳад: дар пайравӣ ба фарҳанги пешқадами аврупоӣ ҳамзамонашонро аз вартаи ҷаҳлу нодонӣ, пастию бардағӣ начот дода, ба саодати зиндагӣ ва рӯзгори шоиста расонидан мумкин аст.

1.3. Самтҳои асосии пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ

Чунонки аз фаслҳои пешин маълум гардид, пайвандҳои адабии тоҷикон бо ҷаҳон ва хусусан, бо фарҳанги аврупоӣ таърихи чандҳазорсола дорад, ки дар ин миён адабиёти фаронсавӣ ҷойгоҳи муҳиммеро ишғол мекунад. Дар асрҳои XVIII-XX ба воситаи фаъолияти шарқшиносӣ ва тарҷумаҳо дар мубодилаи фарҳангӣ байни тоҷикону фаронсавиён пайвандҳои адабии устувор ба миён омад, ки то имрӯз идома дорад. Махсусан, дар давраи нав – замони Истиқлол пайвандҳои адабӣ боз ҳам мустаҳкам гардида, самтҳои нав пайдо кардаанд.

Самтҳои нав пайдо кардани муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Фаронса дар замони Истиқлол, пеш аз ҳама, ба фаъолиятҳои мондагори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобастагӣ дорад. Дар ин бора ба таври муфассал дар мақолаи Ҷамолиддин Убайдулло «Нигоҳе ба 30 соли робитаҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Фаронса» [187, с. 14-18] сухан рафтааст. Дар ҳақиқат, Фаронса яке аз нахустин давлатҳое мебошад, ки Истиқлоли давлатии кишвари моро ба расмӣ шинохта, муносибати дипломатӣ барқарор кардааст. Муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон бо Фаронса дар самтҳои гуногун, аз ҷумла фарҳанг ва илм, ба таври мунтазам ва самаранок ҷараён дорад.

Барои муайян кардани самтҳои асосии пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар шароити замони Истиқлол, пеш аз ҳама, таваҷҷуҳ ба омилҳои дучониба зарур аст. Ба ин тавзеҳ, ки барои таҳқиқ муҳаққиқони робиташинос ҳамеша ба ду омил ишора мекунанд: а) асосҳои дохилӣ – он омилҳое, ки аз табиати худ адабиёт бармеояд ва б) асосҳои берунӣ – он омилҳое, ки аз муҳити таърихӣ, сиёсӣ ва илмӣ вобастаанд.

Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар заминаи омилҳои дохилӣ: анъанаи ривоятгарӣ, дostonҳо, қиссаҳо, афсонаҳо ва омилҳои берунӣ, монанди фаъолиятҳои шарқшиносӣ, тарҷума ва дигар шаклҳои робитаҳои адабӣ ва фарҳангӣ шакл гирифтаанд. Дар ду боби баъдии диссертатсия мо масъалаҳои алоқаманд ба самтҳои асосии робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро дар ду мабҳас ба ҳам оварда, масъалаҳои марбутаро дар заминаҳои пажӯҳишоти адабӣ

ва тарҷумаву таъсирпазирӣ таҳқиқ кардаем. Дар ин фасл ба масъалаҳои кулӣ дахл мешавад, ки барои намоёнидани самтҳои асосии пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ муҳимму асосӣ ба назар мерасанд.

Чунонки зикр шуд, омилҳое, ки аз дохили худ адабиёт ба миён омадаанд, дар идомаи анъанаи ривоятгарӣ, дostonҳо, қиссаҳо ва афсонаҳо ташаккул меёбанд. Ҳангоми таҳқиқи робитаҳои дучонибаи Тоҷикистону Фаронса дар заминаи пажӯҳишоти адабӣ ба ин масъалаҳо дахл кардаем.

Дар хусуси масъалаҳои алоқаманд ба омилҳои берунӣ, ки ба фаъолиятҳои гузастаи шарқшиносон, мутарҷимон ва муҳаққиқони робиташинос алоқаманданд, домани баҳс васеъ аст. Бинобар ин, дар боби дуюми диссертатсия дар ин бора баҳси муфасссал сурат гирифтааст.

Бояд махсус таъкид кард, ки дар таърихи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ саҳми шарқшиносон бениҳоят бузург буда, қорҳои шоистаи онҳо ба ҳукми маншаи асосӣ эътибор доранд. Ин самт дар пайвандҳои адабии замони муосир низ эътибори аввалиндарача дорад. Агар дар ибтидо таваҷҷуҳи фаронсавӣ ба фарҳангу адаби ақвоми ориёӣ, махсусан, тоҷикон тавассути шарқшиносон зоҳир шуда бошад, дар шароити имрӯза бо фаъолияти муҳаққиқони робиташинос ва мутахассисони забони фаронсавӣ тақмил шудааст.

Дар самтҳои муносибатҳои дучонибаи миёни адибони ду кишвар саҳми шоирон ва тарҷумонҳои замони мо низ қобили таъкид аст, ки дар ин хусус дар яке аз фаслҳои боби сеюми диссертатсия баҳс шудааст. Вижагии муҳими ин самт рафтуомади дучонибаи адибони ҳарду кишвар ба пойтахтҳо, дидору гуфтугӯ ва мушоҳидаҳои бевосита мебошад, ки таъсираш назаррас буда, натиҷаҳо низ ҷолибанд.

Дар мақолаи Т. Ҷумаев «Вохӯрӣ бо ду шоири франсавӣ», ки муаллиф фаъолияти тарҷумонии назаррас низ дорад, дар хусуси вохӯрии ӯ бо шоирони мусоирӣ фароснавӣ Филипп Жакоте, Мари Уо, Жам Сакре ва перомуни «шеърӯ шоирӣ ва забони миллат ва тарҷумаҳои шоирони муосири Фаронса» андешаҳои ҷолиби қобили таваҷҷуҳ баён шудаанд, ки барои дурнамои самти тарҷумаи

шеър дорои аҳаммиятанд [195, с. 94-102]. Дар охири ҳамин мақола ду шеъри Жак Превер бо номҳои «Чӣ бошукӯх, чӣ арғавон» ва «Барои ту, азизам» дар тарҷумаи бевосита аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст.

Дар нишасти тарҷумонҳои дунё, ки 11-уми ноябри соли 2005 дар шаҳри Арли Фаронса баргузор гардида буд, иштирок кардани Т. Чумаев ва аз миёни сесад нафар тарҷумону нависандагону аҳли қалами ҷаҳон муаррифӣ кардани кишвари азизи мо ва ашъори тарҷуманамудаи худӣ ӯ аз шеъри шоирони фароснавӣ далели возеҳӣ ҳамқадами замони муосир будани фаъолияти тарҷумонҳои мо дар ин самт мебошад. Аз ҷониби ин мутарҷим шеъри дувоздах шоири муосири Фаронса, ба монанди Филипп Жакоте, Ив Бонфуа, Жам Сикре ва дигарон тарҷума шудааст, ки нишондиҳандае қобили ситоишу арҷгузорӣ мебошад. Аз ҷониби мутарҷимони давраи Истиқлол ҳам тарҷумаи осори насри ва ҳам назмӣ бештар ба ҷашм мерасад. Умедворем, бо фаъолияти ҷунин тарҷумонҳои мутахассис самти тарҷума дар оянда низ пешрафт хоҳад кард.

Дар самти тарҷумаи осори насри бадеӣ низ фаъолияти мутарҷимони замони мо назаррас аст. Ҷадидтарин натиҷа дар ин самт тарҷумаи асари Умар Сафар «Бозгашти падар» ба забони фаронсавӣ аст, ки аз ҷониби тарҷумон Туйчибой Чумбаев сурат гирифтааст. Матни фаронсавии асарро Дафне Сеай таҳрир кардааст. Дар ин асар бо ривояти рӯзгори инсонҳои рӯ ба рӯ ҳастем, ки «сарнавишт дар мақтае аз замон, дур аз Ватан дар авзои сангину бухронӣ ҳамдидорашон сохтааст». Ин тарҷума ҳамроҳ бо матни тоҷикӣ соли 2025 чоп шудааст [49]. Ҷунин шакли ҷопи асар ба аҳаммияти таълимӣ доштани асар низ далолат мекунад.

Инчунин дар давраи муосир робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ин гуна шакли нави ҳамкориҳо дидан мумкин аст, ин конфронсҳои байналмилалӣ, наشري мақолаҳои илмӣ, таъсири адабиёти фаронсавӣ ба адабиёти нави тоҷик, ҳамкориҳои илмӣ дар давраи Истиқлол, маркази омӯзиши Шарқшиносӣ мебошанд, ки фаронсавиён ба омӯзиши адабиёти форсиву тоҷикӣ таваҷҷуҳи хосса доранд. Инчунин, муҳаққиқони тоҷик ба адабиёти фаронсавӣ ва робитаҳои адабии ду кишвар саҳм гузоштаанд. Ин гуна ҳамкориҳо нишон

медиханд, ки пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ як падидаи таърихӣ нестанд, балки ин робитаҳо то ҳол идома доранд.

Ҳамин тавр, баъд аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва бо таваҷҷуҳ ба шароити нави таърихӣ робитаҳои гуногунҷиҳатаи Тоҷикистон ва Фаронса рӯз то рӯз мукаммал гардида, муносибатҳои мутақобилан судманд барқарор гардида, роҳкорҳои нав амалӣ шуда истодаанд. Аз ҷумла, дар самти робитаҳои адабию фарҳангӣ дурнамои ҳамкориҳо умедбахш ба назар мерасад. Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар шароити замони Истиқлол дар ду самти омилҳои таъсиррасон: дохилӣ ва берунӣ дар чараёни рӯ ба рушд қарор дорад. Ин робитаҳо дар самтҳои асосии идомаи анъанаҳои таъсирпазирии дучониба ва фаъолиятҳои таъсиррасон ба сифати робитаҳои адабӣ имрӯзҳо ҳам идома доранд ва бо рушди технология ҳамкориҳои байналмилалӣ боз ҳам рушд меёбанд.

Боби II. Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ

дар заминаи пажӯҳишоти адабӣ

2.1. Саҳми профессор Шокир Мухтор

дар таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ

Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ яке аз бахшҳои муҳимми адабиётшиносии тоҷик ба шумор рафта, дар даҳсолаҳои охир мавқеи устувор пайдо намудааст. Саҳми олимони тоҷик дар ин соҳа хеле муҳим аст, хусусан, саҳми профессор Шокир Мухтор, ки бо корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва тарҷумаҳои худ барои мустаҳкам шудани робитаҳои адабии ду халқи дорои таърихи бой мусоидат намудааст. Профессор Ш. Мухтор яке аз олимони маъруфи тоҷик дар соҳаи адабиёт мебошад. Корҳои ӯ, асосан, ба омӯзиши робитаҳои фарҳангӣ ва адабӣ байни адабиёти тоҷик ва фаронсавӣ равона шудаанд. Ӯ дар фаъолиятҳои илмӣ худ доир ба масъалаҳои интишори образҳои шарқӣ дар адабиёти классикӣ ва навини Фаронса таҳқиқот анҷом додааст. Профессор Ш. Мухтор дар мақола ва монографияи худ масъалаҳои таъсири осори классикони тоҷик, ба мисли Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Саъдӣ ва Ҳофиз ба адабиёти фаронсавиро мавриди баррасӣ қарор дода, дар ин замина робитаҳои услубӣ ва бадеии ду адабиётро бо далелҳои илмӣ шарҳ додааст. Шокир Мухтор дар омӯзиши шарқшиносии фаронсавӣ низ саҳмгузор буд. Ӯ дар баъзе мақолаҳояш фаъолияти адибону шарқшиносии маъруфи фаронсавӣ, ба мисли Виктор Гюго, Оноре де Балзак, Силвестр де Сасси ва ғайраҳоро баҳогузори намудааст. Ин таҳқиқот барои фаҳмидани робитаҳои адабӣ ва фарҳанги кишварҳои Тоҷикистон ва Фаронса аҳаммияти калон дорад.

Дар адабиётшиносии тоҷик охири солҳои панҷоҳро ибтидои таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб мешуморанд [130, с. 3]. Аввалин муҳаққиқони равобити адабии адабиёти тоҷик бо кишварҳои дигар мутахассисони тоҷик набуда, балки бегонагон, донандагони забонҳои кишварҳои шарқӣ буданд. Пеш аз ҳама, доир ба робитаҳои адабии Тоҷикистону Аврупо дар илми адабиётшиносии тоҷик олимони рус Б. Невская ва В. П. Демидчик мақолаҳо навиштанд. Аз солҳои ҳафтодуми асри гузашта сар карда, яке аз

адабиётшиноси фаёли тоҷик Валӣ Самад дар таҳқиқи робитаҳои адабии Тоҷикистону Қафқозу Россия саҳми худро гузоштааст. Ӯ аз натиҷаи ҷустуҷӯи хеш дар аввал китобро бо номи «Аз авҷи Зухал то авҷи Хазар» интишор намуд. Оид ба таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб В. Г. Белан «Адабиёти тоҷик дар хориҷа» [78], М. Шаҳидӣ «Далеле чанд оид ба як таъсир» [202], М. Назаров «Шухрати маданияти тоҷик дар Покистон» [79] ва дигар асару мақолаҳоро навиштаанд. Дар ин мақолаҳо, асосан, робитаҳои адабӣ байни Тоҷикистону Булғористон, Русияву Англия ва Покистон баррасӣ шудаанд.

Солҳои 70-уми асри гузашта ду нафар устоди забони франсавии донишгоҳҳои Тоҷикистон Шокир Мухтор ва Ибарури Раҷабова ба омӯзиши робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса камари ҳиммат баста, робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро дар баробари дигар кишварҳо баррасӣ намуданд. Номбурдагон аз солҳои ҳафтодум ба навиштани мақолаҳо дар рӯзномаю маҷаллаҳо шуруъ намуда, дар ибтидои солҳои ҳаштодум рисолаҳои номзадӣ худро бомуваффақият дифоъ намуданд. Минбаъд Шокир Мухтор фаёлияти худро дар доираи омӯзиши адабиёти тоҷик дар Фаронса васеъ ба роҳ монда, рисолаи докторӣ низ ҷимоя кард ва дар ин замина, асару мақолаҳои зиёди таҳқиқотиро рӯйи қор овард. Тавре Шокир Мухтор таъкид менамояд, таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб, бахусус, омӯзиши робитаҳои адабӣ-фарҳангии Тоҷикистону Фаронса масъалаи муҳим буда, бояд ки дар оянда як рукни асосии адабиётшиносии моро ташкил бидиҳад [130, с. 17]. Шокир Мухтор донишманди сермаҳсул буд. Ӯ зиёда аз чил сол дар ҷодаи илм қору фаёлият намуда, беш аз 300 мақола, 20 китобу рисола навиштааст. Ҳамзамон аз нафаронест, ки дар барқарории дӯстии байни мардуми Тоҷикистону Фаронса саҳми ҷашмрас гузоштааст.

Мақола ва асарҳои Шокир Мухтор доир ба робитаҳои адабӣ ва таъсири эҷодиёти шоирони тоҷик Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Мавлавӣ, Саъдию Ҳофиз ба адабиёти Аврупо дар шакли китобҳои алоҳида, ба монанди «Ситораҳои бурҷи Эйфел» (1982) «Франция читает «Гулистан» (1987), «Замон ва тарҷумон» (1989), «Мақолот» (2001), «Шухрати Румӣ дар Фаронса» (2001), «Персидско-

таджикская классическая поэзия во Франции» (2003) ва ғайраҳо аз чоп баромадаанд, ки хонандаи тоҷик тавассути онҳо ҳам аз адабиёти тоҷик, ҳам аз адабиёти Фаронса ва ҳам аз робитаи ҳарду адабиёт ошно мегардад. Тавре ишора шуд, саҳми Шокир Мухтор дар омӯзиш, таҳким ва густариши робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар он зоҳир мегардад, ки вай дар аксар асарҳояш тавонистааст, мақому мартабаи ҳам адабиёти классикӣ ва ҳам муосири тоҷикро, нахуст, дар таҳқиқоти шарқшиносони фаронсавӣ, дувум, дар эҷодиёти шоирону нависандагон ва сеюм, дар байни оммаи фаронсавӣ муайяну мушаххас намояд. Донишманди тоҷик дар асару мақолаҳои сершуморааш масоили тарҷума ва таҳқиқи осори мутафаккирону шоирони тоҷикро фаро мегирад. Доманаи таҳқиқоти муҳаққиқ густарда буда, аз Рӯдакию Фирдавсӣ сар карда, то ба осори устод Айнию Лоҳутӣ мерасад, ки ифодагари як низоми бузурги илмӣ-таҳқиқотӣ ва як мактаби илмӣ мебошад.

Таҳқиқоти анҷомдодаи Ш. Мухторро дар доираи як зербоб мавриди баррасӣ қарор додан аз имкон берун аст, зеро ҳар як асари вай метавонад, объекти омӯзиши алоҳидаи илмӣ гардад. Бинобар ин, бо таҳқиқоти худ дар хусуси саҳми Ш. Мухтор дар омӯзиши робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ҳаргиз муддаӣ нестем, ки саҳми ӯро муфасссал дар ин ҷода нишон медиҳем, балки аз рӯйи зарурат ва тақозои диссертатсия то андозае саҳми номбурдари мухтасаран ёдовар мешавем.

Фаъолияти илмии Ш. Мухтор ду самт дорад. Якум, вай дар асарҳояш таърихи тарҷума ва таҳқиқи осори мутафаккирону шоирони классикӣ муосирро дар Фаронса ва аз ҷониби олимони ин кишвар ва ё умуман, муҳаққиқони аврупоӣ баррасӣ намуда, таъсир ва мавқеи имрӯзаи онҳоро дар Аврупо муайян менамояд. Дувум, вай дар осораи муносибати олимону адибони фаронсавиро нисбат ба Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки ин тарзи муносибат дар омӯзиши илмии робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ роҳи ҷадиде мекушояд. Хусусан, дар маҷмуаи «Замон ва тарҷумон» [126] Ш. Мухтор ба масъалаи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ва фаронсавию тоҷик муносибати мӯшикофона зоҳир кардааст. Алалхусус, аҳаммияти ду мақолаи охири ин китобро бояд ба таври

махсус ёдовар шуд. Дар мақолаи нахустин, ки «Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ» [126] ном дорад, муҳаққиқи нозукбин тавонистааст, муносибати тоҷикону фаронсавиёнро аз асрҳои миёна сар карда то давраи Эҳё, давраи Нав, хусусан, давраи маорифпарварию муосирро ба риштаи таҳқиқи муфассал кашад. Дар ин мақола сухан дар хусуси тарҷумаю таҳқиқи осори кулли мутафаккирони классики форсу тоҷик ба забони фаронсавӣ аз ҷониби шарқшиносони фаронсавӣ меравад. Дар мақолаи дувум, ки «Робитаҳои адабии франсавию тоҷик» [126] ном дорад, асосан, таърихи тарҷумаҳои адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ ва ҳамчунин сафари бархе аз адибони фаронсавӣ ба Тоҷикистони шуравӣ ва сафарномаҳои онҳо мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шудаанд. Инчунин, дар ин мақола Ш. Мухтор самтҳои асосии омӯзиши илмии минбаъдаи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро нишон додааст.

Шокир Мухтор аз дурнамои тарҷума дар байни ин ду адабиёт ва халқҳо сухан ронда, ба хулосаи зерин омадааст: «Танҳо имрӯз ба хонандаи фаронсавилафз на ҳама шоирони замони Сомониён маълуманд. Дар ин роҳ дар Фаронса таҳкурсии ҷиддӣ гузошта шудааст ва мо аз ручӯҳои навини франсавиёни суханпарасту зебоидӯст дар ҷодаи ба таври амиқтару васеътар таҳқиқ шудани оғози назми форсӣ-тоҷикӣ ва сохтани тарҷумаи девони комили ашъори боқимондаи шуарои асри X, назми даврони Сомониён заррае шубҳа надорем...» [96, с. 56-57]. Муҳаққиқ се роҳи пайвандҳои адабию бадеиро шинохтаву талқин мекард, ки онҳо аз тарҷума, таҳқиқ ва робитаҳои шахсӣ ва дӯстона ба воситаи асарҳои дигар олимон дар мавзӯҳои шарқӣ шинохтани дигарон мебошанд. Шокир Мухтор дар баробари таҳқиқот, аз осори адибони Фаронса – Ш. Перро, А. Пурра, Ш. Бодлер, О. Балзак ба забони тоҷикӣ тарҷумаҳо дорад [183, с. 6].

Вақте Шокир Мухтор донишҷӯ мешаваду забони франсавиро меомӯзад, дар ӯ хоҳиши ба Фаронса рафтан пайдо мешавад. Агар дигарон бо нияти сайёҳӣ кардан ба он ҷо раванд, Шокир Мухтор мехост, то ба он ҷо рафта, аз даҳони худи франсавиҳо ин забони ширинро шунавад. Тули 25 сол ӯ дар Донишгоҳи омӯзгорӣ ба донишҷӯён забони франсавиро омӯзонд, лекин ягон маротиба ба

Фаронса сафар накарда буд. Бисёр меҳост, ки ба кишвари афсонавии Фаронса сафар намояд ва ниҳоят, ба воситаи Чамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷӣ ба мақсад расид. Ё аввалин шуда, барои барқарор намудани робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ба Фаронса сафар намуд. Дар бинои Чамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии «Фаронса-СССР» чаласа баргузор шуд. Дар чаласа аввал раиси чамъият Жерар Жаке сухани табрикотиرو иброз намуд ва ба илова пешниҳод кард, ки байни бародаршахрҳо дар соҳаи илм, тиб, варзиш ва ғайра созишнома баста шавад. Азбаски ягон шаҳри Фаронса бо ягон шаҳри Тоҷикистон робитае надошт, Шокир Мухтор ҳамаи ин вазифаро ба дӯши худ гирифт ва чунин иброз намуд: «Мо – тоҷикон, мардуми эронинажод ҳастем, бо фаронсавиён барвақт ошноӣ дорем ва пайвандҳои илмию фарҳангии мо таърихи басо тулонӣ доранд. Дар замони навин ҳамин ки тоҷикон соҳиби ҷумҳурӣ шуданд, фаронсавиён, ба монанди Пол Вайян-Кутурйэ ва Пол Низан ба кишвари мо сафар карда, шохиди дигаргуниҳои бузург шуданд ва роҷеъ ба сафархояшон ёддоштномаҳо навиштанд» [130, с. 222]. Шокир Мухтор дар охири суханрониаш қайд намуд, ки тоҷикон ба тарҷумаи осори адибони фаронсавӣ фаъолиятанро идома хоҳанд дод, ҳамчунин илова намуд, ки дар оянда рӯзҳои фарҳангии тоҷик дар Фаронса барпо хоҳад гашт, то ки франсавиён ба Тоҷикистон омада, бо дастовардҳои илмию фарҳангӣ, санъати расомию театрии ва синамои тоҷик ошно бишаванд. Аз ҳамон вақт сар карда то ба имрӯз робитаҳои дӯстонаи Тоҷикистону Фаронса дар сатҳи бисёр хуб идома дорад.

Аз замонҳои қадим байни Шарқи бостонию Ғарби антиқӣ пайвандҳои илмию адабӣ вучуд доштанд. Ин робитаҳо дар замонҳои пасин инкишофу қавитар гаштанд. Пайвандҳои адабӣ ҳодисаи таърихӣ бошанд ҳам, таҳқиқи онҳо хеле дертар мавриди омӯзиши ҳаматарафа қарор мегирад. Бинобар ин, Ш. Мухтор дар назди худ мақсад гузоштааст, ки ҳолати таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарқу Ғарбро дар адабиётшиносии шуравии пас аз солҳои шастуми асри XX равшан намояд. Ба назари вай, якум, робитаҳои адабии Шарқу Ғарб дар адабиётшиносии мо ба як шохҳои ҷудогона табдил ёфтааст. Дуюм, маҳз дар

се даҳсолаи охири мавҷудияти Иттиҳоди Шуравӣ (1960-1980) принципҳои омӯзиши пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб то андозае муайян гардид.

Дар баробари он ки саҳми Ш. Мухтор дар омӯзишу пажӯҳиши робитаҳои адабии Шарқу Ғарб хеле калон аст, вале вай дар ин боб саҳми донишмандони Иттиҳоди Шуравӣ, ба мисли В. М. Жирмунский, Н. И. Конрад, И. С. Брагинскийро бағоят назаррас мешуморад. Дар навиштаҳои онҳо принципҳои омӯзиши робитаҳои адабиёти Шарқу Ғарб муайян шудаанд. Ба гуфтаи Ш. Мухтор, аз солҳои шастум сар карда, адабиётшиносони шуравӣ ҳалли масъалаҳои пайвандҳои адабии Шарқу Ғарбро яке аз масъалаҳои марказии адабиётшиносӣ қарор доданд. Дар ҳоле ки донишмандони ғарбӣ ба таҳқиқи масъалаҳои робитаҳои илмию адабии Шарқу Ғарб барвақт сар карда буданд. Осори гаронбаҳои Фирдавсию Хайём, Аттору Румӣ, Саъдию Ҳофиз ба аксар забонҳои олам тарҷума шудаанд. Аз ин хотир, Ш. Мухтор бар он бовар аст, ки назми навини адабиёти аврупоиро бе таъсири шеърҳои классикии форсу тоҷик тасаввур наметавон кард [119, с. 12]. Ҳадафи аслии Шокир Мухтор аз таҳқиқоти густардааш, ба хонандаи тоҷик шинос намудани робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ, ки дорои шухрати ҷаҳонианд, мебошад.

Ба ақидаи профессор Шокир Мухтор, робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дорои се паҳлу мебошанд. Якум, таҳқиқи рӯзгор ва осори намоёндагони адабиёти фаронсавӣ. Дуюм, омӯзиши таърихи тарҷумаҳои асарҳои адибони фаронсавӣ ва таҳлили ҳаматарафаи онҳо, мувофиқи принципҳои тарҷумаи бадеӣ. Сеюм, таҳқиқи таъсири адабиёти фаронсавӣ ба назму насри адабиёти шуравии тоҷик [126, с. 198]. Дар заминаи гуфтаҳои боло саволе ба миён меояд, ки оё дар давраи шуравӣ аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ асарҳои бадеӣ мустақиман тарҷума мешуданд ё не? Агар чунин набошад, пас робитаҳои адабӣ чи гуна сурат мегирифтанд?

Ба ин саволҳо Ш. Мухтор ҷавоби саҳеҳ дорад. Аз таҳқиқоти донишманди тоҷик ба хубӣ аён мегардад, ки робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ дар айёми шуравӣ на тавассути тарҷумаҳои мустақим, балки бавосита, яъне дар заминаи тарҷумаи тарҷумаҳо ба забонҳои дигар, баҳусус, ба забони русию туркию

форсӣ сураат мегирифтаанд. Зеро дар рушди робитаҳои адабӣ тарҷумаи адабиёти бадеӣ шартӣ асосӣ ба шумор меравад. Тавре дар боло ишора намудем, дар замони шуравӣ анқариб асаре мустақиман аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ ва ё баръакс, аз забони тоҷикӣ ба фаронсавӣ тарҷума нашудааст. Вале ба ин нигоҳ накарда, дар заминаи тарҷумаи асарҳо боз тарҷумаҳои осори бадеӣ сураат гирифта, ба робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ чон бахшидаанд. Ин ҷо қайд бояд намуд, ки адибони тоҷик тавонистанд, ки ба адабиёти фаронсавӣ тавассути тарҷумаҳо ба забони русию дигар забонҳо шиносӣ пайдо намоянд. Бисёри асарҳо аз забони фаронсавӣ ба русӣ ва тавассути русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума карда шуданд. Ба навиштаи Ш. Мухтор, баъзе адибони тоҷики туркидон, ба монанди Садриддин Айнӣ барои шиносӣ пайдо намудан ба асарҳои адибони фаронсавӣ аз асарҳои адабиётшиносони ўзбек, тотору озар истифода мебурданд. Маҳз Садриддин Айнӣ «Гопсек»-и Балзакро ба забони ўзбекӣ мутолиа намуда, дар пайравии ин асари бузурги Балзак «Марги судхўр»-ро иншо намуд [119, с. 14].

Албатта, «Гобсек»-и Балзак [39] ва «Марги судхўр»-и С. Айнӣ [2] мақсади ягона доранд: мазаммату танқиди судхўрону хасисон, вале дар рафти мутолиаи ин асарҳо хонанда хуб мушоҳида мекунад, ки ин ду асар аини якдигар набуда, аз ҷиҳати сабку услуб, образофарину қаҳрамонофарӣ, ҳислату гуфтору рафтори қаҳрамонон ва ғайра бисёр фарқиятҳои назаррас доранд. Ш. Мухтор «Гобсек»-ро моёи пайдоиши Марги судхўр мешуморад, ки ба ин андеша ҳам метавон розӣ шуд ва ҳам не. Аз он хотир розӣ шуда метавон, ки С. Айнӣ, тавре дар боло гуфта шуд, тавассути забони ўзбекӣ бо ин асар ошно шуда буд ва ё ақаллан, ҳеч мумкин нест, ки ягон донандаи забони русӣ ё фаронсавӣ оид ба ин асар боре ҳам ба С.Айнӣ ба таври шифоҳӣ нақл накарда бошад. Зеро дар атрофи Айнӣ адабиётшиносони руси тоҷикидон ва тоҷики русидон, ки ин асарро ба забони русӣ мутолиа намудаанд, набояд кам мебуданд ва нашояд, ки ба Айнӣ нақл намекарданд. Аз тарафи дигар, ба ақидаи Ш. Мухтор наметавон розӣ шуд, зеро ки Марги судхўр аз рӯйи мантику услуби сухан, андешаю диди эстетикӣ завқи хоссаи худӣ Айнӣ аст. Аз мутолиаи маҷмуи осори бадеии С.Айнӣ ба чунин

хулоса расидан мумкин аст, ки С. Айнӣ бе ошноӣ бо Гопсек низ метавонист, ки «Марги судхӯр»-ро нависад.

Ш. Мухтор пажухишҳои олимони фаронсавию аврупоиро оид ба таърих ва тарҷумаи адабиёти форсу тоҷик баррасӣ намуда, ба хулосае меояд, ки робитаҳои адабӣ боиси зерӣ таъсир қарор гирифтани адабиёте аз ҷониби адабиёти дигар низ мегарданд. Ба гуфтаи вай, агар адабиёти классикии форсу тоҷик ба адабиёти кишварҳои аврупоӣ, минҷумла фаронсавӣ, то садаи XVII-XVIII таъсир расонида бошад, пас адабиёти қарнҳои минбаъдаи фаронсавӣ низ ба адабиёти муосири тоҷик бетаъсир набудааст. Гап дар сари он меравад, ки дар асрҳои минбаъда, хусусан асрҳои XIX-XX, робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ хусусияти дидорию воқеӣ пайдо карда, дар заминаҳои равобити дӯстии адибон рӯйи қор омадааст. Тавре Ш. Мухтор иброз менамояд, адибони тоҷик на тавассути тарҷумаҳои асарҳо бо намоёндагони кишварҳои аврупоӣ шинос мешуданд, балки бо онҳо вомехурданд ва суҳбат менамуданд.

Ш. Мухтор дар рафти омӯзиши масоили марбут ба робитаҳои адабӣ иброз менамояд, ки ҳарду адабиёти робитакунанда бояд заминаҳои мусоиди ҳамкорӣ қарданро доро бошанд. Робитаҳои адабӣ дар заминаи хушқу ҳолӣ ба миён омада наметавонанд, балки робитаҳои илмию фарҳангӣ замоне ба вуқӯ мепаиванданд, ки агар ҷониби қабулкунанда барои истиқболи тарафи қабулшаванда омода бошад [149, с. 48]. Дар васфи Тоҷикистон ва табиати дилписанду мардуми бунёдкори он бисёр адибони сарзамини Аврупо асарҳои ҷолиб офаридаанд [142, с. 115]. Аз он ҷумла, адибони Фаронса Пол Вайян-Кутюрӣ, Пол Низан, Жан Казалбу ба Тоҷикистон омада, доир ба Тоҷикистон ва расму оинҳои кишварамон мақолаҳои гуногун таълиф намудаанд. Онҳо ҳар чиро, ки бо чашми худ диданд, бо амри дил навиштанд.

Аз мутолиаи асарҳои Ш. Мухтор маълум мегардад, ки яке аз ҳадафҳои асосии номбурда ошкор намудани назару андешаҳои адибони фаронсавӣ дар бораи Тоҷикистон мебошад. Вай дар хусуси сафари нависандаи фаронсавӣ Пол Низан ба Тоҷикистони шуравӣ андешаҳои ҷолиберо рӯйи қор овардааст. Ба навиштаи вай, баъди бозгашт ба Фаронса Пол Низан «Сафар ба Тоҷикистон»

ном очерке менависад [142, с. 117]. Мақсади саёҳати Казалбу ва се тани дигар, ки зикри номашон дар боло рафт, аз шиносӣ бо тараққиёти маорифу маданияти ҷумҳурий иборат буд. Адибони фаронсавӣ дар сарзамини тоҷикон меҳрубонию дӯстиро дарёфтанд ва робитаи дӯстии Тоҷикистон ва Фаронса дар давраи нав аз ҳамин ҷо бо ин чор адиб оғоз гардид.

Ҳамин тарик, адибони равшанфикри фаронсавӣ дар сафарномаҳои худ ба оламиён аз таърихи дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ, иқтисодӣ, пешрафти ҷабҳаҳои гуногуни илму маданияти Тоҷикистон сухани ҳақро гуфта, ба ин васила муҳаббати худро ба кишвари дорои тамаддуни қадим ва шеърӣ оӣ ибраз доштаанд [142, с. 119]. Ш. Мухтор бар он бовар аст, ки дар бобати шиносоии Аврупо бо адибони Шарқ саҳми шарқшиносони фаронсавӣ калон аст. Бинобар ин, аввалин тарҷумаҳое, ки аз адабиёти Шарқ ба забонҳои аврупоӣ баргардонида шуда буданд, ба қалами шарқшиносон тааллуқ доштанд. Ба таъкиди Ш. Мухтор, онҳо натавонанд ба тарҷума машғул шудаанд, балки роҷеъ ба адабиёти Шарқ ва оид ба эҷодиёти намояндагони он бисёр мақолаҳои илмӣ низ навиштаанд [131, с. 152]. «Шокир Мухтор оид ба робитаҳои адабии тоҷику франсавии асрҳои XVII-XVIII низ таҳқиқоти шоёни тавачҷуҳ анҷом додааст. Дар самти рушди робитаҳои адабӣ Ш. Мухтор нақши тарҷумаро муҳим мешуморад. Ба андешаи ин донишманд, алоқаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ бо омӯзишу тарҷума поён надоранд» [126, с. 192]. Маҳз ба воситаи тарҷума адибони тоҷик, ба монанди Рӯдакию Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз ва дигарон дар Фаронса машхуранд. Ш. Мухтор менависад, ки дар Фаронса ғайр аз намояндагони адабиёти классикии мо, инчунин, асарҳои адибони даврони шуравии мо низ машхуранд. Намунаи барҷастаи онҳо осори сардафтери адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ мебошад. Ба назари Ш. Мухтор, дар шиносонидани осори устод Айнӣ дар Фаронса саҳми Луи Арагон хеле бузург аст. Соли 1955 дар Фаронса ба тарҷумаю таҳқиқи осори Айнӣ адиби фаронсавӣ Луи Арагон даст зад. Дар натиҷа, солҳои 1956-1957 ду китоби Айнӣ дар Фаронса ҷоп шуд. Адиб, мутарҷим ва шоири номдори тоҷик Абулқосим Лоҳутӣ гарчанде забони фаронсавиро намедонист, лекин соли 1935 ба Париж сафар

намуда, бо Луи Арагон шиносой пайдо намуд. Мутарчим Алис Оран якчанд шеърӣ Лохутиро аз забони русӣ ба забони фаронсавӣ тарҷума намуда, пешкаши хонандагон намуд. Ба навиштаи Ш. Мухтор, дар роҳи пайванди адабиёти тоҷику фаронсавӣ устод Мирзо Турсунзода низ саҳми арзандае гузоштааст [126, с. 195].

Дар Тоҷикистон адабиёти Фаронса яке аз адабиётҳои бузургтарини олам ба шумор меравад. Қаблан, асарҳои адибону олимони Фаронсаро аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуда, мутолиа менамудем, ҳоло бошад, бо шарофати заҳматҳои Ш. Мухтор асару мақолаҳои зиёди илмӣ оммавии номбурда, ҳамчунин шогирдону мутахассисони омоданамудаи вай дар самти забони фаронсавӣ гувоҳанд, ки мо ба тарҷумонони русзабон эҳтиҷ надорем. Гузашта аз ин, соҳибистиклолӣ имкон дод, ки ҷавонони тоҷик бештари забонҳои машҳури оламо аз худ карда, акнун аз асл ба забони тоҷикӣ асарҳои адабию илмиро хондаю тарҷума карда метавонанд.

Яке аз хидматҳои Ш. Мухтор, ки саҳми ӯро дар тақвияти робитаҳои адабию илмӣ тоҷику фаронсавӣ нишон медиҳад, шиносоию робитаи бевоситааш бо мавлоношиноси шаҳри фаронсавӣ хонум Эва де Витрей Мейерович мебошад. Муносибати Ш. Мухтор бо ин донишманди фаронсавӣ дар як қатор асару мақола, хосса тан, дар асари арзишмандаш «Шухрати Румӣ дар Фаронса» дарҷ гардидааст. Ба навиштаи «Ш. Мухтор, аввали солҳои навадуми асри ХХ маҳз тавассути Хонум Эва де Витре-Мейерович дар кишвари Фаронса тарҷумаи комили шохкориҳои адабиёти башарӣ – «Маснавии маънавӣ» аз ҷоп баромад. Тарҷума ва нашри ин асар аз тарафи нашриёти «Роше»-и Париж бо сифати баланд рӯйи ҷопро дид» [183, с. 3].

Таҳқиқоти профессор Шокир Мухтор, ба сурати умумӣ, барои пешрафти адабиётшиносии муқоисавӣ дар Тоҷикистон хеле муҳим мебошад. Корҳои илмӣ ӯ имкони нави таҳқиқи робитаҳои фарҳангии Шарқу Ғарбро пешниҳод менамояд ва барои мустаҳкам гардидани робитаҳои илмӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва Фаронса кумак мерасонад. Бо шарофати заҳматҳои профессор Шокир Мухтор мо имрӯз метавонем, ки таҳқиқоти муосир дар ин самтро ба

осонӣ пайдо кунем. Саҳми Шокир Мухтор дар таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ хеле калон аст. Корҳои илмӣ ӯ барои пешрафти адабиётшиносии муқоисавӣ, шарқшиносӣ ва тарҷума дар кишварамон кумак намудааст. Профессор Шокир Мухтор бо таҳқиқоти худ робитаҳои адабиёти тоҷику фаронсавиро равшан нишон дода, ҳамон вақт барои муаррифӣ ва таҳкими ҷойгоҳи фарҳангии Тоҷикистон дар ҷаҳон саҳми муҳим гузоштааст.

Ҳамин тавр, бо назардошти масъалаҳои баррасишуда дар ин фасл ба хулосаҳои зерин метавон расид: донишманди маъруф Ш. Мухтор тамоми умри худро ба омӯзишу пажӯҳиши робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ, таҳқиқи тарҷумаю интишори осори классикони адабиёти тоҷику форс дар Фаронса ва баръакс бахшидааст. Хонандаи имрӯзаи тоҷик тавассути асарҳои таҳқиқотии Ш. Мухтор аз робитаҳои фарҳангии адабии соҳибқаламони Шарқ бо мардуми Аврупо аз наздик шинос шуда метавонад. Саҳми Ш. Мухтор дар омӯзиши илмӣ робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса бузург буда, ҷаъолияти номбурда аз чор самти асосӣ иборат аст: 1) таҳқиқи адабиёти тоҷику форс дар Фаронса. 2) таҳқиқи адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон. 3) ҳалли ҷисли масоили марбут ба тарҷумаи адабиёти бадеӣ аз забони фаронсавӣ ба тоҷикӣ ва баръакс. 4) омода намудани мутахассисони сатҳи баланд илмӣ дар самтҳои болозикр.

2.2. Ибаррури Раҷабова – муҳаққиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ

Яке аз муҳаққиқоне, ки дар таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ саҳми назаррас гузоштааст, И. С. Раҷабова мебошад. Ин муҳаққиқ аз назари концепсияи илмӣ идомадиҳандаи равияи таҳқиқии устодони донишкадаву донишгоҳҳо мебошад. Бо таҳқиқоти И. С. Раҷабова ва дигар муҳаққиқони ҳамнасли ӯ ва нашр шудани осори онҳо, ки номгӯяшон дар мақолаҳои ҷудогонаи таркиби китобҳои Ш. Мухтор «Мақолот» [130, с. 3], «Адабиёти тоҷик дар Франция» [120], «Замон ва тарҷумон» [126] ва баъзе мабоҳиси онҳо, инчунин, маҷмуаҳои «Масъалаҳои пайвандҳои адабӣ» (1985, 1990), «Шарқ ва пайвандҳои адабӣ» (1987) оварда шудаанд, робиташиносӣ дар адабиётшиносии тоҷик пеш рафта, ҳамчун равияи илмӣ мавқеи устувор пайдо кард.

Саҳми муҳаққиқоне, ки ба таҳқиқи робитаҳои адабӣ машғул шудаанд, дар ташаккули ин риштаи ҷадиди адабӣ гуногун буда, дар умум, бо фаъолиятҳои онҳо илми робиташиносии тоҷик зина ба зина ташаккул ёфта, то имрӯз шохаҳои ҷудогона пайдо кардааст. Бидуни шубҳа, фаъолиятҳои ҳамаи онҳо ҳам дар якҷоягӣ ва ҳам ба сурати ҷудогона сазовори омӯзишу таҳқиқ ҳастанд. Аммо манзури мо дар ин фасл фаъолияти робиташиносии адабии номзади илмҳои филологӣ, дотсент И. С. Раҷабова ҳамчун муҳаққиқи робиташинос дар таҳқиқи масъалаҳои алоқаманд ба пайвандҳои адабии Шарқ ва Фаронса мебошад.

Фаъолияти илмӣ-таҳқиқии номзади илмҳои филологӣ, дотсент Ибарури Раҷабова (30.12.1936, ш. Бухоро-2025, Москва) аз аввал то охир ҳамчун забоншинос ва омӯзгор дар кафедраи забонҳои олмонӣ ва фаронсавии Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) сипарӣ шудааст. Ӯ пас аз хатми факултети забонҳои хориҷии Институти педагогии забонҳои хориҷии Маскав дар соли 1959, бо роҳхат барои кор ба Тоҷикистон фиристода мешавад. Дар кафедраи дар боло ёдшуда ба сифати ассистент (1959-1966), муаллими калон (1967-1971), дотсент (аз соли 1972), солҳои 1972-2008 мудири кафедра ва баъдҳо боз ҳамчун дотсент фаъолият дошт. Дар донишгоҳҳои Сорбон (Париж, 1965), Гребол (1973),

Клагенфурт (1991) ва курсҳои тақмили ихтисоси ҷумҳуриявӣ бозомӯзӣ кардааст. Дар ростои фаъолияти ҷамъиятӣ, ҷонишини раиси Ҷамъияти Тоҷикистон – Фаронса ва раиси Созмони занон-муаллифони китобҳои дарсии забонҳои хориҷаро ба уҳда дошт [166, с. 323-324; 167, с. 263]. Дотсент И. С. Раҷабова дар баробари фаъолияти омӯзгорӣ ва навиштани китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ низ пайваста машғул будааст. Вай, ки духтари донишманди машҳури тоҷик, академики Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон (ҳоло АМИ Тоҷикистон) Раҷабов Солеҳ Ашӯрович (1912-1990) буд, аз хурдӣ ба илм таваҷҷуҳ зоҳир мекард. Муҳити илмӣ хонаводагӣ ва таловҳои ҳамешагӣ ба ӯ шавқ ва шароити мусоиди машғул шудан ба кори илмӣ-таҳқиқотиро фароҳам оварда буданд. Рисолаи номзодиашро соли 1966 бо роҳбарии яке аз адабиётшиносони дар он замон машҳури Иттиҳоди Шуравӣ, н.и.ф., дотсент Я. И. Горден дар Институти шарқшиносии АУ собиқ Шуравӣ бомуваффақият дифоъ намуд. Кори илмӣ анҷомдодаи ӯ аз тарафи донишмандони машҳур, ховаршиносон А. Е. Бертелс ва И. С. Брагинский баҳои арзанда гирифта буд.

Корҳои илмӣ И. С. Раҷабова шуруъ аз даҳаи шастуми асри XX дар нашрияҳои гуногуни Тоҷикистон ва хориҷ аз он нашр шудаанд, ки ба омӯзиши масъалаҳои адабиёти фаронсавизабони Алҷазоир, ҷойгоҳи насри ривоятии форсу тоҷик дар адабиёти асри XVIII Фаронса, таъсири «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ»-и Петит де ла Круа ба ҷараёни адабии Фаронсаи қарни XVIII, баъзе масъалаҳои тарҷума, асарҳои шоирони классики форсу тоҷик дар шинохти фаронсавиён бахшида шудаанд. Асарҳои ин муҳаққиқ, ки аз назари донишмандони забони маводди таҳқиқшаванда имтиёз дорад, дар ҳақиқат, «арзандаи омӯзиш буда, барои баҳои илмӣ мавод дода метавонанд» [130, с. 10].

Манзури муаллифи ин иқтибос корҳои дар заминаи робитаҳои адабии Тоҷикистон ва Фаронса анҷом додаи И. С. Раҷабова мебошад, ки мавзуи баҳси мо низ ҳамин ҷиҳати коргоҳи илмӣ муҳаққиқ аст. Аммо қабл аз пардохтан ба масъалаи робитаҳои адабӣ, ин муҳаққиқ як муддат ба омӯзиши адабиёти фаронсавизабони Алҷазоир машғул буд ва дар ин хусус асарҳои ҷопӣ ҳам

дорад, ки китоби «Современная алжирская франкоязычная литература» намунаи фарогиртари онҳо мебошад [160]. Ин ҷиҳати фаъолияти илмӣ-пазӯҳиши муҳаққиқ мавзӯи баҳси дигар аст.

Дар миёни масъалаҳои алоқаманд ба робитаҳои адабии тоҷик ва фаронса, ки И. С. Раҷабова ба таҳқиқи онҳо пардохтааст, яке аз мақомҳои марказиро омӯзиши «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ»-и шарқшиноси машҳури фаронсавӣ Франсуа Пети де ла Круа ишғол менамояд. Ин асар дар Фаронса бори аввал солҳои 1710-1712 дар панҷ ҷилд [65; 66] ва бори дуюм дар як ҷилд [223] ҷоп шуд ва ба маҳзи нашр шудан дар миёни хонандагон маъруфият пайдо карда, ба дигар забонҳо низ тарҷума шуд. Аз ҷумла, тарҷумаи он ба забони русӣ ҳам мавҷуд аст, ки солҳои 1778-1779 дар ҷаҳор ҷилд, дар Санкт-Петербург ҷоп шудааст [53; 56]. Бо матнҳои таркиби ҳар ҷаҳор ҷилди «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ» дар мақолаи И. С. Раҷабова «Умри тозаи афсона» [169, с. 110] шинос шудан мумкин аст. Ба таҳқиқи ин асари аз назари робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса хеле муҳим пардохтани И. С. Раҷабоваро, аз рӯйи ишораҳои худ муҳаққиқ, аз ҷанд ҷиҳат асоснок кардан мумкин аст:

1. Пети де ла Круа дар Фаронса (1654-1713) «ба сифати яке аз асосгузори омӯзиши адабиёти форсу тоҷик шинохта мешавад» [169, с. 108]. Замони зиндагии ин адиби тавоно ба давраи «авҷи баланди таваҷҷуҳи Аврупои Ғарбӣ ба олами Шарқ» [169, с. 108] рост меояд.

2. Таълифи «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ» ба қалами Пети де ла Круа намоёнгари таъсири мутақобилаи фарҳангу адабиёти Шарқу Ғарб мебошад. Ин асар бо истифода аз маводди афсонаҳои мардуми Шарқ навишта шудааст, ки далеле раднашаванда аст.

3. Аз назари қидмати замонии масъалаи «таърихи тарҷума ва омӯзиши қиссаҳои шарқӣ дар Аврупои оғози асри XVIII» асари «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ» дорои аҳаммияти махсус аст.

Шароити таърихӣ ва заминаи мусоиди ба вучуд омадани «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ»-ро И. С. Раҷабова ба таври дақиқ муайян кардааст: «Ҳам «Ҳазору як рӯз»-и Пети де ла Круа ва ҳам «Ҳазору як шаб»-и Антуан Галлан

намунаҳои бехтарине аз таълифоти бешумори шарқӣ ва ба руҳи шарқӣ эҷодшудан мебошад, ки дар Франсия ва Англияи охири асри XVII ва аввали асри XVIII нашр гардидаанд. Ин давра замони барои ба таъб расидани ин қабил навиштаҷот хеле мусоид буд, зеро сиёсати мустамликадорӣ ва тичоратии Англия, Франсия ва дигар давлатҳои аврупоӣ шароите фароҳам овард, ки сайёҳони зиёде (П. С. Тевено, Ж. Шарден, Т. Таверне, Берне ва дигарон), инчунин, савдогарон, миссионерҳо, сафирҳо ба мамолики Шарқ сафар карда, аз он ҷо бо ахбори фаровон ва қиссаҳои аҷоибӣ фароиб баргарданд. Пети де ла Круа низ вақти зиёди худро дар мамлакатҳои Шарқ гузаронидааст» [169, с. 108]. Баъд аз тавзеҳи зарурӣ дар хусуси таърихи сафарҳо ва корномаҳои илмӣ Пети де ла Круа, ки баъд аз ин иқтибос меояд, муҳаққиқ ӯро дар қатори нахустин поягузори омӯзиши алоқаҳои адабии Шарқу Ғарб муаррифӣ кардааст. Аз гузоришоти илмӣ ин муҳаққиқ маълум мешавад, ки Пети де ла Круа қабл аз асари мавриди назар, ҳатто пеш аз «Ҳазору як шаб»-и Антуан Галлан дар соли 1707 афсонаи туркии «Таърихи салотин ва вазирони форс»-ро тарҷума карда буд [169, с. 109]. Далели ҷолибе, ки дар ин замина пешниҳод мешавад, чунин аст, ки китоби мазкур «...дар асоси нақли озоди ҳикоятӣ дар асрҳои миёна машҳур – «Қиссаи ҳафт хирадманд», ки ба китоби «Синдбоднома» илҳом шуда буд, ба вучуд омадааст» [169, с. 109]. Аз ин иқтибос маълум мешавад, ки сарчашмаи афсонаи туркии дар боло ёдшуда низ адабиёти форсу тоҷик мебошад. Банду баст ва риояти услуби «ҳикоят андар ҳикоят» дар ин асар насли ривоятии форсу тоҷикро ба хотир меорад, ки ин масъала аз ҷониби муҳаққиқон Ю. Салимов, Е. П. Чалишев, Л. Г. Аганина [174; 173; 193] таҳқиқ шудааст. Аммо байни ин ду асар фарқиятҳо ҳам ба назар мерасад, ки бештар ба тарзи баёни ҳиссиёт ва сабки нақл дахл доранд.

Дар таҳқиқоти И. С. Раҷабова дар бораи Пети де ла Круа, китоби «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ» ва дигар асарҳои ӯ, масъалаҳои тағйиру тақмили сюжетҳо, бо услуби шарқӣ нақл шудани афсонаҳо, асли нусхаи форсӣ доштани аксарияти афсонаҳо ба «Ҳазору як шаб» монанд будани банду баст ва сужети «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ», дар асоси мазмун ва сужаи қиссаву

афсонаҳои аврупоӣ навишта шудани баъзе матнҳои китоби Пети де ла Круа ва фарқиятҳои асосии асарҳои аз назари мавзӯ ба ҳам монанд, ки муаллифи «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ» ба онҳо назар доштааст, баррасӣ шудаанд. Хулосаҳои асосии дар натиҷаи таҳқиқи масъалаҳои мазкур ба даст овардаи муҳаққиқро чунин таъйин кардан мумкин аст:

а) Пети де ла Круа дар ташаккули шарқшиносӣ дар Фаронса ва дигар кишварҳои аврупоӣ саҳми муҳимму таъсиррасон гузошт. Бо кӯшиши ӯ ва дигар ҳамсафонаш омӯзиши адабиёти Шарқ дар кишварҳои аврупоӣ ба расмият даромад.

б) Дар асоси суҷаҳо ва образҳои насри ривоятии форсу тоҷик Пети де ла Круа суҷаву образҳои нав офарида, ба ин восита барои ворид шудани суҷаву образҳои нав ба адабиёти Фаронса замина гузошт. Дар миёни матнҳои китоби ӯ чӯзӣёти муҳимме чӯй доранд, ки онҳоро худӣ муаллиф дар асоси нақлу ривоятҳои маъмул дар миёни мардум офаридааст.

в) Бо нашри «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ»-и Пети де ла Круа барои ба вучуд омадани асарҳои дигари ҳамгун, ки манбаъҳои асосии онҳо насри ривоятии форсу тоҷик мебошад, заминаи муҳимму мусоид фароҳам омад. Дар ин навъ асарҳо, ки бо номгӯяшон дар қорҳои илмӣ-таҳқиқии И. С. Раҷабова ва дигар муҳаққиқони робитаҳои адабӣ шинос шудан мумкин аст, дар адабиёти чаҳонӣ «анъанай таълифи қиссаҳои асрорангезу фантастикӣ» [169, с. 112] ба расмият даромадааст.

Дар умум, робитаҳои адабии Ғарбу Шарқ дар мисоли қорҳои анҷомдодаи Пети де ла Круа ба марҳалаи нави таърихӣ ворид шуда, боиси ташаккули шарқшиносии илмӣ дар ҳавзаи паҷуҳишии Фаронса ва дигар кишварҳои аврупоӣ гардид.

Қори муфассали илмии И. С. Раҷабова, ки дар қолаби монографияи илмӣ чамъбаст шудааст, «Таджикско-персидская повествовательная проза в литературном процессе Франции начала XVIII в.» [162] («Насри ривоятии форсу тоҷик дар чараёни адабии Фаронса дар оғози асри XVIII») ба ҳисоб меравад. Ба монографияи мавриди назар муҳаққиқон баҳои арзанда додаанд.

Барои мисол, Ш. Мухтор наشري онро дар радифи чанд кори дигар, ки даҳаи хаштодуми асри гузашта чоп шуда буданд, аз ҷумлаи «муҳимтарин комёбиҳо дар боби омӯзиши алоқаҳои адабии Ачаму Уруп» ҳисобидааст [130, с. 7]. Ш. Мухтор доир ба ин асар назари интиқодӣ ҳам дорад, ки баъдтар аз он ёд хоҳем кард. Ҳоло ба баррасии сохтор ва мундариҷа асар мепардозем.

Аз мундариҷа ва баҳсҳои аслии ин асар маълум мешавад, ки муаллиф ҷусторҳои худро дар бораи Пети де ла Круа ва «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ»-и ӯ дар қолаби монографӣ идома дода, масъалаи таъсири мутақобилаи адабиёти форсу тоҷик ва адабиёти фаронсавиро дар асоси ҳамин асар, ки таълифи он дар оғози асри XVII ҳамчун падидаи нави илмӣ эътироф шуда буд, пайгирӣ кардааст. Агар ба ин масъала аз назари хронологияи таърихӣ ва асосҳои равиши таҳқиқ назар кунем, маълум мешавад, ки падидаи илмӣ мавриди назар ба баҳси адабиётшиносии татбиқӣ (қиёсӣ) ва нақди адабии навин [156, с. 116-126] тааллуқ мегирад. Ба ибораи дигар, асосҳои адабиётшиносии татбиқӣ (қиёсӣ) ва равишҳои нақди адабии навин барои таҳқиқи масъалаҳои таъсири мутақобилаи адабиёти форсу тоҷик ва адабиёти фаронсавӣ заминасоз гардидаанд.

Адабиётшиносии татбиқӣ дар низоми адабиётшиносӣ ҳамчун чараёни нав аз охири асри XIX шакл гирифта, то имрӯз идома дорад. Ба дунболаи он, бо бинише ҷадид ва фарогир нақди адабии навин дар оғози садаи XX ба расмият даромад. Ҳамчунонки «марзи суннат ва ҷадид дар мабоҳиси назарии марбут ба нақди адабӣ ду даҳаи бистум ва сиюми асри XX доништа мешавад» [156, с. 116-126], дар шинохти равишҳои баррасии масъалаҳои марбут ба таъсири мутақобилаи адабиётҳо ва вобаста ба мавзӯи баҳси муносибати миёни адабиёти тоҷикӣ ва фаронсавӣ низ ду давраро бояд ба назар гирифт: а) аз оғози асри XVII то охири даҳаи панҷоҳуми асри XX ва б) аз даҳаи шастуми қарни XX то рӯзгори мо. Монографияи И. С. Раҷабова ва дигар таҳқиқоти ӯ бар мабноси равишҳои таҳқиқии давраи дуюм анҷом шудаанд. Албатта, бо дастовардҳо ва камбудихое, ки аз ҷониби муҳаққиқони соҳа дар даврааш ба миён гузошта шуда буданд. Ба ин масъала боз баъдтар бармегардем.

И. С. Раҷабова дар ин монография масъалаҳои талфики адабии Ғарбу Шарқ ва вазифаҳои таҳқиқ дар мавриди осори Пети де ла Круа, марҳалаҳои ташаккули насри ривоятии шарқӣ дар Фаронса то оғози асри XVIII, моҳият, маънӣ, сарчашмаҳои тоҷикӣ-форсӣ ва хусусиятҳои композитсионӣ услубии афсонаҳои таркиби «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ»-и Пети де ла Круа, тасвири воқеии Осиёи Миёна дар афсонаҳо, тарҷумаҳои русии асар, таъсири «Ҳазору як рӯз...» ба чараёни адабӣ дар Фаронсаи оғози асри XVIII (тақлидҳо ва тарҷумаҳои дурӯғин), сарчашмаи «Номаҳои порсӣ»-и Монтеске, вазифаҳои экзотикӣ (ачибу ғариб)-и Шарқ дар дostonҳои фалсафии Волтер, бозсозии эҷодии суҷа ва образҳои «Ҳазору як рӯз...» ва намоишномаҳои афсонаии Карло Гоширо таҳқиқ кардааст, ки аз назари гузориши масъала ва тарҳи илмии маводди таҳқиқ дар он замон иқдоми шоиста ба ҳисоб мерафт. Ҳанӯз ҳам ин асар аҳаммияти илмӣ назарии худро аз даст наводааст.

Чунонки дар боло ишора шуда буд, Ш. Мухтор ба монографияи И. С. Раҷабова дар як мақолаи худ, ки дар он масъалаи таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарқу Ғарбро дар адабиётшиносии тоҷик то поёни асри XX мавриди таҳлили интиқодӣ қарор додааст, эрод низ гирифтааст. Мо ин эродҳоро ба чунин бахшҳо ҷудо карда, дар охир назари худро атрофи онҳо баён мекунем:

1. Кӯшиши татбиқи назарияи И. С. Брагинский оид ба «синтези ғарбию шарқӣ дар адабиёти фаронсавии оғози қарни XVIII» [130, с. 15]. Ба ақидаи Ш. Мухтор, масъалаи синтези ғарбию шарқӣ махсуси адибони замони романтизм ва адабиёти давраҳои баъдии Аврупо буда, татбиқи он ба давраи пеш аз он дуруст намебошад.

2. Ба дигарон нисбат додани назарияи «адабиёти умумичаҳонӣ», ки натиҷаи орову андешаи Гёте аст. Дар ҳақиқат, бонии назарияи адабиёти умумичаҳонӣ адиби машҳур И. В. Гёте мебошад. Аммо андешаи пайравӣ кардани муҳаққиқони дигар аз ин назария, ба монанди И. С. Брагинский, Н. И. Конрад ва П. Н. Берков низ аз эҳтимол дур нест.

3. Дар асоси маводди тарҷумаи фаронсавии «афсонаҳо ва сарчашмаҳои дигари шарқӣ» навишта шудани «Ҳазору як рӯз»-и Пети де ла Круа. Аз ин рӯ,

ин асар ба пайравӣ ё татаббуъ аз «Ҳазору як шаб»-и А. Галлан навишта шуда, асари комилан мустақил нест.

Мавҷудияти нишонаҳои синтези ғарбию шарқиро дар асари аввал Ш. Мухтор инкор намекунад, вале ақидаи «асари комилан асил» донишони онро қабул надорад.

4. Дар асарҳои муҳаққиқони дигари собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ҳам ҷой доштани масъалаҳое, ки дар боби дуюми асари И. С. Раҷабова матраҳ шудаанд.

5. Эроди охири Ш. Мухтор ба боби сеюми асар, ки махсуси таҳқиқи «Ҳазору як рӯз»-и Пети де ла Круа аст, дахл дорад. Ба ақидаи муқарриз, дар «рисола муайян нашудааст, ки ин шоҳқории Круа китоби тарҷума аст ё асари асил» [130, с. 15]. Ба назари мо, агар ба ин эродҳо ҳамчун назари як мутахассиси ҳирфай оид ба кори таҳқиқии як муҳаққиқи ҷавон назар андозем, айни савоб мебуд. Чунки худ Ш. Мухтор, чунонки дар боло ишора шуда буд, қорҳои муаллифи асари мавриди назарро дар робитаиносии адабӣ арзандаи омӯзиш ва баҳои илмӣ донисита буд. Дигар ин ки аз ҷониби як муҳаққиқ таҳқиқ шудани як масъалаи илмӣ маънии боз доштани муҳаққиқи дигар аз рӯчуъ ба он масъаларо таъйид набояд кунад. Ин ҷо самти таваҷҷуҳ ва ғарази нигариши муҳаққиқ ба масъала муҳим бояд ҳисобида шавад.

Барои равшан шудани назарияи «адабиёти умумичаҳонӣ», ки таҳти рақами ду дар боло ёд шуд, зикри иқтибоси зеринро, ки натиҷаи таҳқиқи қиёсии профессор Х. Шарифов аст, зарур медонем: «Омӯзиши робита ва таъсири байни адабиётҳои олам дар асоси методи муқоисавӣ-таърихӣ аз асри XIX ривоч гирифтааст (Гёте ва ақидаи ӯ дар бораи «адабиёти ҷаҳонӣ»). Саромати методи муқоисавӣ-таърихӣ дар Россия А. Н. Веселовский мебошад. Дар «Поэтикаи таърихӣ» ӯ кӯшидааст, дар доираи адабиёти умумӣ материали адабиётҳои ғарбию шарқӣ ва славяниро ҷамъ оварда, қонуниятҳои инкишофи ҷараёни адабро нишон бидиҳад» [200, с. 238]. Ин масъаларо ба таври равшантар чунин тавзеҳ додан мумкин аст, ки омӯзиши робита ва таъсири байни адабиётҳои олам, пеш аз ҳама, аз ҷониби адабиётшиносони олмонӣ пешниҳод шудааст. Муҳаққиқони олмонӣ дар натиҷаи муқоисаи анъанаҳои адабию фарҳангии

миллатҳои гуногун ба чунин натиҷа расидаанд, ки миёни аврупоӣ ва ҷаҳонӣ фазои ягонаи фарҳангӣ мавҷуд аст. Дар ҳамин пасманзари бори аввал И. В. Гердер ба масъалаи ҷомеияти ҳаёти фарҳангии халқҳои аврупоӣ таваҷҷуҳ кард. Баъд аз ӯ И. В. Гёте ақидаҳои ӯро идома дода, ба муомилоти фарҳангӣ мафҳуми «адабиёти ҷаҳонӣ»-ро ворид кард. Гёте дар «Девони Ғарбию Шарқӣ» тахти мафҳуми фарҳанги ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, умумияти фарҳангии Ғарб ва Шарқро дар назар дошт [107; 72; 159]. Ба мо маълум нашуд, ки И. С. Раҷабова ба эродҳои Ш. Мухтор чӣ назар доштааст, вале мавҷудияти эродҳои зикршуда арзиши илмӣ китоби мавриди назарро коҳиш дода наметавонанд.

Хулоса, дар тури фаъолияти пурсамари корӣ, ки сию ҳафт соли он дар роҳбарии кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои немисӣ ва фаронсавӣ сипарӣ шудааст, дотсент И. С. Раҷабова ба фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ низ машғул шудааст. Дастранҷҳои илмӣ ӯ ба сурати мақола, китоби дарсӣ, дастури воситаҳои таълимӣ пешниҳод шудаанд. Дар маркази таҳқиқоти илмӣ ӯ баррасии масъалаҳои марбут ба робитаҳои адабии тоҷикӣ фаронсавӣ қарор дошт. Дар ин замина ба қалами ӯ дахҳо мақола ва монографияи илмӣ ҷудогона таълиф шудааст. Мутаассифона, то имрӯз ҳамаи таълифоти ин муҳаққиқ ҷамъоварӣ ва дар як муҷаллад нашр нашудаанд. Теъдоди ба мо маълуми онҳо танҳо беш аз бист адад мебошад. Аммо теъдоди маводди ҷопии ӯ дар китоби «Олимони Донишгоҳ» ва «Энсиклопедияи олимони Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон» беш аз чихил номгӯй ёд мешавад. Фаъолияти илмӣ И. С. Раҷабова ба ду давра ҷудо мешавад. Дар давраи аввал ӯ ба омӯзиши масъалаҳои адабиёти фаронсавизабони Алҷазоир машғул шудааст. Дар марҳалаи дуюм ҳамчун муҳаққиқи робиташинос дар таҳқиқи масъалаҳои таъсири мутақобилаи адабиёти форсу тоҷик ва адабиёти фаронсавӣ саҳми муносиб гузоштааст. Дар меҳвари таҳқиқоти ӯ дар давраи дуюм асари мустақриқи машҳур Франсуа Пети де ла Круа «Ҳазору як рӯз. Афсонаҳои форсӣ» қарор дорад. Аксарияти маводди ҷопии муҳаққиқ ба масъалаҳои гуногуни ҳамин мавзӯ бахшида шудаанд.

2.3. Айнӣ ва адабиёти Фаронса дар таҳқиқи Д.Х. Бобоева

Муносибати адабиёти муосири тоҷик бо адабиёти халқҳои ҷаҳон ба таври кофӣ омӯхта нашудааст, гарчанде ки дар тули зиёда аз ҳафтод сол олимони тоҷик асарҳои зиёде офаридаанд, ки ба забонҳои гуногуни халқҳои ҷаҳон тарҷума шудаанд. Хушбахтона, дар давраи Истиқлоли давлатӣ мазмун ва моҳияти ҳаёти ҷомеа ба тағйироти кулӣ мувоҷеҳ гардид. Тоҷикистон низ ҳамчун давлати соҳибистиқлолу ҳуқуқбунёд ба раванди навсозии низоми ҷомеаи демократӣ қадамҳои хешро гузошта, дар ин замина барои эҳёи суннатҳои миллӣ ва падидаҳои адабии кишвар тадбирҳои муҳимми илмӣ андешида шуд.

Асарҳои нависандагони муосири тоҷик, пеш аз ҳама, асарҳои мондагори асосгузори адабиёти тоҷик Садриддин Айнӣ (1878-1954) ба бисёр забонҳои ҷаҳон тарҷумаю нашр гардидаанд, ки имрӯз хонандаи он дар Тоҷикистон кам нестанд. Садриддин Айнӣ ҳамчун поягузори адабиёти тоҷик ва дорои афкори пешқадам ба адабиёти ҷаҳон, хусусан адабиёти Фаронса, назари нек ва диде амиқ доштааст. Гарчанде ки ӯ бо забони фаронсавӣ нанавишта бошад ҳам, лекин бо руҳия ва равияҳои ин адабиёт шинос будааст. Ӯ яке аз аввалин адибони тоҷик буд, ки дар роҳи баргузоршавии робитаи илмии фарҳанги тоҷик бо осори Аврупо, махсусан фаронсавӣ, саҳми калон гузошт. Ӯ дар асари «Ёддоштҳо» чанд маротиба аз асарҳои нависандагони аврупоӣ, хусусан фаронсавӣ, ёд карда ва ба ин восита имкон пайдо намудааст, ки дар адабиёти тоҷик навъе ҷаҳонбинии муосирро ба вучуд орад. Бинобар ин, таҳқиқи масъалаи раванди адабии ташаккули ҷаҳонбинии устод Айнӣ, ки бо таъсири адабиёти ҷаҳонӣ ба вучуд омадааст, ҷузъи муҳимми робитаҳои нависандагони алоҳида бо адабиёти ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки рисолаи Д. Х. Бобоева «Садриддин Айнӣ ва адабиёти ҷаҳон», ки ба таҳқиқи робитаҳои эҷодии устод Садриддин Айнӣ бо эҷодии нависандагони бузурги фаронсавӣ бахшида шудааст, аз аҳаммияти махсуси илмӣ бархурдор аст.

Дар ҳақиқат, Садриддин Айнӣ ҳамчун маорифпарвар, нависанда, мунаққид аз аввалин чехраҳои фарҳангии тоҷик аст, ки ба ҷаҳони адабии Аврупо

таваҷҷуҳ намудааст. Дар замони ӯ дастрасии саҳеҳ ба адабиёти Аврупо нопурра буд, аммо ба воситаи мутолиаи тарҷумаҳо ва зиёиёни забондони он рӯзгор Айнӣ ба доираи васеи адабиёти ҷаҳонӣ шинос гардид. Адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри XX қадами аввалини худро мегузошт. Дар ин давра ғаъолияти илмию эҷодии устод Айнӣ ҳамчун асосгузори адабиёти навини тоҷик нақши намоён дорад. Таҳқиқи мероси адабии Айнӣ, робитаҳои адабии ӯ бо адабиёти ҷаҳон, махсусан адабиёти Фаронса, яке аз ҷузъҳои муҳимми адабиётшиносии тоҷик мебошад. Дар ин ҷо саҳми муҳаққиқ Д. Ҳ. Бобоева сазовор ва арзанда мебошад. Ӯ дар таҳқиқҳои худ робитаҳои фарҳангии адабии тоҷикону фаронсавиён, таъсири адабиёти Фаронса ба ҷаҳонбинии адабии Айниро ҳамчунин омили умумии ин ду маданияти бузург мавриди таҳлил қарор додааст.

Ғаъолияти эҷодии Садриддин Айнӣ дар таърихи адабу фарҳангҳои гуногун таъсир расонидааст. Дар давраи зиндагии ӯ тамоюли рӯ ба рушд овардани робитаҳои фарҳангӣ авҷ мегирифт. Ба ақидаи Д. Ҳ. Бобоева яке аз вижаҳои Айнӣ майл ба фарҳангҳои бегона, махсусан Аврупо буд. Садриддин Айнӣ дар Бухоро ва баъдан дар Самарқанд бо асарҳои нави таърихи аврупоӣ ва тарҷумаҳои русии нависандагони машҳури ҷаҳон шинос буд. Хусусан, тарҷумаҳои русии асарҳои адибони классикии фаронсавиён Оноре де Балзак, Виктор Гюго, Александр Дюма, Ги де Мопассан ва дигарон яке аз роҳҳои асосии шинос шудан бо адабиёти Фаронса ба ҳисоб мерафт.

Д. Ҳ. Бобоева сараввал бо мақсади асоснок кардани аҳаммияти назарию амалии мавзӯи худ қайд мекунад, ки корҳои олимон, ба монанди Б. Невская, С. Табаров, С. Соколов, В. Демидчик, В. Белан, Ю. Акбаров, Х. Шодиқулов, Л. П. Николаев ва Ш. Мухтор ба мушкилоти робитаи эҷодиёти С. Айнӣ бо адабиёти фаронсавӣ бахшида шудаанд. Аммо дар ҳеҷ яке аз асарҳои муҳаққиқони зикршуда эҷодиёти асосгузори адабиёти навини тоҷик дар ростои робитаҳои байналмилалӣ пурра ва ҳамаҷониба баррасӣ нашудааст [76, с. 3]. Бинобар ин, баҳси ӯ оид ба Айнӣ ва адабиёти фаронсавӣ ҷанбаи қавии адабиётшиносӣ дошта, ҳалли саҳеҳи он саҳми шоиста дар масъалаи омӯзиши робитаҳои

байналмилалии адабиёти муосири тоҷик мебошад. Дар ин замина, ғаёлияти адабии бархе аз муаллифони адабиёти бадеӣ ва илмӣ гуногуни адабӣ дар ин давра ташаккул ёфта, асосҳои илмӣ адабиёти бадеӣ истехком пазируфтааст. Баҳси ин муҳаққиқ дар робита ба мабҳаси мазкур фарогири ҷанбаҳои гуногуни адабиёти бадеӣ, алаҳхусус, таҳқиқоти адабиётшиносони тоҷик оид ба сардафтарии адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айний мебошад. Солҳои охир аз ҷониби забоншиносону адабиётшиносони ватанию хориҷӣ роҷеъ ба ҳаёту ғаёлият ва эҷодиёти Айний ва осори ӯ дар заминаи забоншиносӣ ва дар муқоиса бо забонҳои хориҷӣ, махсусан бо забони фаронсавӣ, таҳқиқоти илмӣ ба анҷом расонида шудааст. Худи нависанда низ ба эҷодиёти муаллифони хориҷӣ, чи дар назм ва чи дар наср, ҳамеша назар дошт ва таҳқиқот мегузаронд.

Дар эҷодиёти С. Айний таъсири шеърӣ фаронсавиро ба ҳубӣ метавон эҳсос кард. Ҳамчун намуна сурудҳои инқилобии ӯ «Марши озодӣ» (бо забонҳои ўзбекӣ ва тоҷикӣ), «Марши ғалаба» (бо забони ўзбекӣ) қобили зикр ҳастанд. Ҳар ҳақиқат, бо шарофати С. Айний ғояҳои «Марселеза» ба шеърӣ инқилобии адабиёти Осиеӣ Марказӣ ворид шуд [76 с. 18]. Масалан, замоне ки нависандаи машҳур аз Бухоро ба Самарқанд омада, ба мударрисӣ машғул мешавад, дар ин шаҳри қадима дар шафати мадраси Шайбониҳон мактаби мусиқие буд, ки он ҷо баъзан сурудҳои инқилобӣ низ суруда мешуданд. Дар миёни сурудаҳои «Марселеза» низ ҷойи намоёнро ишғол мекард, ки дар зерӣ таъсири оҳанги он Садриддин Айний «Марши ҳуррият»-ро эҷод кардааст. Айний бо эҷоди «Марши ҳуррият» шеърӣ муосири моро ба маҷрои комилан тозае ворид намуда, барои ташаккулу таҳаввули минбаъдаи он ҳам аз назари сохтор ва ҳам муҳтаво заминаи созгор фароҳам овард.

«Марши ҳуррият» ва ё «Суруди озодӣ»-и устод Айний нахуст аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ тавассути И. Селвинский тарҷума гардида, баъдан аз русӣ ба қалами А. Карвовский ба забони фаронсавӣ баргардон шудааст. Вале аз таҳқиқоти Шокир Мухтор маълум мегардад, ки тарҷумаи русии ин шеър мазмунан хароб буда, айнан бо ҳама харобиҳои тарҷумаи русӣ ба забони фаронсавӣ тарҷума гардидааст ва на матни русӣ ва на фаронсавӣ матни

точикиро ифода карда наметавонанд [130, с. 152]. Дар ин хусус академик Муҳаммадҷон Шакурӣ бо таъя ба мақолаи Мирзо Турсунзода менависад, ки ба шарофати Инқилоби Октябр Садриддин Айнӣ дар пайравӣ ба «Марселеза» «Марши хурриятро» эҷод карда, забони точикиро бо вазни шеърӣ фаронсавӣ пайванд намудааст [141, с. 2]. «Суруди озодӣ» ё «Марши хуррият» бори аввал соли 1919 дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» 7-уми декабр дар шумораи 23-юм нашр гардидааст. Инчунин, дар китоби «Одина» низ ин суруд нашр гардидааст.

Барои равшан шудани масъала чанд мисраи сурудхоро дар забони асл ва тарҷума дида мебароем ва онро бо суруди Айнӣ қиёс мекунем.

Дар асл:

«Marseillaise

Allons enfants de la Patrie,

Le jour de gloire est arrive.

Contre nous de la tyrannie,

L'étendard sanglant est leve... » [227, с. 1-4].

Дар тарҷумаи русӣ:

«Марселеза

Вставайте, дети родины.

День победы настал,

Против гнёта и произвола

Кровавый флаг поднят... » [101, с. 457-458].

Дар тарҷумаи тоҷикӣ:

«Марселеза

Бархезед, фарзандони Ватан,

Рӯзи ғалаба фаро расид!

Зидди зулму истибдод

Байрақи хунин афрошта шуд...» [120, с. 129].

Матни «Марши хуррият»-и устод Садриддин Айнӣ:

«Эй ситамдидагон, эй асирон!

Вақти озодии мо расид,

Муждагони дихед, эй рафикон!

Дар чаҳон субҳи шодӣ дамид...» [3, с. 64-65].

Аз қиёси матнҳо бармеояд, ки «Марши хуррият» ба Марселеза аз ҷиҳати маъно монандӣ дорад. Бояд гуфт, ки солҳои қабл аз инқилоби Бухоро ва солҳои минбаъда низ «Марши хуррият»-и Садриддин Айнӣ дар байни омма маъруфият дошт ва ин мақому манзалат аз ҷайзи таъсири ҳамон «Марселеза»-и фаронсавӣ буд.

Тарҷумаи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ба забони фаронсавӣ яке аз аввалин тарҷумаҳои асари бадеӣ аз адабиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ин забон ба шумор меравад. Нависандаи машҳури фаронсавӣ Андре Вюрмсер дар мақолаи худ «Шарқ» [232, с. 12] қайд менамояд, ки реализми Айнӣ шакли эҷодии Франсуа Раблеро дар асарҳояш «Гаргантюа ва Пантагрюэл» инъикос менамояд. Аз ин бармеояд, ки Айнӣ ба мазмун ва муҳтавои асарҳои нависандаи фаронсавӣ Франсуа Рабле хуб ошно будааст.

Асари дигари нависандаи барҷастаи тоҷик Садриддин Айнӣ «Марги судхур» ном дошта, бо тарҷумаи В. Вуано ва Сергей Бородин дар шаҳри Париж соли 1975 ба нашр расидааст. Тавассути ҳамин тарҷумаҳо Садриддин Айнӣ дар нимаи дуввуми солҳои 50-уми асри XX яке аз асоситарин адибони шинохта ва хондашаванда аз адабиёти замони шуравӣ дар Фаронса ба ҳисоб мерафт [76, с. 8]. Андешаҳои минбаъдаи А. Вюрмсер ба асари «Ҷаллодони Бухоро» тааллуқ дорад. Бояд гуфт, ки он, тибқи маълумоти мо, ягона асарест, ки дар танқиди адабии Фаронса ҳамаҷониба таҳлил шудааст. Ба ақидаи А. Вюрмсер, ин новеллаи даҳшатноки С. Айнӣ рӯйдодҳои дар китоби Октава Мирбо «Боғи гилотинҳо» тасвиршударо ба ёд меорад. Аммо қаҳрамонони С. Айнӣ ҳамчун ҷаллодони касбӣ фарқ мекунамд. «Ин афсонаи шарқӣ, мутаассифона, афсонаи воқеӣ аст», – хулоса мекунад А. Вюрмсер.

Дар бораи новеллаҳои таърихӣ С. Айнӣ дигар мунаққидони фаронсавӣ низ изҳори назар кардаанд. Ба андешаи Д. Бобоева, дар як мақолае муаллифи номаълум чунин навиштааст, ки «тафсириҳои нав дар бораи повестҳои С. Айнӣ вучуд надоранд ва дар қори шарҳдиҳандаи адабии Ж. Руссело «Ле нувел

литтерэр» тафаккури А. Врюмсер истифода шудааст» [76, с. 8]. Оид ба ин масъалаи муҳимми адабӣ қайдҳои махсус намуда, ҳамин муҳаққиқ чунин қайд менамояд: «Дар мақолаи шарқшиноси муосири фаронсавӣ Д. Богданович, ки дар робита бо ҷашни садсолагии С. Айнӣ (1978) дар маҷаллаи «Франсия – СССР» нашр шудааст, қайд карда мешавад, ки пас аз наشري ду китоби С. Айнӣ дар Фаронса асарҳои дигар муаллифони шуравии он замон ба забони фаронсавӣ нашр шудаанд, аммо на ҳамаи онҳо мисли насрнависи тоҷик хонандагони зиёд доранд» [76, с. 9].

Ҳамчунин, ба монанди Гамарра Д. Богданович чунин мешуморад, ки сабабҳои маъруфияти асарҳои С. Айнӣ, махсусан «Ёддоштҳо»-и ӯ, дар он аст, ки хонандагон метавонанд дар онҳо маводди заруриро дар бораи ҷомеаи воқеии Осиёи Марказӣ дар охири асри XIX пайдо кунанд [76, с. 9]. Ҳамаи тарҷумаҳои фаронсавии асарҳои С. Айнӣ: «Ёддоштҳо», «Мақтаби кӯҳна», «Марги судхӯр», «Ҷаллодони Бухоро» ва «Одина» [76, с. 10] аз ҷониби мутарҷимони рус ва фаронсавӣ пешкаши хонандагон гардидааст. Дар баробари гуфтаҳои Д. Ҳ. Бобоева қайд кардан ба маврид аст, ки устод Айнӣ ҳамчунин сазовори баҳои баланди шоир, нависанда ва муҳаққиқи номии Фаронса Луи Арагон низ гаштааст. Луи Арагон бо Айнӣ шиноси наздик буда, борҳо бо ҳамдигар ҳамсухбат гардида буданд. Соли 1949 дар Москва дар қатори нависандагони намоён советӣ Л. Деонов, И. Эренбург, А. Фадаев, П. Антоколийский нависандагони фаронсавӣ Луи Арагон ва Элза Триолэ низ дар ин маҷлис ҳамчун меҳмон ширкат доштанд. Садриддин Айнӣ дар байни Фадаев ва Арагон нишаста, ҷангоми ба музокира баромадани А. Фадаев Арагон зуд-зуд ба тарафи Садриддин Айнӣ менигарист. Ҳамин тавр, пас аз шиносӣ бо ин олими фаронсавӣ устод Айнӣ мегӯяд, ки нависандагони тоҷик аз иштироки Луи Арагон ва Элза Триолэ дар ин маҷлиси адабӣ хеле шод ва сипосгуздоранд.

Ба сурати кулӣ, мулоҳизаҳои Д. Бобоеваро дар масъалаи мавриди назар ба тарзи зерин менигорем:

1. Мунаққидони адабии фаронсавӣ, асосан маҳорати Айнии насрнависро кадр карда, реализми ӯро қайд карданд, фазилатҳои асарҳои ӯро дар инъикоси

хаёти иҷтимоии халқҳои Осиёи Марказӣ кашф карданд. Корҳои мунаққидони адабии фаронсавӣ нишон медиҳад, ки принципҳои эстетикӣ илми адабиётшиносии даврони онҳоро инъикос мекунанд [76, с. 10].

2. С. Бородин ва В. Вуано бар он ақидаанд, ки тарҷума аз тоҷикӣ ба фаронсавӣ анҷом дода шудааст. Аммо муқоисаи асли бо тарҷумаи фаронсавӣ нишон медиҳад, ки варианти фаронсавӣ боз ҳам бештар ба матни асли монанд нест, балки бо тарҷумаи русии С. Бородин шабоҳат дорад [76, с. 13].

3. Асарҳои С. Айни «Мақтаби кӯҳна», «Марги судхӯр», «Ҷаллодони Бухоро» ва «Одина» на аз забони асл, балки дар асоси матни русӣ ба забони фаронсавӣ тарҷума шудаанд. Тарҷумаҳои русии асарҳои «Мақтаби кӯҳна» ва «Марги судхӯр» бадеӣ-реалистӣ буда, ба принципҳои назарияи тарҷумаи бадеӣ ҷавобгӯ мебошанд. Тарҷумаи асарҳои «Ҷаллодони Бухоро» ва «Одина» камбудии ҷиддӣ доранд ва тарҷумаҳои озоди асарҳои С. Айни ба забони русӣ ба ҳисоб мераванд. Тарҷумаҳои ҳамаи асарҳои нависандаи тоҷик ба забони фаронсавӣ ба сарчашмаҳои ибтидоӣ мувофиқат мекунанд [76, с. 18]. Повестҳои «Марги судхӯр» ва «Ҷаллодони Бухоро» аз таҳрири аввали онҳо ба забони русӣ, сипас ба забони фаронсавӣ тарҷума шудаанд. Асарҳои С. Айни «Ҷаллодони Бухоро» ва «Одина» аз тарҷумаҳои нопурра ва на он қадар дурусти русӣ ба забони фаронсавӣ тарҷума гардидаанд.

4. Таҳлили асарҳои мунаққидони адабии Фаронса дар бораи эҷодиёти С. Айни аз он шаҳодат медиҳад, ки назари муҳаққиқони фаронсавӣ нависандаи тоҷик бештар ба «Ёддоштҳо» ва «Марги судхӯр» ҷалб шудааст. Усули муқоисавӣ-типологӣ ба мунаққидони фаронсавӣ имкон дод, ки дар асарҳои «Марги судхӯр» ва «Ёддоштҳо» мавзӯ ва образҳо, персонажҳо ва ғояҳои асарҳои Рабле, Молиер ва Балзакро аз наздик бубинанд. Олимони фаронсавӣ аҳаммияти асарҳои С. Айниро ҳамчун манбаи бозғошти барои омӯзиши ҷомеаи Осиёи Марказӣ дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX қайд карданд [76, с. 18-19].

Ин масъала ба зехни мо нақди иҷтимоӣ ва сохтори ҷомеашинохтиро дар таҳқиқи давраи модернизм ба хотир меорад, ки бештар дар Аврупо мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирифт.

5. То ба имрӯз ду китоби аввалини «Ёддоштҳо», повести «Марги судхур», «Мактаби кӯҳна», «Ҷаллодони Бухоро», «Одина» ва инчунин, «Марши озодӣ» ба забони фаронсавӣ тарҷума шудаанд. Ҳамаи тарҷумаҳо аз забони русӣ омадаанд. Дар забони фаронсавӣ тарҷумаи пурраи ин ё он асари насрии нависандаи тоҷик вучуд надорад, зеро манбаъҳои онҳо номукамал буданд.

6. Тарҷумаҳои фаронсавии асарҳои С. Айниро тарҷумаҳои бадеии дуруст ҳисоб кардан мумкин аст, зеро онҳо шакл ва мундариҷаи аслии худро инъикос меkunанд. Аммо ин тарҷумаҳо, ба монанди манбаъҳо, матни нопурраи асарҳои Айниро шомиланд [76, с. 18-19]. Чунин вазъ дар ҳолат, ки нақши Садриддин Айнӣ дар таҳрири асарҳояш, баҳусус, «Одина», «Марги судхӯр», «Дохунда» бузург буда, қиёсу бознигарию матни асарҳои таҳриршудааш аз масъулияти ҷиддияти шуғли муҳарририи устод Айнӣ дарак медиҳад [71, с. 7].

Образҳои шарқӣ, суҷетҳо, масалҳои таълимӣ, лирикаи форсӣ-тоҷикӣ ва образҳои бадеӣ ва мотивҳои наср ба адабиёти русӣ тавассути Ғарб ворид шудаанд. Маълум аст, ки аз асри XVIII аввалин тарҷумаи намунаҳои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба забони русӣ тавассути забонҳои аврупоӣ амалӣ карда мешуд. Нақши забонҳои тоҷикӣ-русӣ, инчунин, саҳми адабиётшиносии тоҷик дар омӯзиши робитаҳои адабии ғарбӣ-шарқӣ баробар нест. Дар ин робита тадқиқоти С. Ш. Табаров, Т. М. Голс, Р. М. Сафиуллина, И. М. Маленкий, А. Р. Гейзер аҳаммияти махсус доранд [230, с. 19].

Хулоса, Айнӣ дар таҳқиқоти Д. Бобоева бар ҷойгоҳи махсусро соҳиб буда, роҷеъ ба ин масъала аз ҷониби мазкур зери унвони «Садриддин Айнӣ ва адабиёти Фаронса» диссертатсияи номзадӣ таълиф шудааст. Масъалаи робитаҳои адабиёти Шарқу Ғарбро ҳамчун яке аз масоили муҳимми адабӣ арзёбӣ намуда, дар қори хеш оид ба ин масъала маълумоти кофӣ пешниҳод намудааст.

Таҳқиқоти Д. Бобоева дар иртибот ба робитаҳои эҷодии Садриддин Айни бо адабиёти Фаронса дар адабиётшиносии тоҷик аз ҷиҳати назарӣ ва амалӣ аҳаммияти вежа дорад. Ӯ нишон медиҳад, ки ҷаҳонбинии адабии Айни дар мутолиаи осори нависандагони бузурги Фаронса, аз ҷумла, Виктор Гюго, Оноре де Балзак, Жан Жак Руссо ва дигар намояндагони романтизму реализм шакл гирифтааст.

Дар таҳқиқи худ Д. Бобоева робитаҳои услубӣ ва жанрии асарҳои Айни бо адабиёти Фаронсаро бо усулҳои муқоисавӣ баррасӣ намудааст. Ӯ собит намудааст, ки таъсири адабиёти фаронсавӣ дар ташаккули навқаламон ва баъдан дар рушди реализми Айни нақши назаррасе бозидааст. Хусусан, қиёси иҷтимоӣ, бадеӣ ва услуби тасвир нишон медиҳад, ки Айни аз таҷрибаи мактаби реализми Оноре де Балзак, Ги де Мопассан, Эмил Зола илҳом гирифтааст.

2.4. Таъсири суҷаҳои «Ҳазору як шаб»

ба насри ривоятии фаронсавӣ дар таҳқиқи Д. О. Маҳмудов

Муҳаққиқи дигаре, ки ба таҳқиқи масъалаҳои ҷудогонаи алоқаманд ба робитаҳои адабии тоҷик ва фаронсавӣ машғул шудааст, Д. О. Маҳмудов мебошад. Таҳқиқоти ин муҳаққиқ, асосан, ба масъалаи таъсири «Ҳазору як шаб» ба насри ривоятии фаронсавӣ бахшида шудаанд. Ӯ дар ин замина диссертатсия ва якчанд мақола таълиф ва chop кардааст. Унвони диссертатсияи номзадияш «Таъсири суҷаҳои форсӣ-тоҷикӣ ба насри ривоятии фаронсавии асрҳои XVII-XVIII (дар мисоли «Ҳазору як шаб»))» («Влияние персидско-таджикских сюжетов на французскую повествовательную прозу XVII-XVIII вв. (на примере «Тысячи и одной ночи»))» [109] мебошад. Дар ин диссертатсия таъсири суҷаҳои насри ривоятии форсу тоҷик ба насри ривоятии фаронсавӣ дар давраи муайяни таърихӣ таҳқиқ шудааст. Матни ин асар ба забони русӣ аст, мо ҳар чӣ, ки зарур доништа шуд, иқтибосҳоямонро дар тарҷумаи тоҷикӣ меорем.

Чунонки аз таърихи робитаҳои адабӣ маълум аст, дар асрҳои XVII-XVIII Фаронса ба фарҳангу маданияти кишварҳои Шарқ, ки бо муносибатҳои дипломатӣ ва тиҷоратӣ бо Туркияи Усмонӣ ва Форс алоқамандӣ дошт, тавачҷуҳи хосса зоҳир менамуд. Маҳз дар ҳамин давра сафари аврупоиён, хусусан фаронсавиҳо, ба Шарқ ривоч меёбад ва аксари онҳо ба адабиёти кишварҳои Шарқ рӯй меоранд. Д. Маҳмудов тавачҷуҳи зиёди фароснавиён ва дар умум, кулли аврупоиёнро ба як далели муҳим – рӯйи chop омадани тарҷумаи асари «1001 шаб»-и Антуан Галлан дар соли 1704 вобаста медонад. Ҷилди охирин, яъне ҷилди дувоздаҳуми асар баъди марги Антуан Галлан, дар соли 1717 chop шуда буд. Инчунин, тарҷумаҳои «Ҳазору як шаб»-и (1704-1717) Антуан Галлан ва «Ҳазору як рӯз...»-и (1710-1712) мутарҷими дигари фаронсавӣ Франсуа Пети де ла Круа дар паҳн шудани суҷаҳои форсӣ-тоҷикӣ нақши калидӣ бозидаанд.

Дар хусуси муносибати миёни ин ду асар Д. Маҳмудов чунин назар пешниҳод кардааст: «Аз нигоҳи аввал ба назар чунин намуданаш мумкин аст, ки «Ҳазору як рӯз» бо «Ҳазору як шаб» басо муқобил аст: афсонаҳои Шаҳрзода

бояд Шахрёрро бовар кунонанд, ки занҳо лоиқи муҳаббат ҳастанд, лекин афсонаҳои Сутлумема бояд Фаррухнозро бовар кунонанд, ки мардон лоиқи ӯ ҳастанд. Аз афти кор, мақсади ҳуди Пети де ла Круа низ ҳамин аст. Аммо хангоми хеле бодикқат назар андохтан ба ҳар ду асар равшан мегардад, ки мутавозияти онҳо сохта аст. Гап дар сари он аст, ки «Ҳазору як шаб», аслан, маҷмуаи дорои чаҳорчубаи қатъии муайян нест» [108, с. 269].

Аз муҳтавои ин ду асар бармеояд, ки дар «Ҳазору як шаб» Шахрзода барои наҷоти худ қиссаҳои ҳудро баён мекунад, вале дар «Ҳазору як рӯз» дояи Фаррухноз қиссаҳои ҳудро дар бораи садоқат ва муҳаббати самимии мардон пеши ӯ баён менамояд. Аммо агар мо ба матни ин ду тарҷума назар андозем, мебинем, ки онҳо аз ҳамдигар баъзе фарқиятҳои дигар низ доранд. Дар ин бора Д. Маҳмудов дар фасли дахлдори диссертатсия номзадии худ овардааст, ки «Ҳазору як шаб» аз назари шакли ифодаи назокатҳои ақидатӣ ба тариқи муфид аз «Ҳазору як рӯз» фарқ дорад. Инчунин, ҳикоеҳои Пети де ла Круа дар баёни назокатҳои мусулмонӣ аз ғалатҳо ва баъзе норасоӣҳо низ орь нест, аммо чунин иштибоҳот дар асари Антуан Галлан чандон равшан нест [109, с. 102].

Мутарҷимон бо тарҷумаи ин ду асар ба хонандагони аврупоӣ натавонанд афсонаҳои шарқиро нишон доданд, балки ба онҳо унсурҳои одобу рафтори ба адабиёти онвақтаи аврупоӣ хосбударо илова намуда, ба таъби хонандагони фаронсавӣ мувофиқ кунониданд. Вобаста ба ин масъала Д. Маҳмудов дар як мақолаи худ чунин қайд мекунад: «Ба мо, алаққай, маълум аст, ки афсонаҳои шарқӣ натавонанд ба адабиёти Фаронса, балки ба адабиёти Аврупо таъсири бузург гузоштаанд. Чунончи, «Ҳазору як шаб» ва «Ҳазору як рӯз» ҳамчун маҷмуаҳои ривоятҳои сеҳрнокӣ шарқӣ бо истифодаи тамоми роҳҳои имконпазир: сиёсат, назарияи феминизм, назарияи адабиёт, назарияи тарҷума, психология ва монанди инҳо муҳокима ва омӯхта мешаванд. Дар мавзӯи «Шабҳо ва Рӯзҳо» асарҳои адабӣ-бадеӣ тартиб дода мешуданд. Қариб дар ҳамаи адабиёт рӯзона ва хотирнишонии бевосита ё бавоситаро дар «Les Mille et une nuits» (1001 шаб) ва «Les 1001 jours» (1001 рӯз) вохурдан мумкин аст» [111, с. 227]. Антуан Галлан ривояти фаронсавӣ «Ҳазору як шаб»-ро дар

12 чилд, дар байни солҳои 1704-1717 рӯйи чоп овард. Вале ӯ дар фосилаи мусоид онҳоро таҳрир мекард, баъзеашонро кӯтоҳ менамуд, ба монанди «Аловуддин ва чароғи сеҳрнок» ҳикоеҳои навро илова мекард.

Таҳқиқоти муҳаққиқ Д. Маҳмудов нишон медиҳад, ки тарҷумаи фаронсавии «Ҳазору як шаб» (аз тарафи Антуан Галлан, солҳои 1704-1717) нахустин кӯшиши ворид кардани суҷа ва образҳои адабиёти Шарқ ба адабиёти Аврупо буд, ки ба таври бевосита ва ногузир бар давраи маорифпарварӣ (Эпоха просвещения) дар Фаронса таъсири худро гузошт.

Муҳаққиқ Д. Маҳмудов ҳамчунин қайд мекунад, ки суҷаҳои форсӣ-тоҷикӣ, ба монанди ҳикояҳо дар бораи Синдбод, Аловуддин ё Алибобо дар маҷмуаҳои форсӣ, ба мисли «Синдбоднома» ва «Ҷомеъ-ул-ҳикоеҳо» ҳам ҷой доранд. Ин суҷаҳо ба адабиёти Фаронса тавассути матнҳои арабӣ ворид гашта бошанд ҳам, асоси форсӣ-тоҷикии худро нигоҳ доштанд. Масалан, асолати онҳо дар мавзӯҳо, баъзе ҷузъиёти таркибӣ ва сохтори композитсионӣ тасдиқи худро ёфтаанд. Дар ин масъала чунин мушоҳида ҷолиб аст: «Аксари, эҳтимол қаҳрамонҳои аз ҳама машҳури «Les Mille et une nuits» – «Алибобо ва чил роҳзан» ё «Аловуддин» ва «Синдбоднома» бори аввал дар ривоятҳои фаронсавии Антуан Галлан пешкаши хонандагони аврупоӣ гаштанд. Аммо набояд фаромӯш кард, ки дастхатҳои аслии арабӣ барои «Алибобо ва чил роҳзан» ё «Аловуддин» пайдо нагардидаанд; «Синдбоднома» дар дастхатҳои алоҳидаи арабӣ вуҷуд дошт, вале қисми алоҳидаи ягон маҷмуаи таърихӣ набуд. Дар айни замон, ташаккули минбаъдаи ин суҷаҳо ба он оварда расонид, ки имрӯз масалан, дар «Дисней» (ширкати филмсозӣ) – дар «Аловуддин» Шаҳрзода нест, аммо ба ин нигоҳ накарда «Аловуддин» барои одамони муосир ҳамчун қисми «Ҳазору як шаб» шинохта мешавад» [111, с. 227].

Масъалаи ҷолиби дигар он аст, ки афсонаҳои форсӣ-тоҷикии дар «Ҳазору як шаб» омада, дар ташаккули жанри афсонаҳои сеҳрнокӣ фаронсавӣ таъсири худро гузоштанд. Ин жанр ба шарофати муаллифони Шарл Перро ва хонум д'Онуа, ки аз ҷузъиёти шарқӣ: макони аҷоибу ғароиб, ашёҳои муъҷизанок,

қахрамонҳои фантастикӣ (парӣ, чин) ва сохторҳои мураккаби нақлӣ иқтибос гирифтаанд, хеле машҳур шуд.

Вобаста ба образҳо ва мавзӯҳо Д. Маҳмудов махсус қайд мекунад, ки қахрамонҳои шарқӣ (подшоҳон, вазирон, савдогарон) ва мавзӯҳо (чустучӯи ҳазина, саёҳат, мубадалшаваии муъҷизанок) насри фаронсавиро ғанӣ гардониданд. Вале дар чараёни мутобиқшавӣ ин образҳо тез-тез дигаргун мешуданд: қахрамонҳои шарқӣ хислатҳои сипоҳиён (ритсарҳо) ва ё дарбориёни аврупоиро мегирифтанд. Сужаҳо ба ахлоқу одоб ва этикаи мардуми масеҳӣ мувофиқат мекарданд. Масалан, дар афсонаҳои Антуан Галлан парӣҳо ва чинҳо бештар ҳамчун фарди тамсилӣ (маҷозӣ)-и неқӣ ва бадӣ тасвир меёфтанд, ки ин ҷиҳат ба анъанаҳои адабии аврупоӣ мувофиқат мекард.

Муҳаққиқ Д. Маҳмудов дар диссертатсияи худ матнҳои «Ҳазору як шаб» ва шаклҳои ба фаронсавӣ мутобиқшудаи онҳоро дар асоси усули муқоисавӣ-таърихӣ таҳлил намуда, ба натиҷаҳои ҷолиб даст ёфтааст. Масалан, ӯ аз рӯйи сохтори афсонаҳои сеҳрнок ба асарҳои В. Я. Пропп ва инчунин, ба тақиқоти Е. Э. Бертелс дар бораи адабиёти форсӣ таъя мекунад. Ин ба ӯ имкон додааст, ки мавзӯҳои умумиро нишон дода, табдилёбӣ (тағйирот)-ро дар контекстҳои аврупоӣ, аз ҷумла фаронсавӣ, мушоҳида намояд. Ғайр аз ин, муҳаққиқ барои омӯзиши эволютсияи қахрамонҳои шарқӣ дар адабиёти фаронсавӣ аз таҳлили типологӣ истифода мебарад.

Вобаста ба мавзӯи мавриди назар таҳқиқоти Д. Маҳмудов нишон медиҳад, ки «Ҳазору як шаб» ба адабиёти Ғарб натавонад сужаҳо ва образҳои навро ворид кард, балки, инчунин, ба ташаккули самти ориенталистӣ дар адабиёти фаронсавӣ, ки баъдтар ба романтизм ва экзотизми асри XIX таъсири худро гузошт, мусоидат намуд. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки ҷузъиёти форсӣ-тоҷикӣ адабиёти аврупоиро ғанӣ гардонид ва, инчунин, уфӯқҳои эстетикӣ онро васеъ намуда, пайвандгари фарҳангҳо гардид.

Масъалаи дигаре, ки мавриди таваҷҷуҳи Д. Маҳмудов қарор гирифтааст, сарчашмаҳои пайдоиши ҳикоеҳои таркиби «Ҳазору як рӯз» мебошад. Дар назари аввал ин масъала чандон ҷадид наменамад, аммо сабаби таваҷҷуҳи худро ба он

муҳаққиқ асоснок менамояд. Ба назари ӯ, сарфи назар аз муваффақиятҳои назарраси муҳаққиқони муосир, масъалаи аввалин сарчашмаҳои адаби то имрӯз таваҷҷуҳи муҳаққиқони муосири анъанаҳои насри шарқии асрҳои XVII-XVIII-и Фаронса ба худ ҷалб мекунад. Аз рӯйи баъзе маълумотҳо асари форсии «Ҳазору як шаб» бо номи «Hezâr wa-yek Šab» дар асри VIII пайдо шуда, сипас ба забони араби баргардон шуд ва номи «Ҳазору як шаб»-ро гирифт. Мувофиқи дигар маълумотҳо, ин мачмуи афсонаҳои форсӣ, ки «Hazâr Afsânâ» («Milles contes») ном дошт, дар асри VIII дар энциклопедияи арабии аз тарафи Макдиси навишташуда пайдо шуд [108, с. 223].

Ҷузъиёти ҷолиб ин аст, ки маҳз ривоятҳои шарқии ҳикоятҳои асарҳои мавриди назар ба адибони фаронсавӣ таъсир гузоштааст. Аз ҷумла, яке аз муваффақиятҳои бузурги шарқшиносони фаронсавӣ дар асри XVIII асари д'Эрбело де Моленвил «Bibliothèque orientale» (1697) ба шумор мерафт, ки дар он тамоми маълумотҳо дар бораи кишварҳо ва мардуми Шарқ ҷамъ оварда шуда буд. Пешгуфтори ин асарро худи Антуан Галлан навиштааст. Назари Д. Маҳмудов дар ин масъала чунин аст: «Пешгуфтори «Китобхонаи шарқӣ»-ро худи А. Галлан навишт ва ин заҳмати бузурги д'Эрбелоро нишон медиҳад. Агарчи худи д'Эрбело дар Шарқ набуд, ӯ тамоми мероси фарҳангии гуногуншакли Шарқро, ки воқеаҳои таърихӣ пурталотумро аз сар гузаронида буд ва ба муҳочирати аҳоли, ба омезиши фарҳангҳои гуногуни гурӯҳҳои этникӣ оварда расонд, дар як ҷо ҷамъ намуд [114, с. 213].

Агар ба таври умумӣ гӯем, таъсири адабиёти форсу тоҷикро ба адабиёти Ғарб дар самтҳои зерин ҷустуҷӯ кардан мумкин аст:

1. Кушодани ҷаҳони нав барои ҳикоятгӯӣ.

Пеш аз он ки мардуми Фаронса ба ҳикояҳои «Ҳазору як шаб» ошно шавад, насри ривоятии Фаронса, асосан, ба тасвири ҳаёти ашхоси ашроф, романҳои саргузаштӣ ва ё ҳикояҳои мазҳакавӣ маҳдуд буд. «Ҳазору як шаб» натавон ба барои фаронсавиён, балки барои аксари мардуми Аврупо як ҷаҳони комилан нав кушод:

а) Ҳазоҳои афсонаӣ: шаҳрҳои аҷиб, биёбонҳо, баҳрҳои васеъ, ҷазираҳои таҳайюлӣ;

б) Тасвири манзараҳо: ифрити чинну парӣҳо, қасрҳои боҳашамат, гавҳарҳои гаронбаҳо;

в) Мавзӯҳои ҷолиб: лаълу ҷоду, лаънату фарзанди номурод, сафар барои ёфтани ҷизе.

Ин ҳама ба нависандагони фаронсавӣ имкон додааст, то дар равиҳои дигар, яъне дар қолаби ҳикоеҳои шарқӣ асарҳои худро эҷод кунанд.

2. Ташаккули жанри нав. Манзур аз жанри нав романи фалсафӣ мебошад, ки қаблан вуҷуд надоштааст. Ба ин тавзеҳ, ки яке аз бузургтарин таъсирҳо дар давраи маорифпарварӣ ба миён омадани «Романи фалсафӣ» буд. Нависандагони бузурге, ба монанди Волтер ва Монтескье аз услуби «Ҳазору як шаб» барои ифодаи ақидаҳои фалсафии худ истифода намудаанд.

Чунинчӣ, Волтер дар асарҳои худ «Зидиг» ва «Кандид» аз услуби қолабии «Ҳазору як шаб» хеле хуб истифода бурдааст, ки онҳоро дар чунин бахшҳо намоёнидан мумкин аст:

а) Қаҳрамони асосӣ мусофирест, ки дар рафти сафар ба саргузаштҳои гуногун (ҳамчун ҳикоеҳои Шаҳрзода) дучор мешавад;

б) Сохти дoston – роман ба силсилае аз саргузаштҳои нобаста (ҳамчун шабҳои «Ҳазору як шаб») монанд аст;

в) Мақсад – ин саргузаштҳо барои таназзулу танқиди ҷомеа, дину сиёсати замони худ ҳамчун васила хидмат кардаанд. Масалан, дар «Зидиг» Волтер шарҳи ҳоли як ҷавони хирадманди Бобул (Вавилон)-ро меорад, то ақидаи хешро дар бораи адолату ноадолатӣ ифода кунад;

г) Монтескье дар «Номаҳои форсӣ» усули шарқиро ба кор мебарад. Дар он ривоят дар бораи як форс бо номи Узбек аст, ки ба дӯстонаш дар Шарқ дар бораи оинҳо ва урфу одати фаронсавӣ менависад.

Ин усул ба Монтескье имкон дод, ки бо нигоҳи беруна ва танқидӣ ба ҷомеаи Фаронса назар афканад.

3. Воридшавии мавзӯ (мотив)-ҳои адабии шарқӣ.

Мавзуъҳои зерини «Ҳазору як шаб» ба таври васеъ ба адабиёти Фаронса роҳ ёфтанд:

а) мавзуи ҷодугарӣ ва табиати вижа: лаълу ҷоду, табиати қошифа, афсуну нидо;

б) маавзуи таҷовузу интиқом: зулму ситам, интиқом гирифтани аз душман;

в) мавзуҳои ахлоқӣ-фалсафӣ: аз нерӯ бузургтар будани тадбир аст; сабр корро созад, пешопеш муқаррар шудани тақдир инсон;

г) мавзуи «достон дар достон», ё худ, усули ривоят кардани чанд достон дар достони асосӣ, ки хусусияти асосии «Ҳазору як шаб» мебошад.

4. Таъсир ба рушди услуби баён.

Насри фаронсавӣ пас аз шинохти «Ҳазору як шаб» аз ҷиҳати зерин серрангтар ва пуртафсилтар гардид:

а) тавсифҳои пуртафсил: тавсифи муфассали либос, биноҳо, ороишот, ҳуҷраҳо ва маросим;

б) ороиши бадеӣ: истифодаи ташбеҳу истиора, шиорҳо ва мақолҳои панду ахлоқӣ ба услуби шарқӣ;

в) элементҳои таҷҷубовар: ворид кардани воқеаҳои ғайриоддӣ ва ҳаёлотӣ барои ҷалб намудани таваҷҷуҳи хонанда.

Пайдоиши романтизми адабӣ дар асрҳои миёнаи Фаронса, асосан, бо мотивҳо (мавзуҳо) ва образҳои адабии шарқӣ алоқаманд аст. Дар Фаронсаи асри миёнагӣ бо пайдоиш ва рушди асарҳое, ки бо таваҷҷуҳ ба мавзуҳои шарқӣ офарида шудаанд ва тарҷумаи афсонаҳои шарқӣ, адабиёт бо воситаҳои нави ифодакунандаи тарзҳои гуногуни баён, образҳо, шаклҳои сохторӣ ғанӣ гардид, роҳҳо ва шаклҳои нави дарк ва қарқарди маводди адабӣ, ба монанди тарҷумаи расмӣ ва тақлиди эҷодӣ пайдо шуданд. Ба мушоҳидаи Д. Маҳмудов, тарҷумаҳои фаронсавии асри XVIII байни худ муқаррароти услубии дар онҳо татбиқшавандаро барои тарҷумаи «маъно ва ҳақиқат», интиқоли образҳо ва сюжетҳои аслий «аз рӯи намуна ва буриши худ» бо таваҷҷуҳ ба услуби адабиёти ватанӣ ва қариб пурра беэътиной ба хусусиятҳои услубии матни аслий ба ҳам мепайванданд [109 с. 3]. Падидаҳои фарҳангии анъанавӣ ва адабиёти худӣ

Шарқ ҳамеша бо ҳам пайвастаанд, якдигарро такмил кардаанд, омӯхтаанд ва ҳамзамон мундариҷаи ғоявӣ ва доираи тасвиrotи бадеиро ғанӣ кардаанд. Тавре ки таҳқиқоти мазкур нишон медиҳад, баъдан ин робитаҳо аз доираи минтақавӣ боло рафта, дар миқёси ҷаҳонӣ аҳаммият пайдо мекунаанд.

Мачмуаи афсонаҳои «Ҳазору як шаб» дар Аврупо бо наشري аввали тарҷумаи фаронсавии Антуан Галлан дар ибтидои асри XVIII маъруф шудааст. Чунонки Ш. Мухтор дар китоби «Замон ва тарҷумон» таъкид мекунад, тарҷумаи «Ҳазор ва як шаб», ки аз ҷониби А. Галлан иҷро шудааст, инқилоби адабии фаронсавӣ мебошад. Дар ин росто, оид ба масъалаи саҳми фаронсавӣ дар шиносоии аврупоӣ бо Шарқ бояд илова кард, ки ба андозаи кам ё зиёд мавзӯҳои шарқӣ дар асарҳои ба истилоҳ, «афсонаӣ»-и Шарл Перро, Жан-Жак Руссо, Франсуа Пети де Ла Круа, Франсуа де Салиньяк де Ла Мот Фенелон, Катрин Бернар, Анн Клод Филипп де Келюс, Жан де Лафонтен, Франсуа Мари Аруэ Вольтер, Антуан Гамилтон, Шарл Пино Дюкло ва дигарон пайгирӣ карда мешаванд.

Ҳамин «тарҷумаи ибтидоӣ ба забони фаронсавӣ, – таъкид мекунад Д. Маҳмудов, – натавон ҳаёти адабии Фаронса, балки Аврупо низ тағйир дод» [109, с. 5]. Донишманди фаронсавӣ Жюл-Габриэл Жанен, ки пешгуфтори наشري соли 1864 «Ҳазору як шаб» ба қалами ӯ тааллуқ дорад, ба тарҷумаи А. Галлан баҳои баланд дода ва қайд кардааст, ки ба туфайли ӯ Фаронса ва ҳатто тамоми Аврупо бо муъҷизаҳо ва шукӯҳу шаҳомати Шарқ шинос шуданд. Бори дуюм ин китобро Жозеф-Шарл Мардрюс (1899-1904) ба забони фаронсавӣ тарҷума кард, ки тарҷумаи ӯ дар қиёс ба тарҷумаи А. Галлан пурратар баромадааст [109, с. 5].

Ҳамин тавр, анъанаи ривоятгарӣ дар адабиёти ҷаҳон ҷиҳати ташаккули жанрҳои гуногуни нақлӣ яке аз заминаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Яке аз маъруфттарин намунаҳои адабиёти шарқии ривоятӣ, ки дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ ҷойгоҳи махсус дошта, ба фарҳанг ва адабиёти Аврупо, бахусус ба насри ривоятии фаронсавӣ, таъсире амиқ гузоштааст, суҷаҳои «Ҳазору як шаб» мебошад. Чунонки муҳаққиқ Д. Маҳмудов исбот мекунад, дар асрҳои XVII-

XVIII «Ҳазору як шаб» барои насри ривоятии Фаронса, пеш аз ҳама, манбаи илҳоме фарогир буд. Ин асари бузург натанҳо мавзӯҳо ва шахсиятҳои навро вориди адабиёт намуд, балки услуби нави қиссагӯӣ эҷод кард, ки ин ба нависандагони он давра имкон фароҳам овард, то афкор ва танқидҳои иҷтимоӣ ва фалсафии худро дар зери пардаи Шарқи афсонавӣ ва маҷозӣ ифода намоянд. Тарҷумаи Галлан бевосита роҳнамои нави адабии Аврупо ба сӯи ривоятҳои мавзуии Шарқӣ буд, ки то имрӯз идома дорад.

2.5. Низомии Ғанҷавӣ ва Фаронса дар таҳқиқи Н. С. Ғадоева

Яке аз муҳаққиқони дигари тоҷик, ки робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро дар заминаи пажухишоти адабӣ идома додааст, Ғадоева Нигина Сафаровна мебошад. Ин муҳаққиқ масъалаҳои таҳқиқи ҳаёту эҷодиёти Низомии Ғанҷавӣ ва тарҷумаи «Хамса»-и ӯро дар Фаронса таҳқиқ кардааст. Чунонки маълум аст, Низомии Ғанҷавӣ (1141-1209) яке аз поягузори насли нави адабиёти достонӣ ба шумор меравад, ки таъсири осораи аз ҷаҳони форсизабонон берун рафта, ба муҳити адабии Аврупо низ расидааст. Мувофиқи таҳлили Н. Ғадоева маҳз сохтори ривоятгарӣ, образфарӣ ва симои қаҳрамон дар «Хамса» боиси таваҷҷуҳи муҳаққиқони фаронсавӣ гардидааст. Дар масъалаи тарҷума, дар воқеъ омӯзиш ва арзёбии тарҷумаи асари бадеӣ танҳо аз нуқтаи назари назарияи тарҷума натиҷаҳои пешбинишударо ба бор оварда наметавонад, зеро ғояҳо, тарзи тафаккур, дарки зебӣ, адолат, шараф, наҷиб ва инсоният, ки дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ суруда шудаанд, ҷалби усулҳои таҳлили адабиётшиносиро талаб мекунанд, зеро забон дар ин ҳолат асосан вазифаи ёрирасонро иҷро мекунад [83, с. 1]. «Шарқшиносони фаронсавӣ, вақте ки дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Низомӣ баҳс мекунанд, асосан, ба қорҳои шарқшиносони аврупоӣ таъя мекунанд, вале ба назар мерасад, ки аз ҷониби онҳо ба ахбори мавҷуд дар бораи ҳаёти шоир ислоҳот ва иловаҳо ворид карда шудаанд. Дар асарҳои худ онҳо, инчунин, ба таҳқиқоти донишмандони шуравӣ ва эронӣ, ба монанди З. Сафо ва Е. Э. Бертелс муроҷиат мекунанд» [83, с. 1-2].

Дар диссертатсияи Н. Ғадоева нахуст ба масъалаи муносибати донишмандон ба Низомии Ғанҷавӣ ва осори ӯ таваҷҷуҳ шудааст. Маълум мешавад, ки дар адабпажухиши муосири тоҷик аввалин касе, ки ба Низомӣ ва эҷодиёти ӯ ба дидаи таҳқиқ нигаристааст, Садриддин Айнӣ мебошад. [83, с. 2].

Мақсади асосии Н. Ғадоева омӯзиши раванди пайдоиш ва рушди низомишиносӣ дар Фаронса, инчунин, баррасии ҳолат ва сифати тарҷумаҳои "Хамса" ба забони фаронсавӣ мебошад [83, с. 5]. Муайян намудани вижагиҳои бозсозии эҷодиёти Низомӣ ба забони фаронсавӣ барои гузаронидани таҳқиқот дар соҳаи тарҷумашиносӣ ва адабиётшиносӣ дурнамои нав мекушояд,

натичаҳои кор метавонанд, ҳангоми омӯзиш ва таҳлили тарҷумаҳои асарҳои классикони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба забони фаронсавӣ ва дигар забонҳои аврупоӣ истифода шаванд. Илова бар ин, дар диссертатсияи Гадоева Нигина бори аввал тадқиқотхое, ки олимони фаронсавӣ дар бораи «Панҷгона»-и Низомӣ анҷом додаанд ва шарҳу дарки он аз ҷониби адабиётшиносони фаронсавӣ ҳамчун шеърӣ адабиёти ҷаҳонӣ баррасӣ карда мешаванд [83, с. 6]. Хусусиятҳои хоси тарҷумаи асарҳои Низомӣ ба забони фаронсавӣ аз ҷониби Н. Гадоева ошкор карда шуданд, ки минбаъд метавонанд, аз ҷониби муҳаққиқони адабиётшинос ҳангоми омӯзиши тарҷумаҳои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба забонҳои дигар бо муқоисаи минбаъдаи онҳо истифода шаванд [83, с. 6].

Бинобар тасреҳи Н. Гадоева, «асри XVII давраи оғози омӯзиши тарҷумаи ҳол, мероси адабии Низомӣ ва тарҷумаи порчаҳои асарҳои ӯ дар Фаронса ба шумор меравад. Аввалин қорҳои таҳқиқотӣ оид ба омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Низомӣ дар Аврупо ба шарқшиноси фаронсавӣ Дэрбело тааллуқ доранд. Дар соли 1710 сужети афсонае, ки дар қасри сурх аз ҷониби Шохзодаи рус аз «Ҳафт пайкар»-и Низомӣ нақл меравад, Пети де Ла Круа барои хонандаи фаронсавӣ мувофиқ намудааст. Имрӯз ӯ ҳамчун «Турандот», ё ин ки «Маликаи Чин» маъруфияти васеъ пайдо кардааст. Тарҷумаи охири асарҳои Низомӣ тарҷумаи «Лайлӣ ва Мачнун» мебошад, ки онро Изабел де Гастин иҷро кардааст ва соли 2001 дар Париж аз ҷониби нашриёти «Fayard» нашр шудааст» [83, с. 7]. Инчунин, «дар асри XX Анри Массэ ва Жильбер Лазар ба тарҷумаи порчаҳои асарҳои Низомӣ шурӯъ карданд ва пас аз марги Массэ дар соли 1970 тарҷумаи ӯ аз сужети шеърӣ «Хусрав ва Ширин» нашр шуд. Ва танҳо 17 сол баъд, соли 1987 Ҷамшеди Муртазавӣ тарҷумаи «Ҳазинаи асрор»-ро нашр намуд. Майкл Барри ва Изабелл де Гастин дар соли 2000 тарҷумаҳои «Ҳафт пайкар»-и Низомиро нашр карданд. Дар соли 2001, хонандаи фаронсавӣ бо тарҷумаи «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ, ки аз ҷониби Изабелл де Гастин иҷро шудааст, шинос мешавад» [83, с. 7]. Дар идомаи кори худ Н. Гадоева оид ба масъалаҳои тарҷумаи шоирона, таҳлили «тарҷумаи шоирона ба дараҷаи мувофиқати он ба

нусхаи асл аз нуқтаи назари ороиши қофияи фонетикӣ ва маъноӣ калима» ва вижагиҳои кори Барри баҳс кардааст.

Яке аз масъалаҳои мавриди баҳси ҳамешагӣ дар ҳошияи ҳаёти Низомӣ асли баромади иҷтимоии шоир мебошад, ки дар рисолаи Н. Гадоева ба он таваҷҷуҳ шудааст. Дар ин масъала нахуст андешаи М. Барри таҳлил мешавад. Аз ин баҳсҳо маълум мешавад, ки таҳқиқи зиндагиномаи Низомӣ дар Фаронса то имрӯз идома дорад. Дар бораи ҳаёти шоир баҳсҳои зиёде вучуд дорад, ки дар рисола ба таври муфасссал баррасӣ шудааст. Натиҷаи муҳимми Н. Гадоева дар масъалаи таҳқиқи ҳаёт ва эҷодиёти Низомӣ чунин аст: «Омӯзиши ҳаёт ва осори Низомӣ аз ҷониби шарқшиносони фаронсавӣ дар асри XVII оғоз ёфт, ки ду мақолаи иттилоотӣ дар бораи шоир дар «Китобхонаи Шарқӣ»-и Бартелеми Д'Эрбело нашр шуд. Аммо танҳо дар охири асри XIX тадқиқот оғоз мешавад, ки дар он ҷо ҳаёт ва осори Низомӣ муфасссалтар омӯхта мешавад. Афзалияти омӯзиши муфасссали ҳаёт ва эҷодиёти шоир дар Аврупо бояд аввал ба шарқшиносони олмонӣ, баъд ба англисӣ ва танҳо баъд ба олимони фаронсавӣ дода шавад» [83, с. 21]. Масъалаи дигари мавриди таваҷҷуҳи Н. Гадоева ҷиғунагии тарҷумаи асарҳои Низомӣ ба забони фаронсавӣ мебошад. Маълум мешавад, ки тарҷумаи «Хамса»-и Низомӣ аз нигоҳи мазмун ва шакл аз ду бахш иборат аст:

а) тарҷумаҳои мукамал, ки комилан ба забони фаронсавӣ сураат гирифт. Муаллиф дар ин росто сифати тарҷумаҳоро мавриди баррасӣ қарор дода, ба камбудихое, ки муаллифони тарҷума дар ҷараёни кор роҳ додаанд, ишора карда, сабабҳои руҳ додани камбудихоро нишон додааст. Маълум мешавад, ки тарҷумонон қисматеро, ки дар он меъроҷи паёмбари ислом Муҳаммад (с) тасвир шудааст, сарфи назар кардаанд шояд бо ин далел, ки барои хонандаи фаронсавӣ фаҳмо нест. Аммо ба назар нагирифтаанд, ки теъдоди зиёди муайяни мусалмонон низ дар Фаронса умр ба сар мебаранд. А. Массе танҳо қисми марбут ба суҷаи «Хусраву Ширин»-ро тарҷума карда, нодида гирифтани қисмҳои дигарро бо он шарҳ медиҳад, ки онҳо аз мурочиатҳои дуру дарози порсӣ, ситоиши аз ҳад зиёди ҳокимон, ки шеър ба онҳо бахшида шудааст ва як

силсила ҳодисаҳое иборат аст, ки бевосита ба сюжети дoston алоқаманд нестанд. Тарҷумон ба он ишора мекунад, ки онҳо ҳангоми тарҷума ба фаронсавӣ мураккаб ва нофаҳмо мебошанд. То имрӯз се тарҷумаи «Ҳафт пайкар» мавҷуд аст. Аввалин тарҷума аз тарафи шарқшиноси маъруфи чехословак Ян Рипка, муҳаққиқи адабиёти форсу тоҷик ва муаллифи як қатор мақолаҳо дар бораи Низомӣ соли 1934 анҷом дода шудааст. Тарҷумаи дуюм дар соли 2000 аз ҷониби нависанда ва тарҷумони амрикоӣ Майкл Барри нашр шудааст. Тарҷумаи сеюм, ки моҳи майи соли 2000 низ нашр шудааст, аз ҷониби Изабел де Гастин ба анҷом расидааст. Бояд гуфт, ки дар бораи мавҷудияти тарҷумаи нахустини «Ҳафт пайкар» Амир Исмоил ва Маҳназ Начафӣ дар мақолаи «Таҳқиқи тарҷумаҳои осори Низомӣ дар Ғарб (Фаронса, Англия ва Олмон)» хабар додаанд [83, с. 13].

б) тарҷумаҳои мунтахаб аз дostonҳои ҷудогонаи «Ҳамса»-и Низомӣ, ки аз ҷониби Пети де ла Круа, Франсуа Бернар Шармуа, Жилбер Лазар ва Анри Массе анҷом шудаанд.

Дар баррасии ин ҷиҳати масъала ишора мешавад, ки «Массе дар «Антологияи форсӣ»-и худ порчаҳои зеринро аз «Ҳамса», ки шахсан худӣ ӯ тарҷума кардааст, овардааст: Достони Пиразан бо Султон Санҷар – Повесть о старухе и султани Санджаре – *Le Sultan Sandjar et la vieille femme* (Султан Санджар и старуха) наشري (Н. Бленда); Достони подшоҳи золим ва марди ростгӯй – Повесть о царепритеснителе и правдивом человеке – *Le monarque injuste et le vieillard* (Несправедливый правитель и старик) наشري (Н.Бленда); Ишрати Хусрав дар марғзор ва сиёсати Ҳурмуз – *La justice de Hormoz, roi de l'Irân* (Правосудие Хормоза, короля Ирана) (наشري Бомбей) ва ғайраҳо. Тарҷумаҳоро бо матнҳои аслии наشريҳои танқидии Дастгардӣ муқоиса кардан мумкин аст, ки «Массе» дар баробари нигоҳ доштани хати ҳикоя ба камбудҳои зиёд аҳаммият медиҳад. Камбудҳои асосан ба он байтҳои дахл доштанд, ки дар он истиораҳо ва калимаҳо ба миқдори зиёд истифода мешуданд. Байти аълои Низомӣ, сабки ӯ ва шеваи истифодааш ба тасвири табиат ҳангоми интиқоли палитраи эҳсосоти инсонӣ дар тарҷумаи фаронсавӣ нарасидааст [83, с. 13-14].

Муаллифони тарҷумаҳо ҳангоми тарҷима кардани қисмҳои алоҳидаи асарҳо пеш аз ҳама ба он роҳбарӣ мекарданд, ки мазмунӣ порчаҳо сюжети мукамал дорад. Ин бештар дар осори Массе дида мешавад, дар муқоиса бо Жилбер Лазар, ки мавзӯҳоро барои тарҷума аз рӯи мундариҷаи ҷолиб ва рангини худ интиҳоб мекард [83, с. 14].

Аз ҷониби мутарҷимони фаронсавӣ тарҷумаҳои насрии ашъори Низомӣ ҳам сурат гирифтаанд. Масалан, намунае аз он тарҷумаи насрии «Хусрав ва Ширин»-и Анри Массе аст. Муайян кардани душворихое, ки мутарҷим ба он дучор омада буд, ҳангоми интишори номҳои хос ва калимаҳои тарҷуманашаванда аз кадом усулҳои тарҷима истифода кардан муҳимтарин ҷузъиётанд, ки онҳоро Н. Гадоева баррасӣ кардааст. Чанд намуна меорем. Масалан, тарҷумаи хаттии «Шашандозе ба ҷои шишабозе» (кордбоз ба ҷойи найрангбоз) ба забони фаронсавӣ бо истифода аз тарҷумаи семантикии *la pleine lune prit la place du soleil* (моҳи пурра офтобро иваз кард) сурат гирифтааст. Мутарҷим кӯшиш кардааст, ки дар тафсири фаронсавии худ сабки шоирро ҳифз кунад ва бо вучуди он ки қорашро дар наср анҷом додааст, дар тарҷумаи фаронсавӣ, дар маҷмӯъ, зебоии забони Низомиро ҳифз кардааст. Таҳлили муқоисавии тарҷумаҳои фаронсавӣ бо тарҷумаи асил ва тарҷумаи шеърӣ русӣ нишон дод, ки дар тарҷума забони Низомӣ бо таъкираҳои зиёде бой шудааст, ки барои дарки маҷозие ифода ва ҷумлаҳои хоссе, ки дар асл ҳамчун истиора, вожа ва дигар воситаҳои шеърӣ амал мекунанд, хизмат мекунанд [83, с. 15]. Ба таври умумӣ, нахустин асари Низомӣ, ки соли 1970 пурра ба фаронсавӣ тарҷума шудааст, достони «Хусрав ва Ширин» мебошад. Тарҷумаҳои охири Изабел де Гастин «Ҳафт пайкар» ва «Лайлӣ ва Маҷнун» солҳои 2000 ва 2001 ба таърифи расидаанд. Дар маҷмӯъ, чунин осори Низомӣ ба забони фаронсавӣ тарҷума шудааст: «Ҳазинаи асрор», «Хусрав ва Ширин», «Лайлӣ ва Маҷнун» ва «Ҳафт пайкар».

Дар заминаи таҳлили муқоисавии тарҷумаҳо ва матнҳои аслии муайян гардидааст, ки қори тарҷума мушқилооти хосси худро дорад. Сарфи назар аз он ки «тарҷумаҳои Низомӣ ба забони фаронсавӣ бо тафовути хеле ҷашмрас фарқ

мекунанд, нақши муҳимми онҳоро дар интишор ва таблиғи осори шоири бузурги тоҷик дар Фаронса бояд эътироф кард» [83, с. 22].

Хулоса, Н. Гадоева дар таҳқиқи худ нишон медиҳад, ки осори Низомии Ғанҷавӣ натавонанд дар кишварҳои Шарқ, балки дар Фаронса низ маъруф шудааст. Олимони фаронсавӣ шуруъ аз асри XIX ба шеърҳои осори Низомӣ таваҷҷуҳ кардаанд. Бинобар он ки дар асарҳои Низомӣ мавзӯҳои умумибашарӣ – ишқ, ахлоқ, адолат, зебӣ ва инсондӯстӣ хеле равшан тасвир шудаанд, ин вижагӣҳо муҳаққиқону мутарҷимони фаронсавӣ ба хубӣ дарк кардаанд. Дар «Ҳамса»-и Низомӣ муборизаи ҷаҳонбинии асримиёнагӣ ва Ренессанс равшан ифода шудааст. Гузашта аз ин, осори Низомӣ ҳамчун дастоварди беназири адабиёти форсу тоҷик дар садаҳои X-XII низ эътибор дорад.

Боби III. Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ

бар мабноси тарҷума ва таъсирпазирӣ

3.1. Тарҷума ҳамчун воситаи асосии ба вуҷуд омадани робитаҳои адабӣ

Робитаҳои адабӣ ҳарчанд дар заминаи адабиёти бадеии кишварҳои мухталиф ба миён меоянд, вале дар рушду нумуи адабиёти кишварҳои алоҳида ва дар умум, дар инкишофи адабиёти ҷаҳонӣ нақши басо муассир мегузоранд. Шартҳои асосии робитаҳои адабӣ тарҷумаи адабиёт ба забонҳои гуногун ба шумор рафта, бе тарҷума адабиёти милли аз адабиёти халқҳои алоҳида ва ҷаҳонӣ баҳраманд намегардад. Дар хусуси тарҷумаи бадеӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни кишвар чунин иброз дошта буданд: «Дар айни замон тарҷумаи бадеӣ омили муҳими ташкили робитаҳои адабист. Бояд беҳтарин осори адабиёти ҷаҳонӣ ба тоҷикӣ тарҷума шавад ва асарҳои беҳтарини адабиёти мо ба забонҳои дигар баргардон шаванд» [238].

Адабиёти тоҷику фаронсавӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи адабиёти ҷаҳонӣ ба шумор рафта, бо намоёндагони бузурги гузаштаю имрӯзаи худ дар олам маъруфанд. Ин адабиётҳо дар зарфи шашсад соли охир дар робитаи байниҳамдигарӣ қарор дошта, ба ҳамдигар дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ таъсиргузор будаанд. Чунонки Ш. Мухтор ёдовар шудааст, «тарҷумаи латинии «Ҳай ибни Яқзон»-и Сино натавон баъди шуарои Италия, ба монанди Данте, балки миёни суҳанварони асрҳои XV-XVI Фаронса ҳам шуҳрат дошт. Аммо пайвандҳои адабии тоҷику фаронсавӣ, ки ба тарҷумаҳои бадеӣ асос ёфтаанд, танҳо дар асри XVII, замоне ки дар адабиёти Фаронса услуби классицистӣ салтанат дошт, ба вуқӯъ пайвастааст» [126, с. 182]. Бо таъкид ба ин андеша, агар то нимаи дууми асри XIX таъсиргузор будани адабиёти тоҷик, хусусан осори классикони тоҷик, ба адабиёти Фаронсаро тасдиқ кунем, пас аз ин раванди баръакс ба назар мерасад. Таъсири адабиёти фаронсавиро дар осори нахустин маорифпарварони тоҷики асри XIX ва ибтидои асри XX мушоҳида кардан мумкин аст. Дар марҳалаи баъдӣ тарҷума ва таъсири осори адибони

фаронсавиро ба таври муассир дар эҷодиёти адибони тоҷики замони шуравӣ ва имрӯз низ метавон чӯё шуд.

Адабиёти халқҳои ҷаҳон дар ҳама даври замон бо ҳам робитаву алоқа дошта, дар марҳалаҳои гуногун ин робитаҳо бо роҳи усулҳои гуногун ба вуқӯъ пайваستاанд. Гузаштаи аҳли башар гувоҳи он аст, ки дар масири тайшуда ҳеҷ халқу миллатҳои дунё ҷудо ва дар танҳои рӯзгори адабӣ надоштаанд. Вобаста ба ин ҳеҷ як адабиёт беробита бо адабиёту фарҳанги халқҳои дигар ташаккул ва таҳаввул наёфтааст. Мусаллам аст, ки пайвандҳои адабӣ, қабл аз ҳама, миёни халқҳои ҳамҷавор ва мардуме, ки аз ҷиҳати забон, урфу одат, дину эътиқод ва анъанаву оинҳо ба ҳам наздиканд, падида омада, вобаста ба шароитҳои таърихӣ иҷтимоӣ ва ғайрияти тарафайн ривож меёфт. Ба қавли И. Бехер, «адабиёти воқеан милли танҳо ба шарофати робитаҳои пурсамар бо адабиёти халқҳои дигар ба миён омада, камол меёбад» [6, с. 48]. Табиист, ки ин пайвандҳои маънаӣ бо шаклҳои гуногун падида омада, боиси тавлиди равияҳои тозаи адабӣ ҳунарий, сабку услуб ва анвои гуногуни бадеӣ гардидааст. амин аст, ки гуногунии зухуроти ҳодиса ва масъалаҳои пайванди маънавии халқҳо вобаста ба ҷараёни зиндагӣ ва инкишофи таъриху фарҳанги онҳо ба ҳодисаи қонунии равобитаи адабӣ табдил меёбад.

Дар мавриди таҳқиқи баррасии масъалаҳои гуногуни пайвандҳои адабӣ аксаран ба ҳодисаҳои таъсири адабӣ бармехурем. Дар ҳақиқат, масъалаи таъсири адабӣ ҷавҳари асосии пайвандҳои адабиро ифода карда, дар тамоми шаклу қонунҳои равобитаи адабӣ иштироки ғайрилона дорад. Ба андешаи Валӣ Самад, «...таъсири адабиро аз равобитаи адабӣ ҷудо кардан мумкин нест ва дар айни замон тамоми системаи робитаҳои адабиро аз таъсири адабӣ ҷудоштан низ дуруст нест. Чунин далел ҷолиби диққат аст, ки аксари олимони соҳаи назарияи адабиёт ин ду ҳодисаи ба ҳам марбутро аз ҳам ҷудо намеkunанд ва баръакс таъкид мекунанд, ки асрори зиёди ҳодиса ва масъалаҳои равобитаи адабӣ ҳамон вақт ошкор мегардад, ки агар таъсири адабӣ дар системаи робитаҳо бо тамоми ҷузъиёт ва ҷилову тобишҳояш омӯхта шавад» [176, с. 5]. Таъсири адабӣ шаклҳои гуногун дорад ва дар ҳолатҳои гуногун рух дода, ба

объекти таъсир нақши мусбат ё манфӣ гузошта метавонад. Дар иртибот ба ин қайд кардан бамаврид аст, ки нахуст адабиёти як халқ ба олами адабии халқи дигар дар сиришти аслӣ ва ё тарҷума ворид шуда, он ҷо нуфуз ва эътибор пайдо карда, дар чараёни адабии «бегона» ғаёлона таъсир мерасонад ё баръакс, ба мурури замон ҳазм шуда, мавҷудияти худро аз даст медиҳад.

Мувофиқи назари В. Д. Лихачева «таъсири эҷодиёти нависандаи бузург ба осори адиби дигар, ё худ таъсири як адабиёт ба адабиёти дигар ба шароити таърихӣ ва иҷтимоӣ, ба истеъдоду маҳорати таъсиргиранда вобаста буда, ба тарзу воситаҳои гуногун ба амал меояд. Яке аз он воситаҳо ба камол расидани таҷрибаи адабиёти мутараққӣ ва ба қабули анъанаҳои он омода будани адабиёти таъсиргиранда мебошад. Таъсири адабӣ дар шакли таҷриба аз як адабиёт ба адабиёти дигар ҳамоно вақт ворид мешавад, ки адабиёте дар заминаи хеш қомат афрохта, ба қабули таҷрибаи нав омода бошад» [106, с. 73].

Таъсири адиби бузург ба пайравон ҳамоно вақт самарабахш ва муфид хоҳад шуд, ки таъсир хусусияти тақлидӣ касб накунад ва боиси ташаккулу камолоти ҳунарии онҳо гардад. Ба ин масъала В. Г. Белинский чунин ишора кардааст. «Таъсири шоири бузурге ба шоирони баъдина на дар он аст, ки ашъори вай дар назми онҳо акс меёбад, балки аз он ҷиҳат сар мезанад, ки қувваҳои эҷодии дар вучуди онҳо бударо бедор карда, ба ҳаракат медарорад. Ин ҳол хуршедро монад, ки бо нурҳои худ заминро мунаввар сохта, қувваи худро ба он намегузаронад, балки қувваҳои мавҷудаи ҳуди заминро бедор мекунад» [80, с. 562]. Вали Самад таъсири адабиро дар мисоли таъсири адабиёти тоҷик ба адабиёти Аврупо баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки «...таъсири адабиро дар мисоли таъсири ғазалиёти Ҳофиз ба адабиёти дунё ва муносибати оламиён ба ғазалҳои пурафсуни вай ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Охир, чароғи табъу нури истеъдоди Ҳофиз дар дидаву дили шефтагони каломаш чун хуршеди мунаввар метобид ва аз ин ҷост, ки он олами ғазалро дар Машриқу Мағриб мунаввар кард. Дар натиҷа, аз ин нури мунаввар дар Аҷаму Ҳинд, Турку Қафқоз ва Русу Аврупо шоирони зиёде баҳра бурда, ҳар яке дар чараёни инкишофи адабиёти хеш ҳиссагузори кардаанд. Таъсири ғазалиёти Ҳоҷа ба

адабиётҳои дунё ва муносибати оламиён ба он тамоми ҳодисаҳои таъсири адабиёро дар назари адабиётшинос ҷилвагар месозад» [176, с. 6-7]. Воқеан, ғазалиёти пурэҷози Хоҷа Ҳофиз шоири немис Гётеро ба мисли шоирони зиёди Аврупо дар ҳайрат овард. Ҳамин таваҷҷуҳи Гёте ба осори Ҳофиз буд, ки дар натиҷа «Девони ғарбию шарқӣ» ба вуҷуд омад. Ин асар ва бавижа, фаслҳои «Муғанниннома» ва «Ҳофизнома» таваҷҷуҳи аҳли адаби Аврупо ба осори Ҳофиз ҷалб кард ва тавассути ин Ҳофиз ба адабиёти ҷаҳонӣ ворид шуд ва таваҷҷуҳи оламиёно ба даст овард.

Тарҷума яке аз рукнҳои асосии пайвандҳои адабӣ буда, дар бештар маврид ба таъсири адабӣ табдил мешавад. Таҷрибаҳои эҷодӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки осори шоири тарҷумашаванда хоҳу ноҳаҷ ба эҷодиёти шоири мутарҷим таъсир мерасонад. Он вақт тарҷумаи бадеӣ чун зухуроти муҳимми робитаҳои адабӣ не, балки чун омили муҳимми инкишофи адабиёт эътибор пайдо мекунад.

Дар ҷараёни тарҷума ва таърихи он ҳодисаҳои баръакс низ рух додаанд. Баъзе шоирони мутарҷим бештар ба нигоҳ доштани шакли шеърӣ тарҷумашаванда кӯшида, руҳ ва характери онро ба асос намегиранд. Дар натиҷа шакл ва қонуни забони асари тарҷумашаванда ба забоне, ки тарҷума дар он сурат мегирад, ба таври сунъӣ дохил мешавад. Аз ин ҳодиса ҳам забон зарар мебинад ва ҳам асари тарҷумашуда дар кишвари «беғона» муваффақият пайдо карда наметавонад.

Тарҷумаи бадеӣ ва таъсири он нисбат ба дигар шаклҳои пайвандҳои адабӣ бештар аст. Маҳз тавассути тарҷумаи бадеӣ назари хонандаи як миллат ба ҳаёт, ҳислат, характер ва руҳияи миллати дигар батадриҷ васеъ гардида, суръати ба ҳам наздик шудани маданияти халқу миллатҳоро меафзояд. Дар натиҷа, таъсири адабиётҳо ба маҷрои тозаю пурсамар дохил шуда, ба ҳам наздик шудани онҳоро таъмин менамояд ва аз паҳлуи дигар, рангу бўйи махсуси он адабиётро нигоҳ медорад.

«Дар қатори масъалаҳои сершумору мураккабе, ки забоншиносии муосир меомӯзад, ҷойи муҳимро омӯзиши ҷиҳатҳои забонии ғазолияти гуфтугӯии байнизабонӣ, ки онро тарҷума ё ғазолияти тарҷумонӣ меноманд, ишғол

менамояд» [152, с. 3]. Тарчума таърихи куҳан дорад ва он яке аз қадимтарин навъи фаъолияти инсонист. Аз оғоз тарчума муоширати байнизабонии одамонро фароҳам оварда, вазифаи муҳимми иҷтимоиро адо мекард. Рушди навъҳои тарчума, бавежа, тарчумаи хаттӣ ба мардум имконияти васеи дастрасӣ ба дастовардҳои фарҳангҳои халқҳои дигарро ба вуҷуд оварда, ҳамкорӣ ва ғанӣ гаштани адабиётҳо ва фарҳангҳо имконпазир гардонид.

Мафҳуми «тарчума» ҳамчун қолаби назарӣ дар илми муосир аз он иборат аст, ки он аз ҷумлаи анвои эҷоди бадеӣ буда, дар ҷараёни тарчума асаре, ки дар як забони муайян офарида шудааст, дар забони дигар бозофаринӣ карда мешавад. Дар ин миён асаре, ки нусхаи асл буда, ба забони дигар тарчума мешавад, ба ду миллат, ба соҳибони ду забон баробар тааллуқ дорад. Ба қавли В. Н. Комиссаров, «дар тарчума ҷиҳатҳои хосси нусхаи асл, аз қабилӣ ҷанбаҳои фонетикӣ, грамматикӣ, услубӣ маъноӣ бояд инъикос карда шавад. Вале инъикоси баробари тамоми ҷиҳатҳои мазкур дар ҷараёни тарчума на ҳама вақт имконпазир аст. Аз ин рӯ, анвои гуногуни сифати тарчума, монанди тарчумаҳои тахтуллафзӣ, озод, амиқ, дақиқ, мазмунан, тақлидӣ ва ғайра ба вуҷуд омадааст. Аз ҷумлаи анвои мазкури тарчума ду навъи он: тахтуллафзӣ ва озод бештар маъмул гардидааст» [100, с. 48].

Тарчума яке аз воситаҳои асосии ба ҳам наздик шудани адабиёт ва халқҳо буда, дар дарозии таърих вазифаҳои гуногунро ба субот расонидааст. Тарчума таъсири байниҳамдигарии адабиётҳо ба амал оварда, бузургони адабиёти халқҳои гуногунро бо ҳамдигар ошно сохтааст. Яъне, тарчума воситаест, ки адибон бо осори ҳамдигар шинос мешаванд. Дар бораи тарчума адабиётшиноси рус В. Я. Брюсов чунин гуфтааст: «...нависандагони хориҷӣ танҳо ба воситаи тарчума таъсир мерасонанд». Ба ибораи дигар, тарчума калидест, ки ба шоир ва нависандаи як миллат дари ғанҷи осори шоир ва нависандаи дигар миллатро боз мекунад [120, с. 88]. Қори адабӣ, аз ҷумла, тарчума ва хусусан, тарчумаи бадеӣ қорест, ки дониши ҳамаҷониба ва маҳорати махсуси адабиро талаб мекунад. Тарчумаи асарҳои бадеӣ қоидаҳои қонуниятҳои худро дорад. Тарчума ба завқ ва эстетикаи адабиёти давр алоқаманд аст. Асари ин ё он адиб дар асоси

принсипҳои зебоишинохтии адабиёти замон тарҷума мешавад. Тарҷумон кӯшиш мекунад, ки асари тарҷумакардааш ба завқ ва талаби замони ӯ мувофиқ ояд.

Мутарҷими маъруфи тоҷик Ҳ. Аҳрорӣ дуруст ба мушоҳида гирифта, ки то даме ки забонҳои гуногун ва тафовути онҳо вучуд доранд, тарҷума аз ҳамаи равобити маданияи байни халқҳо муҳимтарин омили мубодилаи афкори миллӣ ва байналхалқӣ, воситаи шиносӣ бо ҳаёт ва маданияти якдигар ва ба ҳам наздикшавии мардумони ҷаҳон аст ва хоҳад буд. Халқе нест, ки дар ҳаёти маданияи вай тарҷума омили тараққӣ нашуда бошад. Умри тарҷума ҳам мисли умри халқҳо ва забонҳо ҳамон қадар давомнок ва дарозмуддат аст [74, с. 117-118].

Тарҷума чун истилоҳ дар адабиёти тоҷик хеле қадимӣ буда, маъниҳои боз ҳам васеътаре дорад. Мутарҷим Аслам Адҳам дар посух ба пурсиши Ш. Мухтор чунин иброз медорад, ки тарҷума ҳамзоди аср бояд бошад. Ҳар замон сарояндаи худро тавлид мекунад [126, с. 91]. Дар тарҷума тамоми қимати ғоявӣ ва бадеии асар нигоҳ дошта мешавад. Асар чунонки ҳаст, айнан ҳамон тавр тарҷума мешавад. Тарҷума кори эҷодист ва созандаи он шахси эҷодкор мебошад

Масъалаи дигар дар тарҷумашиносӣ тарҷумаи саҳеҳу беғалат аст. «Дар тарҷума, – таъкид намудааст Ҳ. Аҳрорӣ – саҳву хато набояд ҷой дошта бошад». Бинобар ин, қонуни асосии тарҷума се шартро дар назар дорад:

- а) донишҷӯи маводди тарҷумашаванда;
- б) донишҷӯи забони асли асар;
- в) донишҷӯи забони модарии худ [74, с. 117-118].

Вазифаи асосии тарҷумон ҳифз кардани услуби муаллиф мебошад, тарҷумон уҳдадор аст, ки тамоми нозукиҳои асарро дар забони модариаш рух бидиҳад, ба асари тарҷумавӣ бори дигар умри бардавом бахшад [120, с. 61]. Тарҷумон ҳуқуқи нависандагӣ низ дорад. Тарҷумони хуб бояд се истеъдод дошта бошад: ҳам истеъдоди шоирӣ, ҳам насрнависӣ ва ҳам тарҷумонӣ [74, с. 120]. Тарҷумонӣ кори ҳар шахс нест. Ин касбро касе пеша мекунад, ки дар

сухандонӣ соҳиби маҳорати вежа бошад. Шахсе бо он сару кор мекунад, ки меҳнатро дӯст медорад, пуртоқат аст, аз сахлангорӣ дур мебошад. Ба тарҷумон зарур аст, ки махсусияти услубии муаллифонашро хуб дарк кунад.

Ибтидои таърихи тарҷумаро муайян кардан амри муҳол аст, вале ҳамин нуқта аниқ аст, ки баробари пайдоиши ду халқи гуногунзабон тарҷумаи бадеӣ ҳам арзи вуҷуд кардааст. Бинобар ин, ибтидои тарҷумаи бадеии ҳар халқ бо таърихи пайдоиш ва инкишофи он саҳт вобастагӣ дорад. Ба андешаи Н. Холмуҳаммадов ва Ҳ. Шодиқулов, «тарҷумаи бадеии мардуми форсизабон, аз ҷумла тоҷикон, дар асри III пайдо шудааст» [189, с. 175-176]. Маҳз дар ҳамин аср «Авесто» ба забони форсии миёна (пахлавӣ) тарҷума ва тафсир шуда, он «Занд» ном гирифт. Гайр аз ин, тарҷумаи юнонии осори ниёғони моро зикр кардан мумкин аст, ки таърихан боз ҳам қадимтар мебошад. Аз ибтидо тарҷумаи бадеӣ воситаи тавоноии ғанигардонии адабиёт буд ва мо инро дар таърихи тарҷумаи бадеии тоҷик равшан мушоҳида мекунем.

Аз асри XVIII, алалхусус аз нимаи аввали асри XIX, бар асари вусъати равобити адабии халқҳои Ғарбу Шарқ тамоили дучонибаи тарҷума аз забонҳои аврупоӣ ба форсӣ ва аз форсӣ ба забонҳои аврупоӣ ривож меёбад. Дар ин ришта дар миёна ҳавзаҳои адабии порсизабон Эрон пешсаф буд. Ҳанӯз 28 декабри соли 1851 дар Техрон муассисаи «Дорулфунун» пайдо гардид, ки ба тарҷумаи асарҳои бадеӣ низ машғул буд. Дар як муддати кӯтоҳ «Кулбаи ҳиндувон»-и Бернарден де Сен Пйер, пасаҳои Молийер, «Граф Монте Кристо» ва «Се мушкетдор»-и Александр Дюма аз фаронсавӣ ба забони форсӣ тарҷумаю нашр гардиданд. Аз ин тарҷумаҳо хонандагони Осиёи Миёна низ бохабар буданд. Дар ин навбат, мутарҷимони Ғарб низ хонандагони худро бо осори Умари Хайём, Ҷалолуддини Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигарон ошно гардониданд. Лекин то охири асри ҳаждаҳ Саъдӣ ягона адиби дӯстдоштаи фаронсавиён буд. Дар ҳудуди Осиёи Марказӣ нахустин тарҷумаҳои тоҷикии форсӣ аз адабиёти рус солҳои 80-90-уми асри XIX ба вуқӯъ пайвастанд. Баъд аз таъсиси «Нашриёти давлатии Тоҷикистон» дар соли 1925 тарҷумаи бадеӣ сол то сол афзудан гирифт. Агар дар давоми солҳои 1926-1936 ҳамагӣ 10 китоби тарҷума

баромада бошад, имрӯзҳо миқдори онҳо ба садҳо китобҳою мақолаҳо расидааст.

Ба воситаи тарҷума нуфуз ёфтани осори Волтер ва Руссо дар Россияи охирҳои асри XVIII ва аввали садаи XIX боиси ба вучуд омадани фикрҳои маорифпарварӣ дар адабиёти рус гардид. Барои рушду такомули адабиёти маорифпарварии фаронсавӣ бошад, саҳми дигар адабиёт, алаҳхусус, адабиёти Англия, Италия, Испания ва осори адибони Шарқ, ки ба забони фаронсавӣ тарҷума шуда буданд, беандоза бузург аст [120, с. 104]. Дар таърихи инсоният вақте гурӯҳи одамони гуногунзабон пайдо шуданд, дузабонҳо, ки «барои муоширати гурӯҳҳои гуногунзабон» кумак мерасонанд, ба вучуд омадаанд. Ба таъбири дигар, дар ҷомеаҳои нахустини башарӣ баробари пешравии иқтисодию иҷтимоӣ ва пайдо шудани тафовут дар забони қавмҳои алоҳида афроде ба майдони фаъолият омаданд, ки вазифаи онҳо амалӣ гардонидани иртиботи шифоҳӣ миёни одамоне буд, ки забони якдигарро намефаҳмиданд. Бо мурури замон, бар асари пайдоиши хат ва хондану навиштан аз байни халқҳои гуногунзабон шахсоне рӯйи кор омаданд, ки якчанд забонро медонистанд ва матнҳои расмӣ-динӣ ва коргузорино аз як забон ба забони дигар тарҷума мекарданд ва бо ҳамин вазифаи муҳимми иҷтимоиро дар фароҳам сохтани имконот барои равобити фарҳангӣ миёни соҳибони забонҳои гуногун иҷро менамуданд.

Тарҷумонҳои давраи атиқа низ масъалаи дараҷаи наздикии тарҷумаро бо нусхаи асл муҳокима мекарданд. Дар давраҳои баъдина тарҷумонҳо кӯшидаанд, ки назарияи меъёрии тарҷумаро ба як қолаб дароранд. Асоси ин меъёрҳоро талаботе ташкил мекард, ки бояд ба он тарҷумаи хуб ва тарҷумони хуб ҷавоб гӯянд. М. Нағзибекова, бар асоси андешаҳои шоир ва тарҷумони инсонпарвари фаронсавӣ Этьен Долие (1509-1546) чунин мешуморид, ки тарҷумон бояд принципҳои зеринро риоя кунад:

- муҳтавои матни тарҷумашаванда ва мақсади муаллифро комилан фаҳмидан;
- пурра донишони забони матни асл ва матни тарҷума;

- гурез аз майли калима ба калима тарчума кардан, зеро боиси таҳрифи мазмуни матни асл ва аз байн рафтани обуранги бадеии асар мегардад;
- дар тарчума кор фармудани шаклҳои умумиистеъмолии нутқ;
- интиҳоб ва ҷобачогузори дурусти калима, ба вучуд овардани таассуроти умумие, ки дар хондани матни асл пайдо мешавад [152, с. 3].

Дар ҳеҷ як даври замон тарчума ба мисли имрӯза аҳаммият надошт, зеро кишвари мо соҳибхитӣ ба даст овард ва бо давлатҳои хориҷӣ робитаҳои байналхалқӣ барқарор намуд. Инкишофи босуръати илму техника ва ногузирии табодули афкор боиси афзоиши ҳаҷми нисбии тарҷумаи илмӣ-техникӣ, вусъатёбии нақши тарҷумаи иттилоотӣ гардид. Дар баробари таҳкими фаъолияти дипломатӣ, инкишоф ва тақвияти робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии байни халқҳо, ки боиси афзудани рағбати мардумони гуногунзабон ба ҳаёт ва фарҳанги байни халқҳо гардид, ба вусъатёбии сайёҳии байналхалқӣ ва ба вучуд омадани адабиёти махсуси хизматрасон барои сайёҳон оварда расонид. Дар натиҷаи ин тағйирот, дар ҳаёти байналхалқӣ нақши тарҷума ва тарҷумонҳо дар ҳама соҳаҳо: сиёсат, иқтисодиёт, илм, техника, фарҳанг, адабиёти бадеӣ ва амсоли ин афзуд. Аз рӯи баъзе маълумотҳо, дар асри XIX агар ба 20-30 забони дунё тарҷума ҷорӣ бошад, ҳоло ба 1200 забон тарҷума амалӣ мегардад. Маҷаллаҳо ва рӯзномаҳои зиёде дар як вақт ба чанд забон интишор мешаванд.

«Мактабҳои тарҷумонӣ, факултаҳо ва донишқадаҳо таъсис дода шудаанд. Дар байни инҳо, махсусан, мактабҳои тарҷумонии Женева, Монреал, Институти омӯзгории забонҳои хориҷии ба номи М. Горкий дар Маскав, Донишгоҳи ба номи В. Гумболт дар Берлин ва амсоли инҳо хеле машҳуранд» [152, с. 8-9]. Вожаи тарҷума сермаъно мебошад. И.А. Зимняя ишора мекунад, ки тарҷума фаъолияти махсуси гуфтугӯӣ буда, навъҳои гуногуни фаъолияти гуфтугӯиро ба як ҷараёни мураккаб табдил медиҳад. Хусусияти тарҷума ҳамчун навъи фаъолияти гуфтугӯӣ рукнҳои зеринро дар бар мегирад:

- муҳтавои кор, яъне тарҷумон на андешаҳои худ, балки андешаҳои муаллифро ифода мекунад;

- тарҷумон ҳангоми тарҷума талаботи муоширати мардумони дигарро қаноатманд месозад (яъне, тарҷумон-миёнарав);

- тарҷума амалиёти нави махсусро дар бар мегирад, яъне бо таваҷҷуҳ ба воситаҳои забони дигар муҳтавои матни асло бозгӯ мекунад [97, с. 33].

Барои тарҷума қардан натавонад донишманди ду забон, балки мазмунӣ онҳоро ифода қарда тавоништан низ лозим аст. Бо ягон забони хориҷӣ гуфтугӯ қардан, маъноӣ онро надорад, ки шахс аз уҳдаи тарҷумаи бадеӣ баромада метавонад. Барои тарҷума намудани матни бадеӣ омӯзиши махсуси мақсаднок ва касбӣ таҷриба зарур аст.

Асосгузори назарияи лингвистии тарҷума А. В. Фёдоров матни тарҷумашударо мавзӯи баҳсшаванда мешуморад: «Тарҷума натавонад донишманди забони хориҷӣ, балки донишманди фарҳангу тамаддун мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, тарҷумон бояд таъриху фарҳанг, адабиёт ва санъати ҳамагонро хуб донанд. Мақсади таҳлил намудани тарҷума донишманди мазмун ва сарфаҳм рафтани он мебошад. Тарҷумон барои мувофиқ омадани қалмаю қумлаҳо дар матн вариантҳои зиёдеро иваз мекунад, то ки матни тарҷума намудааш пурмазмун гардад ва ҳангоми аз ҳангоми асар ҳаловат барад» [188, с. 15]. Ҳамагон тавр, тарҷума яке аз воситаҳои асосии ба ҳам наздик шудани адабиёт, фарҳанг ва халқҳо буда, дар дарозии таърих таъсири байниҳамдигарии адабиётҳоро таъмин қардааст. Аҳли адаби халқҳои гуногун аз эҷодиёти ҳамдигар маҳз ба воситаи тарҷума иттилоъ ёфтаанд.

Аз қумлаи адибони тоҷик дар давраи шуравӣ, мутарҷимони махсуси адабиёти бадеӣ ба воя расида, қам нафароне ёфт мешаванд, ки беш ё қам ба тарҷумаи бадеӣ машғул нашуда бошанд. Аз он замон то имрӯз як гурӯҳ адибони тоҷик, ба монанди С. Айнӣ, М. Беҳбудӣ, А. Лоҳутӣ, Ҳ. Юсуфӣ, М. Раҳимӣ, М. Турсунзода, М. Қаноат, Ғ. Мирзо, Л. Шералӣ, Б. Собир, Қ. Киром, М. Шералӣ, Ҳ. Файзулло, У. Раҷаб, Гулназар, Гулруҳсор, Сарвар, К. Насрулло, М. Ҳотам ба тарҷумаи бадеӣ машғул шуда, бо тарҷумаҳои хубашон дар гузариши тарҷумаи бадеӣ саҳми бузург гузоштаанд.

Гарчанде тарҷумаи бадеӣ таърихи чандинҳазорсола дорад, илми махсуси тарҷумаи бадеӣ баъди нимаи дуюми асри XX ташаккул ёфта, бо номҳои «тарҷумашиносӣ», «илми тарҷума», «назариyaи тарҷума» ва ғайра раvнак ёфтааст. Албатта, оид ба тарҷумаи бадеӣ олимону донишмандони ҳам Шарқу ҳам Ғарб бисёр мулоҳизаҳо баён кардаанд. Масалан, А. Федоров иброз медорад, ки назариyaи ҷузъии тарҷума «хулосаи таҳқиқотӣ оид ба тарҷума аз як забони мушаххас ба забони дигар ва жанри мушаххаси маводди тарҷумашаванда мебошад» [188, с. 20].

Дар заминаи гуфтаҳои ғавқ метавон ба хулосае омад, ки тарҷума кори сахлу сода нест, он талаботу меёрҳои ҷиддии худро дошта, аз мутарҷим натаvнҳо дониши забонӣ, балки дониши фароҳи илмию фарҳангӣ, таърихӣю иҷтимоӣ ва услубиро тақозо дорад. Имрӯз дар асоси тарҷумаҳои мухталиф ва талаботҳои нав ба нави тарҷума илми тарҷумашиносӣ рушд карда истодааст. Фарҳанги ғановатманди тоҷик, хусусан адабиёти он, дар робита бо дигар адабиёти ҷаҳонӣ рушд мекунад ва робитаҳои адабиро ба вучуд меоварад. Ҳамаи навъҳои робитаҳои адабӣ дар заминаи тарҷумаи асарҳои адабӣ аз ҷониби мутарҷимон ба амал меоянд. Бе ғаволияти тарҷумонӣ адабиёти бадеӣ бо адабиёти дигар халқу миллатҳо робита барқарор карда наметавонад. Шартҳои асосии робитаҳои адабӣ ғаволияти тарҷумонии пурсамари мутарҷимони адабиёти бадеӣ мебошад.

3.2. Тарҷумани асарҳои адабиёти фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар замони шуравӣ

Дар давраи шуравӣ робитаҳои фарҳангӣ ва адабӣ миёни халқҳои шуравӣ хеле ғаёл буданд. Яке аз самтҳои муҳими ин рабобит тарҷумани осори адабии халқҳои гуногун ба забони тоҷикӣ ба шумор мерафт. Аз байни адабиёти ҷаҳонӣ адабиёти Фаронса мавқеи хоса дошт, ки асосан романтизм, реализм ба ҳисоб мерафт ва ба ин хотир, дар Тоҷикистон низ ба тарҷумани он таваҷҷуҳи зиёде доштанд.

Осори адабиёти фаронсавӣ, ки дар замони шуравӣ ба тоҷикӣ тарҷума шудаанд, ба адабиёти тоҷик таъсири назаррас гузоштаанд. Аҳли зиё, адибон ва дӯстдорони адабиёт асарҳои аз забони фаронсавӣ тарҷумашударо бо завқӣ баланд меҳонданд. Ба қавли Шокир Мухтор, «адабиёти Фаронса як қисми адабиёти ҷомеаи ҷаҳониро ташкил медиҳад. Ҳар қадар воридаи он гардем, ҳамон қадар ба ин адабиёт завқу рағбат пайдо мекунем. Сухани бузург мисли пойдевори қаср солиёни дароз барҷо хоҳад монд. Таъсири сухани бузургон тавассути осорашон ба дили ҷамагон роҳ меёбад. Офаридаҳои намоёндагони ин адабиёт бо тасвируи ҳаёлипардозҳои ҷолиб ва нишон додани ҳаёти воқеии мардум ба он тозагию ғасоҳат зам меамоёнд. Аз ин хотир, адабиёти Фаронса барои аксарияти халқу миллатҳо шинос мебошад. Махсусан, бузургони суханвари адабиёти Фаронса ва адабиёти ин мамлакати фарҳангӣ бо офаридаҳои худ дар сар то сари дунё маъруф ва осораш бо ҷандин забонҳои дунё тарҷума гардида, ҷои осори онҳо рӯи мизи аҳли адаб ва омма гардидааст» [120, с. 154].

Адабиёти фаронсавӣ дар тули мавҷудияти худ ба дастовардҳои зиёд ноил гардида, ба дигар забонҳои рӯи олам тарҷума ва ба адабиёти мамлики мухталиф нуфуз пайдо кардааст. Фаронсавиён ба мисли ҳиндиёну чиниён, форсхону мисриён, римиёну юниониён адабиёти ҷандҳазорсола надошта бошанд ҳам, адабиёти ин кишвар бо асарҳои пурарзиши худ тайи се-ҷор асри охир дар тамоми олам шуҳрат пайдо карда, бештари жанрҳои адабии модерн таҳти таъсири ин адабиёт ба миён омадаву рушду камол ёфтаанд. Ҳарчанд то имрӯз аз ин адабиёт тарҷумаҳои мустақим ба забони тоҷикӣ хеле кам сурат

гирифтаанд, вале тавассути забони русӣ мардуми тоҷик, хосатан, аҳли илму адаб аз он ба хубӣ шиносӣ доранд. Таъкид кардан лозим аст, ки қабл аз инқилоби Бухоро тоҷикону фаронсавиён робитаҳои адабию тичоратӣ дошта бошанд ҳам, робитаҳои адабии воқеии тоҷику фаронсавӣ пас аз тақсимои Осиёи Миёна ва пайдо шудани давлате бо номи Тоҷикистони советӣ ибтидо мегирад.

Фаронса яке аз кишварҳои шоирпарвару тамаддунофар мебошад. Адабиёти Фаронса дар тули асрҳо диққати мардуми тамоми дунёро ба худ ҷалб намудааст. Ин адабиёт пайвандгари фарҳангу тамаддуни волои мардуми Фаронса мебошад, ки ба адабиёти халқҳои дигар таъсири худро расонидааст. Тамаддуни мардуми Фаронса аз ҷиҳати маънову мазмун ғановатманд буда, ҳаводорони худро дар адабиёти башар пайдо намудааст. Он яке аз сермахсултарин адабиёти ҷаҳон буда, намояндагонаш Рабле, Монтен, Молиер, Волтер, Дидро, Руссо, Гюго, Балзак, Г. Мало, А. де С.-Экзюперӣ, Ш. Перро, Р. Ролан, Л. Арагон ва ҷандин суҳанварони дигар ба оламиён маълуму машҳуранд. Асарҳои адибони Фаронса ба воситаи тарҷума пешкаши хонандаи тамоми кишварҳо шудаанд. Аз ҷумла, «Гобсек» ва «Палковник Шабер»-и Балзак, «Наваду савум», «Рӯзи охири каси маҳкумшуда», пораҳои алоҳидаи романҳои «Мардудҳо» ва «Одаме, ки меҳандад»-и Гюго, «Зани содадил» ва «Хонум Бовари»-и Флобер, ҳикояву новеллаҳои Ги де Мопассан ва дигар нависандагони Фаронса ба хонандаи тоҷик шинос мебошанд. Адабиёти тарҷумавии тоҷик низ дар давраи шуравӣ рӯ ба инкишоф овард. Дар солҳои бистуму сиюм ба забони тоҷикӣ асарҳои Жюл Верн «Бачаҳои капитан Грант», Гюго «Гаврош» аз ҷониби мутарҷимони шинохта Ҳ. Карим, Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Ҳ. Аҳрорӣ, Ҳ. Ирфон, И. Абрамов тарҷумаю нашр гардидаанд. Инчунин, асарҳои адибони тоҷик, ба монанди Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон дар Фаронса тарҷумаю нашр шудаанд.

Адиби фаронсавӣ Анри Массэ (1886-1969) яке аз донандагони номи адабиёти классикии тоҷик мебошад, ки асари «Ҳазораи Абуалӣ ибни

Сино»-ро дар Париж нашр намуд. Массэ дар ин асар фаронсавиёнро бо ҳаёт ва ғаёлияти эҷодии олими нерӯманди тоҷик шинос гардонид. Инчунин, Массэ бо ҳамроҳии Муҳаммад Ашен «Донишнома»-и Ибни Синоро тарҷума кардааст. Франсавиён баҳри тарғиби осори ғании файласуф, табиб, шоир, нависанда, математик, психолог, астроном, химик Ибни Сино корҳои зиёдеро анҷом дода, дар бобати шухратманд гардидани олими тоҷик дар арсаи тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми арзанда гузоштанд. Як филми «Абӯалӣ Сино» дар таърихи робитаҳои илмию маданияи халқҳои тоҷику фаронсавӣ саҳифаи наvero кушод... [139, с. 4].

Ш. Мухторов дар мақолаи «Мустаҳриқи барҷаста» қайд кардааст, ки «дар таърихи илми шарқшиносии Фаронса адиби фаронсавӣ Ланглэ Луи Матйу саҳми арзанда низ гузоштааст» [132, с. 11]. Саҳми Ланглэ Луи Матйу дар рушди шарқшиносии Фаронса дар он аст, ки ӯ соли 1795 дар Париж мактаби забонҳои зиндаи шарқӣ таъсис дода, тарҷумонҳои забонҳои Шарқ, аз ҷумла, мутарҷимони забони форсиро омода менамуд.

Ба воситаи шоиру нависандагон ва тарҷумонҳои касбӣ хонандаи тоҷик бо намунаҳои асарҳои адибони олам шинос мебошад. Адибони барҷастаи тоҷик С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Ҳ. Юсуфӣ, М. Раҳимӣ, М. Турсунзода натавонанд ба воситаи асарҳои барҷастаи худ, балки бо тарҷумаҳояшон аз адабиёти гуногуни олам адабиёти муосири тоҷикро ғанӣ гардониданд, онро пурбору доманадор карданд. Баҳри ғанӣ ва нерӯмандтар гардидани адабиёти шуравии тоҷик хизмати тарҷумонҳои касбии тоҷик низ назаррас аст. Мутарҷимони тоҷик Ҳабиб Аҳрорӣ, Сотим Улуғзода, Раҳим Ҳошим, Ҷумъа Одина, Шамсӣ Собир, Аслам Адҳам, Ҳикмат Раҳмат ва шоирони тоҷик Муъмин Қаноат, Ғаффор Мирзо, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Қутбӣ Киром, Мастон Шералӣ, Гулназар Келдӣ, Гулрухсор Сафиева дар тарҷума намудани осори адибони номии Фаронса, мисли Гюго, Балзак, Потйэ, Верлен ва дигарон саҳмгузор мебошанд.

Омӯзиши таърихи тарҷумаҳои назми шоирони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки то имрӯз ба хонандаи тоҷик чанде аз намунаҳои эҷодиёти

адибони асрҳои XIX-XX-и Фаронса ошно мебошанд. Тавассути тарҷума хонандаи тоҷик бо шоҳкориҳои адабиёти фаронсавӣ, ба мисли «Сурх ва сиёҳ»-и Стендал (мутарҷим Бахтиёр Муртазоев), «Падар Горио»-и Балзак (мутарҷим Ҳабиб Аҳрорӣ), «Се мушкетдор»-и Дюма (мутарҷим Ҷумъабой Азизкулов) шиносӣ пайдо намуд.

Тарҷумон, муҳаққиқ ва яке аз асосгузори илми муосири тарҷумашиносӣ дар Фаронса Эдмон Карй дар асари маъруфаш «Тарҷумонҳои бузурги фаронсавӣ» [210] овардааст, ки калимаҳои «тарҷума», «тарҷума кардан» ва «тарҷумон» бори аввал аз тарафи Этьен Доле (1509-1546) дар замони Эҳёи адабиёти фаронсавӣ истифода гардидаанд. Азбаски жанри писандаи адабиёти замони Эҳё дар ҳама адабиёти олам, пеш аз ҳама, шеър аст, дар ин давр ба тақозои даврон низ тарҷумаи шеър бештар ташаккул ёфт [126, с. 3]. Нахустин шоири фаронсавие, ки намунаи эҷодиёташ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, Эжен Потье мебошад. Суруди машҳури тарҷумашудаи Э. Потье «Интернатсионал» ном дошта, онро устод Лохутӣ баъди ташкил ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст. Бори дувум ин сурудро Муҳаммадҷон Раҳимӣ тарҷума намудааст. Инчунин, шеъри Э. Потьеро бо номҳои «Исёни занҳо» ва «Дон Кихот» шоири тоҷик Ҳикмат Раҳмат тарҷума намуда, манзури хонандагони сершумор намудааст.

Тавре ки Ш. Мухтор навиштааст, «солҳои бистум дар адабиёти тоҷик навиштани шеърҳои инқилобие, ки мардумро ба озодӣ даъват мекарданд, ба ҳукми анъана даромада буд. Адабиёти инқилобии тоҷик ба истиқболи «Интернатсионал» барин асар, ки мардумро ба негрӯзию истиқлол даъват мекард, омода буд. Идеяҳои «Интернатсионал» саросари сарзамини тоҷиконро фаро гирифта, мардуми тоҷикро ба озодию истиқлоли миллӣ даъват кардааст» [126, с. 200].

Намунаи возеҳи таъсири шеъри «Интернатсионал» ба адабиёти аҳди шуравии тоҷик шеъри «Марши хуррият»-и устод Садриддин Айнӣ мебошад, ки дар ин хусус дар адабиётшиносии тоҷик баҳсҳои зиёде сурат гирифтаву мақолаҳо навишта шудаанд. Бинобар ин, мо ин ҷо вориди ҷузъиёт намешавем.

Танҳо таъкид мекунем, ки вазъи замон ва шароити эҷоди «Марши хуррият» ба давраи инқилоби шуравӣ рост меояд. Ёдовар мешавем, ки шеъри «Марши хуррият»-и устод Айнӣ соли 1918 бо оҳанги Марселеза эҷод шуда, дар адабиёти муосири тоҷик нахустин шеъри нав ба ҳисоб меравад.

«Марши хуррият» яке аз нахустин сурудҳои инқилобии тоҷикӣ мебошад, ки устод Айнӣ онро зимни инқилоб эҷод кардааст. Аз ин рӯ, ин шеър зодаи вазъияти нав – бедории сиёсӣ дар Бухоро буда, афкори озодихоҳӣ ва умеди раҳой аз истибдодро тарғиб мекунад. «Марши хуррият» ҳамчун як навъ шиори фарҳангӣ дар солҳои инқилобии Бухоро истифода мешуд ва ба боло бурдани руҳияи ҷавонон таъсире дошт. Шеърест, ки ба мисли «Интернационал» одамонро ба мубориза даъват мекунад, ҳисси нерӯмандӣ медиҳад. «Интернационал» ба омма фаҳмо ва яке аз хусусиятҳои шеърҳои инқилобии аврупоӣ буд, ки устод Айнӣ ин ҷиҳатро ба эҷоди худ ворид кард, то шеър ба дили мардум роҳ ёбад. Инчунин, «Интернационал» барои устод Садриддин Айнӣ натавон як суруди сиёсӣ, балки манбаи илҳом ва намунаи баланд барои эҷоди шеърҳои инқилобӣ гардид. Таъсири он дар тақвияти афкори озодихоҳии Айнӣ ва ташаккули услуби даъватгаронаи ӯ, инчунин, падидаи омадани «Марши хуррият» ва дар маҷмӯъ, дар раванди бедории миллӣ ва иҷтимоии тоҷикон комилан намоён аст.

Солҳои бисту сӣ бештар асарҳои бачагона аз фаронсавӣ ба русӣ ва ба воситаи забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷумаю нашр ёфтаанд. Ба тарҷумаи осори адибони фаронсавӣ, пеш аз ҳама, шоиру нависандагони мо, ки онҳо бунёдкорони адабиёти шуравии тоҷик меномем, рӯй оварда буданд. Баъдтар мутарҷимони касбӣ ба майдони адабиёт ворид шудаанд. Ба андешаи Ш. Мухтор, «агар тарҷумаҳои ночизи баъзе шоирони касбиро сарфи назар кунем, моҳияти тарҷумаи бадеии солҳои барқароршавии адабиёти шуравии тоҷикро асарҳои насрӣ ташкил мекарданд» [126, с. 91]. Воқеан ҳам, дар солҳои аввали барқароршавии Иттиҳоди Шуравӣ, ба истиснои якчанд шеър, аз адабиёти фаронсавӣ чизе ба адабиёти тоҷик ворид нашудааст. Баръакси назм, осори

насрии фаронсавӣ тавассути забони русӣ ҳам бошад, ба забони тоҷикӣ бештар тарҷума ва интишор гардидааст.

Устод Айнӣ нафақат дар сарғаҳи адабиёти муосири тоҷик қарор дошт, балки вай дар сарғаҳи нахустин тарҷумаҳо низ қарор гирифта, ҳам тарҷума мекард ва ҳам тарҷумаи дигаронро назораю раҳнамоӣ менамуд. Дар охири солҳои 20-уми асри XX Айнӣ ба тарҷумаи романи «Қамар»-и Фердинанд Дюшен аз ӯзбекӣ ба тоҷикӣ иқдом намуд. Матни пурраи ин тарҷума дар ҷилди 13-уми «Куллият»-и Садриддин Айнӣ нашр шудааст [22, с. 303-405].

Ба таъбири адабиётшинос С. Табаров, сабаби ин романро тарҷума намудани Айнӣ дар он аст, ки роман фароғири мавзӯҳои Шарқи мусулмонӣ буда, суҳан дар хусуси занон, ҳуқуқ ва муносибатҳои ҷамъиятии занону духтарон, рафтору муомилаҳо нисбат ба занон ва монанди инҳо дар мамлакатҳои мустамликавӣ ба миён гузошташуда меравад [185, с. 47]. Нависандаи фаронсавӣ ин романро соли 1925 тавассути маҷаллаи «Illustration» ҷоп намудааст, ки аллакай соли 1926 ба забони русӣ аз тарафи Н.А. Макшеева ва А.К. Виноградов тарҷума мешавад. Дюшен соли 1926 пас аз таҳрири нав романро аз сари нав тарҷума карда, Е.В. Виноградова дар асоси таҳрири охири асарро аз нав ба русӣ тарҷума менамояд. Дар ҳамин солҳо асар ба забони ӯзбекӣ низ тарҷума мешавад ва устод Айнӣ пас аз шинос шудан ба варианти ӯзбекии он тарҷумаи тоҷикии онро ба уҳдаи худ гирифта, соли 1928 ба ҷоп месупорад.

Тарҷумаи ин асар ба дӯстдорони адабиёту аҳли адаб бетаъсир набуд. Таҳти таъсири ҳамин асар Ҷалол Иқромӣ романи «Духтари оташ»-ро офарид, ки дар он суҳан дар хусуси занони то Инқилоби Бухоро меравад. Дар романи нависандаи тоҷик, ки яке аз муваффақтарин асарҳои адабиёти муосири тоҷик аст, қаҳрамононе, чун занони беҳуқуқи Алҷазоир дар Бухорои амирӣ ба мушоҳида мерасанд. Дар асари нависандаи тоҷик дар ниҳояти қор ҳақ ба ҳақдор мерасад, занон, хусусан Фирӯза, то ба охир баҳри озодӣ, баҳри ҳимояи ҳуқуқи худ мубориза мебарад.

Яке аз адабиёни овозадори фаронсавӣ Виктор Гюго (1804-1885) мебошад, ки дар Тоҷикистони шуравӣ ва даврони соҳибистиқлолӣ соҳиби шуҳрати калон аст. Соли 1822 аввалин маҷмуаи шеърҳои Гюго ҳанӯз дар синни ҳаҷдахсолагиаш бо номи «Қасидаҳо» чоп шуд. Пас аз дастраси омма гардидани асарҳояш «Кромвел» (1827), «Марион Делорм» (1828), «Эрнанӣ» (1830) ва махсусан, маҷмуаи шеърҳои «Оҳангҳои шарқӣ» (1829) номи Виктор Гюго чун романтики забардаст вирди забони аврупоиён мегардад. Мавзуи маҷмуаҳои шеърҳояш «Ҳазонрез» (1831), «Нидои дил» (1837), «Нур ва соя» (1840) ҳаёти инсонӣ, табиат, давраҳои бачагӣ, муҳаббати ватан, танқиди замона мебошанд. Гюгоро ҳамчун шоири миллии халқи фаронсавӣ мешиносанд. Виктор Гюго дар давоми 83 соли умри пурбаракаташ ҳазинаи адабиёти фаронсавиро хеле ғанӣ гардондааст. Дӯстдорони насру назми Гюго сершуморанд. Асарҳояш ба забонҳои гуногуни хориҷа тарҷума шуда, дастраси миллионҳо хонандагон шудааст. Дар давраи шуравӣ асарҳои Виктор Гюго ба 46 забони халқҳои СССР, аз ҷумла ба русӣ ва тавассути русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума ва чоп шудаанд, ки 25 миллион нусхара ташкил медиҳад [124, с. 3]. Асарҳои Гюго аввалан ба русӣ тарҷума шуда, баъдан мутарҷимони тоҷик асарҳои машҳури ӯро аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намудаанд, то ин ки мардуми тоҷик он асарҳоро мутолиа намоянду аз воқеаҳои замони нависандаи фаронсавӣ бохабар гарданд.

Нахустин асаре, ки аз эҷодиёти Виктор Гюго ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, поре аз романи «Наваду сеюм» мебошад. Ин романи нависандаи фаронсавиро, ки М. Юсуфӣ соли 1934 ба тоҷикӣ тарҷума карда буд, Нашриёти давлатии Тоҷикистон дар «Сталинобод-Самарқанд» бо ҳуруфоти лотинӣ ва бо теъдоди 3000 нусха зери таҳрири устод Айнӣ нашр намуд [126, с. 104]. Асари дигари ӯро бо номи «Козетта» мутарҷими тоҷик М. Б. Саидӣ тарҷума кард. Дар вақти мутолиа хонанда ҳис мекунад, ки асар на аз русӣ, балки гӯё аз фаронсавӣ ба тоҷикӣ баргардонид шуда бошад, зеро мутарҷим аз уҳдаи тарҷума хеле хуб баромадааст. Асари «Наваду савум» бори дувум соли 2009 аз тарафи мутарҷимон Т. Ҷумаев ва Ш. Ҳақназаров аз фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, ки дар борааш чудоғона суҳан хоҳем ронд.

Соли 1935 мутарчими гумноме романи «Одаме, ки механдад»-и Гюгоро порча-порча тарчума намуда, тариқи маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» пешкаши хонандагон намудааст. Баъд, соли 1938 Нашриёти давлатии Тоҷикистон барои бачагони хурдсол пораеро аз романи машҳури Гюго бо номи «Козетта» ҳамчун китоби алоҳида бо теъдоди даҳ ҳазор адад аз чоп баровард. Ин романро мутарчими тоҷик М.Б. Саидӣ тарчума намуда, Л. Кибриё таҳрир намудааст. Романи мазкур аввал «Мардудҳо» ном дошт. Соли 1954 бори дуюм ва соли 1968 бори сеюм пораи ин романро адабиётшиноси ҷавони он замон Шукур Ҷумъаев бо номи «Козетта» бо адади шаш ҳазор нусха аз чоп баровард. Романи машҳури дигари Гюго «Рӯзи охирини каси маҳкумшуда»-ро ки соли 1953 Р. Ҳодизода аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарчума ва нависандаи боистеъдоди тоҷик Пӯлод Толис онро таҳрир намудааст. Аз асарҳои машҳури нависанда «Рӯзи охирини каси маҳкумшуда» низ ба забони тоҷикӣ тарчума ва интишор гардидааст. Гюго дар баробари нависандаи забардаст буданаш, инчунин, шоири маъруф ҳам буд. Гюго дар вақти аз зодгоҳаш берун будан маҷмуаи шеърҳояшро бо номҳои «Мушоҳидаҳо» (1856) ва «Афсонаи асрҳо» (1859) ба таърифи расонидааст.

Дар маҷмуаи дуюмаш ба классикони адабиёти мо, ба монанди Фирдавсӣ, Саъдӣ ва Ҳофиз ду шеърро бо унвони «Фирдавсӣ» ва «Шоҳи Форс» бахшидааст. Шеъри «Шоҳи Форс» аз ҷониби шоири маҳбуби тоҷик Лоик Шералӣ тарҷумаю нашр гардидааст.

Матни асли шеъри Гюго чунин аст:

«Le roi de Perse

Le roi de Perse habite, inquiet, redouté,

En hiver Ispahan et Tiflis en été;

Son jardin, paradis où la rose fourmille,

Est plein d'hommes armés, de peur de sa famille;

Ce qui fait que parfois il va dehors songer.

Un matin, dans la plaine il rencontre un berger

Vieux, ayant près de lui son fils, un beau jeune homme.

-Comment te nommes-tu ? dit le roi. - Je me nomme
Karam, dit le vieillard, interrompant un chant
Qu'il chantait au milieu des chèvres, en marchant;
J'habite un toit de jonc sous la roche penchante,
Et j'ai mon fils que j'aime, et c'est pourquoi je chante» [218, с. 24].
Дар тарҷумаи Лоик Шералӣ ин шеърро ба сурати зайл мехонем:
«Шоҳи Форс

Подшоҳи Форс дорад зиндагӣ бо тарсу бим,
Дар тамуз ояд ба Тифлис, фасли дай дар Исфаҳон.
Баҳри тоҷу тахт дорад тарс аз ёрони худ,
Бӯстонаш гулфишону посбон ҷанговарон,
Лек ӯ бедорхобу музтариб аз бими ҷон.
Як сабо бархурд андар роҳ бо пири шубон,
Кӯзапуште, лек ҳамроҳаш ҷавони сарвқад.
– Кистӣ, – пурсид аз ӯ. Гуфт: «Номи ман Карам, -
(Як нафас нойи шубониро гирифта аз лабон)
Ман шубонам, сайргоҳам даштҳои пурсукут,
Паҳлуям фарзанди ман, меросам аз дори вучуд,
Месароям, менавозам бо найи пуршеванам» [28, с. 81]!...

Муқоисаи тарҷумаи шеър бо аслаш шаҳодат бар он медиҳад, ки мутарҷим аз уҳдаи тарҷума хеле хуб баромадааст, тамоми нафосату назокати маънӣ ҳангоми тарҷума нигоҳ дошта шудааст. Шеър ҳарчанд аз забони русӣ тарҷума шуда, мазмунӣ шеъри тоҷикӣ ба мазмуну муҳтавои шеъри асл мувофиқат менамояд. Вале ҳангоми тарҷума мутарҷим шояд барои нигоҳ доштани шакли шеър бошад, ки дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи баъзе калимаю вожаҳои фаронсавӣ тамоман дигар калимаю вожаҳоро истифода намудааст ва ё шояд варианти русӣ аз матни асл фарқ дошта бошад. Масалан, дар матни асл, агар мисраи даҳумро таҳтуллафз тарҷума кунем, шоир мегӯяд: «Ӯ дар миёни бузҳо сурудхонон мерафт», вале ба ҷойи ин шоир менависад: «Ман шубонам, сайргоҳам даштҳои пурсукут». Дар мисраи ёздаҳуми матни асл шоир менависад: «Ҷойи зистам зери

харсанги фурӯхамидааст», вале дар тарчума ин мисраъ ба назар намерасад. Сарфи назар аз чунин фарқиятҳо маънои кулии матни асл дар матни тарчума инъикоси худро ёфтааст.

Дигар адиби машҳури ба хонандаи тоҷик ба воситаи тарчума ошно Фаронса Стендал аст, ки номи аслияш Мари-Анри Бейл буда, 23 январи соли 1783 дар шаҳри Гренобл чашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Соли 1830 бо аскарони Бонапарт ба Италия рафта, дар он ҷо забони итолиёвиро меомӯзад. Аз он ҷо баргашта, ба хондани асарҳои адибони номдор Монтен, Шекспир, Монтескё шуруъ менамояд. Аввалин асари ӯ бо номи «Тарчумаи ҳоли Гайдан, Мотсарт ва Метастазіо, осори Луи Александр Сезар Бомбе» соли 1815 дар Париж нашр гардидааст.

Асари Стендал бо номи «Ванники ваниат» аз ҷониби тарҷумони номӣ Ҳабиб Аҳрорӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, соли 1968 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» нашр гардидааст. Инчунин, дар ҳамон маҷалла як асари машҳури дигари Стендал низ бо номи «Сурх ва сиёҳ» аз ҷониби мутарҷими ҷавони он замон Б. Муртазоев ва М. Юсуфӣ тарҷума шуда, ба нашр расидааст. Аммо мутарҷим асарро пурра тарҷума накарда, танҳо баъзе бобҳои тарҷума намуда, пешкаши хонандаи тоҷик намудааст. Асарҳои Стендалро дар даврони шуравӣ то ҳол мутолиа ва тарҷума мекунанд.

Осори Анри-Марӣ Бейл, ки бо таҳаллуси Стендал (1783-1842) маъруф аст, дар адабиёти бадеии тоҷикон ҷойгоҳи хоса дорад. Осори ӯ ба забони тоҷикӣ натанҳо хонандаро бо ҷаҳони бадеӣ шинос намуд, балки ба насри тоҷик низ таъсир расонд.

Яке аз пурхонандатарин нависандагони фаронсавӣ дар Тоҷикистон ва умуман, дар ҷаҳон Ги де Мопассан мебошад, ки 5 августи соли 1850 дар Нормандия таваллуд шудааст. Ӯ ба литсейи шаҳри Руан дохил мешавад ва онро соли 1870 хатм мекунад. Ҷанги Фаронса ва Пруссия имкон намедиҳад, ки ӯ донишгоҳро ба поён расонад, зеро ба хизмати ҳарбӣ даъват мешавад. Аз соли 1880 сар карда, ӯ пурра ба адабиёт рӯ меорад. Ба вазъи саломатиааш нигоҳ накарда, бо шиддат эҷод мекунад, аммо беморӣ ӯро водор менамояд, ки ба

саёҳат барояд ва дар шифохонаҳо бошад. Дар муддати ёздаҳ сол (1880-1891) Мопассан зиёда аз сесад новелла, шаш роман, се сафарнома, як мачмуаи шеър ва якчанд мақолаи танқидӣ-адабӣ мунташир сохтааст [123, с. 84]. Романи Мопассан «Ҳаёт» соли 1883 чоп мешавад. Инчунин, соли 1885 се мачмуаи дигараш бо номи «Ивет», «Афсонаҳои рӯзу шаб» ва «Туэн» аз чоп мебарояд. Дар ҳамин вақт романи машҳури ӯ «Дӯсти азиз» нашр мегардад. Соли 1886 романи «Монт-Ориол» ва мачмуаҳои нави новеллаҳо «Роки хурдак» ва «Чаноби Паран» манзури хонандагон гаштанд. Нашри мачмуаҳои новеллаҳо ва романҳо «Орла» (1887), «Дасти чап» (1889), «Зебогии беҳуда» (1890), «Пийер ва Жан» (1887), «Дили мо» (1890) шаҳодат медиҳанд, ки Мопассан вақти фароғату фориғ аз эҷод надошт [123, с. 284-285]. Ӯ дар синни 43-солагинаш, 6 июли соли 1893 аз бемории руҳӣ вафот мекунад.

То имрӯз Мопассан дар Тоҷикистон ҳамчун новелланигор шинохта мешавад. Миёни зиёиёни тоҷик касоне, ки романҳои ӯро ба забонҳои русию фаронсавӣ мутолиа кардаанд, кам нестанд, аммо байни хонандагони сершумори мо ӯ бештар ҳамчун офарандаи новелла машҳур аст. Адибони тоҷик замоне ба эҷодиёти Мопассан рӯ оварданд, ки дар адабиёти мо жанри новелла ба яке аз навъҳои адабӣ табдил ёфт [123, с. 285]. Аввалин новеллаи Ги де Мопассан бо номи «Гарданбанд» соли 1966 аз ҷониби мутарҷими шинохта Ӯктам Холиқов аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума гардида, дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» чоп шудааст. Соли 1970 новеллаҳои Мопассан «Дуэл», «Гадо», «Интиқом», «Буател» ва «Оворагард» аз тарафи Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷума шуда, дар маҷаллаи «Садои Шарқ» [74, с. 92-101; 74, с. 107-120] чоп шудаанд. Азимқул Насимов ҳикояи «Падари Симон»-и Мопассанро аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуда, дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» нашр намудааст. Дар маҷаллаҳои гуногуни Тоҷикистон оид ба Мопассан якчанд мақола ба таъъ расидааст. Доир ба ҷашни садсолагии зодрӯзи нависанда дар маҷаллаи «Садои Шарқ» мақолае таҳти унвони «Ги де Мопассан» ва дар рӯзномаи «Тоҷикистони Советӣ» (5 август) бо номи «Ги де Мопассан» пешкаши хонандагони тоҷик гардид.

Ҳар вақте сухан аз адабиёти реализми танқидии фаронсавӣ равад, олимону мунаққидони адабӣ эҷодиёти Стендалу Балзакро нуқтаи куллии ин услуби бадеӣ медонанд. Дар ҳақиқат, Балзакро ситораи дурахшони адабиёти нимаи якуми садаи XIX Франса хондан ҷоиз аст. Муҳаққиқи тоҷик Т. Ҷабборӣ Оноре де Балзакро нависандаи бузург, боистеъдод, мутафаккири забардаст ҳисобида, қайд мекунад, ки дар соҳаи реалистона тасвир намудани замона нависандаи фаронсавӣ дар қатори даҳҳои адабиёти дунё В. Шекспир, Гёте ва Л. Толстой меистад [126, с. 109]. Эҷодиёти Балзак натавон дар адабиёти Фаронса, инчунин, дар адабиёти тамоми Аврупои Ғарбӣ қуллаи баланди реализми танқидӣ аст.

А. М. Горкий ўро «яке аз бузургтарин муаллимони дунё» мешуморад. Оноре де Балзак дар асарҳои худ таърихи ҷамъияти Фаронсаи замони худро реалистона тасвир карда, воқеияти буржуазиро бераҳмона танқид ва маҳкум намудааст. Оноре де Балзак аз 150 асари дар нақша доштааш 97 асарашро навиштааст. Соли 1834 ў асарҳояшро гирд оварда, ба он «Мазҳакаи инсонӣ» ном ниҳод.

«Мазҳакаи инсонӣ» аз се қисмат иборат буда, тамоми асарҳои нависандаро дар бар мегирад. Асарҳои ў «Гобсек», ки мутарҷими он Холида Айнӣ ва «Падар Горио», ки аз тарафи мутарҷим Ҳабиб Аҳрорӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, «Евгения Гранде», «Шуанҳо», ки аз қабili эҷодҳои номи «Мазҳакаи инсонӣ» мебошад ва маҳз ҳамин асарҳо ба нависанда шухрати ҷаҳонӣ овардаанд [122, с. 3]. Қаҳрамонони асарҳои Балзак, ба мисли Гобсек, Гранде, Нюсенжен аз паси ҷамъ намудани сарвату сармоя умр ба сар мебурданд. Дар аксари асарҳои нависанда сухан дар бораи пул ва ҷамъияти буржуазӣ меравад. Повести «Полковник Шабер» соли 1973 аз ҷониби Ҳабиб Аҳрорӣ ба тоҷикӣ тарҷума шудааст.

Асарҳои Оноре де Балзак мазмунан бо ҳамдигар робитаи мантиқӣ дошта, воқеаю образҳои «Полковник Шабер»-ро дар дигар асарҳои ў вохурдан мумкин аст. Асарҳои ў ба забонҳои гуногуни дунё тарҷумаю интишор шудаанд, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ.

Мо метавонем, ду очерки машҳури Оноре де Балзак – «Бадбахт» ва «Ду мулоқот дар як сол» [74], ки соли 1959 дар шумораи панҷуми моҳи майи рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» аз ҷониби Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷума ва чоп шудааст, баррасӣ намоем. Дар очерки «Ду мулоқот дар як сол» сухан оид ба қаҳрамонӣ ва фидокорӣ оммаи халқ дар давраи инқилоби моҳи июли соли 1830 меравад. Нависанда воқеаҳои давраи инқилобро бо ҳисси хайрхоҳӣ тасвир намуда, нишон медиҳад, ки халқ аз ин инқилоб чизе баҳра нагирифта, балки самараҳои онро буржуазия истифода кардааст. Дар очерки «Бадбахт» бекоргардӣ ва исрофкорӣ дворянҳо, аз меҳнат ҳазар кардани онҳо, нисбат ба одамоне ки бо ягон кори ғоиданок машғуланд, нафрат доштан зиндагонии муфтиҳӯронаи онҳо тасвир карда шудааст.

Оноре де Балзак асари «Модарандар»-ро баъд аз сафари Россия, соли 1848 навиштааст. Ин асар яке аз пйесаҳои охири адиб мебошад. «Модарандар» яке аз намунаҳои барҷастаи асарҳои реализмӣ-танқидӣ ва драмаи психологии мураккаб буда, ба сахна гузоштани он аз ходимони санъат истеъдоди баланд ва меҳнати зиёдеро талаб мекунад. Барои ҳамин ҳам, дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ва дар хориҷа кам театрҳои ёфт мешаванд, ки ба ин кор ҷуръат карда бошанд [99, с. 4]. Асари «Модарандар»-ро мутарҷимон М. Назаров ва М. Файзов аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намуданд. Дар тарҷумаи онҳо камбудии ҷузъӣ низ ҷой дорад. Мавзӯи пйеса ҳаёти табақаи ашрофони ҷамъияти Фаронса мебошад. Дар пйеса доир ба ғоҷиҳои занони табақаи болоӣ, ки вичдони худро қурбони молу сарват мекунанд, сухан меравад. Ин пйеса дар Театри давлатии академӣ-драмавии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Лоҳутӣ аввали соли 1966 аз ҷониби режиссёр Ф. И. Александрин 36 маротиба пешкаши тамошобинон гардидааст. Ҳ. Зулфиқоров ибронз медорад, ки вақте намоиши пйеса сар мешавад, тамошобинон худро дар Фаронсаи асри XIX ҳис мекунанд, ҷунки ороиши сахна, ҳам либосу ҳаракатҳои актёрҳо ҳамон давраи Фаронсаро пеши назар меоварданд. Нақшҳои асосии пйесаи «Модарандар»-ро ҳунармандони халқии Иттиҳоди Шуравӣ ва Тоҷикистон Т. Ҷозилова, М. Қосимов, Г. Завқибеков, Ҳ. Ғадоев, Д. Абдушукурова, К. Ҳимматшоев ва

дигарон иҷро кардаанд. Нақши Гертрударо Тухфа Фозилова бо як маҳорати баланд бозидааст. Нақши Фердинандро Ҳошим Гадоев иҷро кардааст. Нақши генерал де Граншанро Гурминҷ Завқибекӯв, нақши духтур Вернонро Муҳаммадҷон Қосимов, нақши Палинро Дилбар Абдушукурова ва нақши Годарро Қ. Имматшоев бозидаанд. Ҳунармандон аз уҳдаи иҷрои нақшҳои худ ба ҳубӣ баромаданд. Ҳангоми иҷрои нақшҳо камбудӣҳо низ ҷой доштаанд, масалан, онҳо дар ҷӣеса ба забони фаронсаӣ ҳарф зада, талаффузашон каме гӯшхарош будааст, ҳунармандон баъзан суҳанони ҳудро фаромӯш карда, ки тамошобинон инро ҳис мекардаанд.

Мутарҷимон аз уҳдаи тарҷума хеле ҳуб баромаданд, барои пурмазмун шудан калимаву ҷумлаҳои зебо истифода кардаанд. Вақте ҳонанда ин ҷӣесаро меҳонад, ҳаловат мебарад ва бисёр паҳлуҳои печидаву мураккаби зиндагиро барои худ кашф мекунад.

Дар Тоҷикистон оид ба Оноре де Балзак ва асарҳои ӯ ба таври кофӣ мақолаҳо навишта ва ҷоп шудаанд, ба монанди мақолаҳои Ш. Мухтор «Айнӣ дар ватани Балзак» [121], «Балзакро ба тоҷикӣ мутолиа мекунем» [122], И. Лилеева «Саҳифаҳои ҳаёти Балзак дар Россия» [105], «Балзак дар саҳнаи тоҷик»-и Х. Зулфиқоров [98] ва ғайра. Аз осори Оноре де Балзак нахустин асари ба забони тоҷикӣ тарҷумашуда «Гобсек» мебошад, ки соли 1955 аз ҷониби Ҳолида Айнӣ анҷом шудааст. Соли 1973 аз тарафи Ҳабиб Аҳрорӣ асари машҳури Балзак бо унвони «Полковник Шабер» дар маҷаллаи «Садои Шарқ» аз ҷоп баромад. Ҳуллас, ин адиби забардастро дар Тоҷикистон мешиносанд, лекин на ҳама асару романҳои ӯ дар Тоҷикистон тарҷумаю нашр шудаанд. Соҳибистиклолӣ имрӯз имкон медиҳад, ки мутарҷимони ҷавон бори дигар ба осори Оноре де Балзак рӯй оваранд ва асарҳои ӯро аз забони асл ба забони тоҷикӣ тарҷумаю интишор намоянд.

Чеҳраи дигаре аз нависандагони Фаронса, ки дар эҷоди новелла мақоми хос дошт, Проспер Мериме мебошад. Проспер Мериме натавонд дар адабиёти Фаронса, балки дар адабиёти ҷаҳон ҳамчун устои новелла шинохта мешавад. Ин нависанда донандаи ҳуби забону адабиёти рус ва фарҳангҳои дигар

мардумони олам буд [123, с. 177]. Новеллаҳои «Матео Фалконе», «Таманго» ва «Федерико» дар маҷаллаи «Порис» мунташир мешаванд. Маҳз пас аз чопи новеллаҳои мавриди назар Проспер Мериме миёни мардум ҳамчун новелланигор маҳбубият пайдо мекунад. Соли 1833 ду маҷмуаи новеллаҳои адиб бо номҳои «Мозаик» ва «Иштибоҳи дугона» нашр мегардад. Пас аз ду сол нависанда асари дигарашро бо номи «Ёддоштҳои саёҳат дар ҷануби Фаронса» соли 1835 манзури хонандагон мекунад. Соли 1845 новеллаи машҳури Мериме «Кармен», ки миёни ҷаҳониён маҳбубият дорад, дар «Маҷаллаи ду ҷаҳон» чоп мешавад.

Проспер Мериме тавассути тарҷумаи новеллаҳояш аз солҳои 60-уми садаи гузашта дар ҷомеаи тоҷик шинохта шудааст. Дар нимаи дуёми садаи XX аз ҷониби Нусур Холмуҳаммадов новеллаҳои «Матео Фалконе», «Таманго», «Федерико», «Гулдони Этрүссӣ», «Арсен Гийо», «Кармен», «Венераи шаҳри Ил», «Тангкӯҷаи хонум Лукретсий» аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Мутарҷими номбурда ин новеллаҳоро ҳамчун китоби алоҳида соли 1963 чоп намуд. То ҳол дар Тоҷикистон оид ба ҳаёт ва фаъолияти адиби машҳури фаронсавӣ Проспер Мериме мақолаи таҳлилии таҳқиқии фарогир ба таври кофӣ чоп нашудааст. Таҳқиқи эҷодиёти ин адиби тавоно зарур мебошад.

Намунаи назми фаронсавӣ дар тарҷумаи Мирсаид Миршакар, ки бештар барои бачагон асарҳо офаридааст, хонандагони хурдсоли тоҷикро бо шоирони муосири Фаронса – Ален Боске ва Робер Деснос ошно намуд. Мирсаид Миршакар шеъри Ален Боске «Суолу ҷавоб» ва шеъри Робер Деснос «Сангпушт»-ро аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намудааст. Шеъри Франсуа Вийонро бо номи «Нома ба дӯстон» А. Сидқӣ (1966) ва шоири маъруф Лоик Шералӣ «Сангари хунин»-и Виктор Гюгоро соли 1969 аз русӣ ба тоҷикӣ хеле моҳирона тарҷума намудаанд.

Дар назми нимаи якуми асри XIX дар Фаронса тарона мақоми махсус дошт. Дар ин намуди шеър шоири инқилобии фаронсавӣ таронасарои номии Фаронса Пйер Жан Беранже бештар ранҷ бурдааст. Аввалин маротиба ин шоирро ба мардуми тоҷик мутарҷим А. Мирпочоев муаррифӣ намуд. Ў

мақолаеро бо номи «Шоири демократ» ба муносибати 175-солагии рӯзи таваллуди Беранже дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» (19 октябри соли 1955) нашр карда буд. Дар шеърҳои Беранже суҳан доир ба демократия, ватандӯстӣ ва бародарию баробарӣ меравад. Яке аз шеърҳои дар олам машҳури ӯ «Таронаи вопасин» мебошад, ки шоири тоҷик Ҳикмат Раҳмат бо завқи хосса онро тарҷума намудааст.

Дар тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат:

«Таронаи вопасин

Эй ватан, мемирам акнун, соати маргам расид,

Алвидоъ, эй модари ҷон, бигзарам аз ин ҷаҳон.

Дӯстат медошт дар олам касе монанди ман!

Дар дами маргам бигирам номи некат бар забон.

Хондаам васфи туро, вақте ки будам бесавод,

Хондаам васфи туро, будӣ чу дар доми хатар.

Боз хонам васфи ту, бишнавад садои хастаам,

Эй ватан, мемирам акнун, авф кун бори дигар...» [140, с. 29].

Матни асл:

«Adieu

France, je meurs, je meurs; tout me l'annonce.

Mère adorée, adieu. Que ton saint nom

Soit le dernier que ma bouche prononce.

Aucun Français t'aima-t-il plus? Oh! non.

Je t'ai chantée avant de savoir lire,

Et quand la Mort me tient sous son épieu,

En te chantant mon dernier souffle expire.

À tant d'amour donne une larme. Adieu» [235, с. 125-127].

Шокир Мухтор дар натиҷаи омӯзиши таърихи тарҷумаҳои назми шоирони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ ба хулосаи саҳеҳ меояд, ки то имрӯз ба хонандаи тоҷик якҷанд шоирони асрҳои XIX ва XX Фаронса маълуманду халос [144, с. 3]. Воқеан, назми асримиёнагӣ, даври классисизм ва маорифпарварии

фаронсавӣ то ҳол ба тоҷикӣ тарҷума нашудааст, ғайр аз як шеърӣ шоири машҳур Франсуа Вийон, ки номи шеъраш «Нома ба дӯстон» мебошад, ба тоҷикӣ тарҷума шудаасту халос.

Мақсад аз гуфтаи Ш. Мухтор ин аст, ки шоирони тоҷик дилбастаи ашъори Бодлеру Рембо, Аполлинеру Арагонанд. Умуман, насру назми Фаронса тули шаст соли охир дар замини адабиёти тоҷик тухми сухан кошта, барои зухур ёфтани ва баланд бардоштани маданияти навини мо иштироки фаъол дорад.

Дар давоми анқариб 70 соли мавҷудияти Иттиҳоди Шуравӣ дар Тоҷикистон бисёр асарҳову романҳои адибони Фаронса аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷумаву нашр шудаанд. Масалан, маҷмуаи «Ситораҳои бурҷи Эйфел» дар таҳияи Ш. Мухтор таҷассумгари намунаи ашъори шоирони Фаронса мебошад, ки аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тавассути шоирони тоҷик, ба мисли Абулқосим Лоҳутӣ, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Ҳикмат Раҳмат ва дигарон сураи гирифтааст.

Ҳамин тавр, намунаҳои тарҷумаю нашр аз адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон кам нест. Ҳамзамон масъалаи омӯзиши баъзе паҳлуҳои робитаҳои адабии фаронсавию тоҷик ва нақду таҳлили тарҷумаҳо дар илми адабиётшиносии муосири тоҷик то андозае анҷом ёфтаанд.

Тарҷумаи адабиёти Фаронса ба забони тоҷикӣ ва таъсири он ба назму насри адабиёти тоҷик дар замони шуравӣ тариқи забони русӣ сураи гирифтааст. Имрӯз, дар шароити замони Истиқлол, даврае расидааст, ки суханварони мо метавонанд, шеърӯ дӯстон, новелла ва навиҳои дигари осори адибони дилхоҳи худро дар тарҷумаи тоҷикӣ аз асли фаронсавӣ мутолиа бикунанду аз маҳорати баланди адибони дӯстдошташон баҳраҳо бардоранд.

Хулоса, тарҷумаи асарҳои адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар давраи шуравӣ яке аз равандҳои муҳим дар рушди фарҳанг ва адабиёти тоҷик мебошад. Ин раванд ба халқ имкони шиносӣ бо адабиёти Фаронсаро фароҳам намуд. Тарҷумаҳои осори хориҷӣ ба адабиёти тоҷик роҳи навро кушод, яъне нависандагон ва шоирони тоҷик сабку услуби навро омӯхтанд. Дар он давра тарҷумаҳои зиёд ба анҷом расиданд ва фарҳанги моро бой гардонданд. Осори

тарҷумашуда барои насли оянда ҳамчун як ганҷинаи арзишманде боқӣ мондааст. Хонандаи тоҷик, хусусан аҳли адабу қалам, аз ибтидои барқароршавии Иттиҳоди Шуравӣ ин ҷониб ба адабиёти фаронсавӣ ва адибони ин сарзамин таваҷҷуҳ доранд. Осори адибони фаронсавиро мутарҷимони замони шуравӣ аз забони асл ҳам набошад, тавассути забони русӣ ва дигар забонҳо то андозае тарҷума карда, ба хонандагони ин адабиёт хизмати босазо кардаанд. Тавре дида баромадем, хонандаи тоҷики замони шуравӣ осори адибони фаронсавиро, аз қабили Виктор Гюго, Оноре де Балзак, Ги де Мопассан, Густав Флобер, Проспер Мериме ва дигарон медонистанду меҳонданд. Дар ин фасл мо танҳо оид ба тарҷумаи муҳимтарин асарҳо ва адибони маъруфи фаронсавӣ, ки ба рушди адабиёти аҳди Шуравӣ ҷаҳонӣ таъсири калон расонидаанд, таваҷҷуҳ намудем.

3.3. Тарҷумаи назму насри фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар даврони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар даврони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои нави адабӣ, илмӣ ва фарҳангӣ ба вуҷуд омаданд. Яке аз ин равандҳо тарҷумаи осори адабони ҷаҳонӣ, бахусус адабиёти фаронсавӣ, аз забони асл ба забони тоҷикӣ мебошад. Тарҷумаҳои нав ба хонандагони тоҷик имкон медиҳад, ки бо осори классикон ва муосирони Фаронса ба шакли пурра ошно гарданд.

Тарҷумаи осори адабони фаронсавӣ дар замони соҳибистиқлолӣ аз тарҷумаҳои замони шуравӣ фарқ доранд. Аслан, он тамоюлу тафовуте, ки дар замони соҳибистиқлолӣ дар тарҷума пайдо шудаанд, маҳсули замони бозсозӣ мебошанд. Яъне, муносибат ба шеър ва осори адабон аз соли 1985 сар карда, раванди худро тағйир дод ва оғишта-оғишта дар он тамоюлҳои нав падид омадан гирифт. Баъдан, аз як тараф, замоне ки Тоҷикистонро фазои худшиносию худогоҳӣ ва Истиқлол фаро гирифт ва аз тарафи дигар, ҷанги шаҳрвандӣ дар мамлакат реша давонд, панҷ-шаш соли аввали соҳибистиқлолӣ ҳамчун рӯзгори якмарому якнавохт ба мушоҳида мерасад. Зоҳиран, гӯё тафаккури бадеӣ нисбат ба солҳои пешин рангинтар шуд. Табиист, ки зухури ҳар як падида аввалан аз шеър оғоз меёбад, зеро маҳз шоир метавонад, ки ҳиссиёти нозуку ҷавқулодаи хешро бо қалами нафис ва тасвирҳои рангин ба қалам диҳад. Шеърҳои даврони Истиқлолро аз ҳама пеш адабони насли солҳои 60-70-уми асри XX инкишоф бахшиданд. Тарҷумаи шеърҳои фаронсавӣ аз русӣ ба тоҷикӣ аз солҳои 60-70 оғоз гардидааст. Шеърҳои фаронсавӣ аз асл ба тоҷикӣ баъд аз соли навади асри XX ва ниҳоят, бо оғози қарни XXI ҷолибият пайдо кард.

Тавре дар боло ишора намудем, яке аз он фарқиятҳо дар тарҷума маҳз аз забони асл тарҷума шудани асарҳо ба забони тоҷикӣ мебошад. Дар ин марҳалаи адабиёти тоҷик ҷавононе пайдо шуданд, ки ба назми кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла Фаронса, даст ёфта, осори беҳтарини адабони фаронсавиро ҳам дар асл ва ҳам дар тарҷума мехонанду барои дигарон мустақиман тарҷума мекунанд. Бинобар ин, гуфта метавонем, ки имрӯз осори адабони муосири Фаронсаро хонандагони олам дар асл ва дар тарҷума мутолиа мекунанд [126, с. 98], вале он

нафароне, ки дар забони асл хонда метавонанд, дар кишвари мо ангуштшуморанд. Бинобар ин, маҳз тарҷума боиси афзудани доираи хонандагон мегардад.

Хушбахтона, дар даврони Истиқлол аз эҷодиёти нависандагону шоирони зерини фаронсавӣ хонандаи тоҷик аз тариқи тарҷума ба таври кофӣ хабардор аст: Алфонс Доде, Пол Верлен, Антуан де Сент-Экзюпери, Албер Камю, Филипп Жакоте, Клод Эстабон, Лоран Гаспар, Жам Сакре, Ерик Бернӣ ва дигарон, ки дар хусуси баъзеи онон дар поён таваккуф хоҳем кард.

Фаронса бо асарҳои шоирону нависандагонаш ҳазинаи адабиёти худ ва ҷаҳонро ғанӣ гардонидаст. Дар сафи адибони номдори ин сарзамин Антуан де Сент-Экзюпериро ном бурдан ҷоиш аст, ки дар рушду нумӯш ва инкишофи адабиёти Фаронса мақоми хосса дорад. Сент Экзюпери яке аз нависандагони барҷастаи адабиёти асри XX Фаронса аст [61, с. 4]. Ӯ соли 1900 дар оилаи ашрофзода дар шаҳри Лион ҷашм ба олами ҷаҳон кушодааст. Соли 1912 Антуан аз «аввалин озмоиши ҳавоӣ» мегузарад [61, с. 168]. Соли 1927 Антуан ҳамчун ҳавонаварди хатсайри ҳавопаймои номарасони Тулуз-Касабланка-Даккар кор мекунад. Баъдан, солҳои 1934-1935 ӯ чун намоёнҳои ширкати «Эр-Франс» ва ҳамчун рӯзноманигори нашрияи «Пари-Суар» дар Иттиҳоди Шуравӣ кору фаъолият кардааст. Инчунин, Антуан дар ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ширкат варзида, соли 1942 қиссаеро бо номи «Ҳавонаварди ҳарбӣ» аз ҷоп мебарорад. Оид ба сана ва таърихи вафоти Антуан ақидаҳо мухталифанд: «Антуан де Сент-Экзюперӣ соли 1944 дар шаҳри Корс аз ҳаёт ҷашм пӯшид» [61, с. 4]. Ё ин ки «31-июли соли 1944 Сент-Экзюпери аз муҳорибаи ҳарбӣ барнагашт» [61, с. 171]. Аз ин ҷо бармеояд, ки санаи дақиқи вафоти ӯ маълум нест.

Дар ватани нависанда китобҳои ӯ миллионҳо адад аз ҷоп баромада, ба дили ҳаводорон раҳ ёфтаанд. Агар кас хоҳад, ки дар бораи рӯзгор ва осори Экзюперӣ чизе гӯяд, пас аз ошноӣ ба осораи дармеебад, ки худӣ ӯ аллакай ҳама чизеро, ки мехосту метавонист, гуфтааст. Беҳуда нависанда дар яке аз номаҳои наовардааст: «Маро дар навиштаҷотам бичӯед, бигзор ман дур бошам, вале маро ҳамеша чӯед» [61, с. 167]. Аз асарҳои офаридаи нависанда қисми

зиёдашон, аз ҷумла «Сайёраи одамон», «Ҳавопаймои номарасони Ҷануб», «Шоҳзодаи хурдакак», «Парвози шабона» ба хонандаи гуногунзабони олам ошно аст. Афсонаи «Шоҳзодаи хурдакак»-ро Антуан вакте ба Нью-Йорк сафар мекунад, соли 1942 дар ҳамон ҷо менависад ва якумин маротиба соли 1943 дар Нью-Йорк аз ҷоп мебарояд. Ин афсонаи бачагона барои калонсолон низ буда, ба аксар забонҳои дунё тарҷумаю нашр гардидааст, аз ҷумла дар Тоҷикистон. Дар кишвари мо инчунин, ду китоби ӯ тарҷума ва ба таъъ расидааст. Тарҷумаи афсонаи машҳури ӯ «Шоҳзодаи хурдакак» аз тарфаи Талъат Нигорӣ соли 2003 дар ҳаҷми 92 саҳифа аз русӣ ба тоҷикӣ сурат гирифтааст. Асари дигари адиб «Парвози шабона», ки соли 1930 таълиф шуда, соли 1931 дар нашриёти «Галлимар» аз ҷоп баромадааст, соли 2006 аз ҷониби Ҷумъаев Туйчибой аз забони асл, дар ҳаҷми 172 саҳифа тарҷума ва ҷоп шудааст [61]. «Шоҳзодаи хурдакак»-и Антуан де Сент-Экзюпери афсона барои калонсолон, ки бо оҳанги кӯдакона, бо сабке, ки хосси фаҳмиши бачаҳост, навишта шудааст. Ақлу заковати кӯдак дар содагии ӯст, одамият, инсонигарии ӯ ҳоло гум нашудаву худ боварию ба мардум гум накардааст. Дар дунёи беканор Шоҳзодаи хурдакак бо як зиндагии бемаъние, ки шаклҳои гуногун дорад, вомехурад. Бо мансабпарастӣ, худпарастӣ, чизпарастии бемаънӣ, бо илми беамал, ки машғулият бо он ҳеҷ маънӣ надорад, дучор мегардад. Ӯ ҷӯёи инсон аст. Ин ақидаи нависанда гувоҳӣ медиҳад, ки маънавиёт ва неқдилию неқбинии ӯ ба сатҳи баланд расидааст. Дили ҳассос муайянкунандаи неку бади инсон аст. Фақат дили ҳассос метавонад, дурӯғро аз фӯрӯғ, самимиятро аз меҳри рӯякӣ фарқ созад. Шоҳзодаи хурдакак ғусса меҳурад, ки аз муҳаббату рафоқат чудо гаштааст, вале афсӯс, баргаштан ба дунёи кӯдакӣ дигар номумкин аст. Кӯдакиро ба якумр падруд мегӯянд. Барои Шоҳзодаи хурдакак роҳе нест бидуни марг. Экзюпери кӯшиш мекунад, ки аз болои ҳамаи муносибатҳои инсонӣ ҷодари бегонагию ҷудой, дилхунукиро бардорад.

Сент-Экзюпери чун нависанда дар назди худ ҳамеша як мақсад мегузошт: меҳост, дар худ инсонро кашф намояд, ки муҳтоҷи муҳаббат асту худ низ кодир аст, меҳре ба диле бубахшад ва самимӣ дӯст бидорад. «Шоҳзодаи

хурдакак» ифодаи худшиносии шоиронаи инсон аст. Ин афсонаро Антуан ба дӯсти бехтаринаш Леон Верт бахшидааст.

Дигар нависандаи маъруфи фаронсавӣ, ки дорои мукофоти нобелӣ буда, дар замони соҳибистиклолӣ вориди чомеаи тоҷик гардидааст, Албер Камю мебошад. Нависандаи фаронсавӣ Албер Камю 7-уми ноябри соли 1913 таваллуд шудааст. Камю ба донишгоҳи Алчазира ҳуҷҷатҳояшро супорида, ба омӯзиши фалсафаи Юнони қадим оғоз менамояд. Ў соли 1935 театри сайёре ташкил намуд, ки ҳам драматург, ҳам актёр ва ҳам режиссёри он худӣ буд [24, с. 4]. Албер Камю соли 1940 ба Париж омада, дар яке аз идораҳои маъруфи Париж ба кор мебарояд. Дар он ҷо ғоҷи «Калигула»-ро навишта, ба охир мерасонад ва баъдан романи «Марги пурсаодат»-ро менависад. Повести машҳури Камю «Бегона» мебошад, ки онро дар Париж эҷод кардааст. Повести «Бегона» бори нахуст аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ аз ҷониби мутарҷимон Т. Ҷумъаев ва Р. Имомиддин тарҷума ва нашр шудааст. Ин асар фалсафӣ ва ахлоқию ибратомӯз буда, шомили қиссаи дилпазирест, ки дар асоси андешаҳои қотиле қаламдод гардидааст. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон чанд асари Албер, ба монанди «Муҳосира» (1948), «Порсоён» (1949), маҷмуаи ҳикояҳои «Бадарға ва салтанат» (1957) эҷод ва ҷоп шудаанд. Нависандаи файласуф 4 январи соли 1960 дар айни авҷи камолоти эҷодӣ, ҳангоми бозгашт аз Париж дар садамаи автомобилӣ ҳалок гардидааст [24, с. 6].

Нидоҳои ботинии қаҳрамони асар – Мерсо беихтиёр чун даъват ба сӯйи адолат, аниқтараш адолати судӣ, чун мурочиат ба суди оӣ, суди виҷдони инсонӣ садо медиҳанд. Мерсо, дар ҳақиқат, ҷуноне ки дар урфият меғӯянд, «говсуд» карда мешавад, аммо ҷинояти ӯ низ равшан аст ва ҷинояти андак нест. Ҷиноят аз аввал то охири повест тавре тасвир карда мешавад, ки гоҳ хонандаро тарафдори қотил мегардонаду гоҳ дар дили ӯ нисбат ба он сангдиге, ки модарашро дар хонаи пиронсолон ҷо карда, дар рӯзи дафни ӯ ҳатто оби дида нарахтааст ва инро айбдоркунандаи суд гуноҳ мешуморад, ки аз гуноҳи одамқушӣ вазнинтар аст, нафрати беандоза бедор мекунонад [24, с. 6-7].

Ҳанӯз хангоми дар ҳаёт будани Камю повести «Бегона»-ро дар тамоми ҷаҳон мутолиа менамуданд. Порае аз ин асарро бо ду забон, забонҳои фаронсавӣ ва тоҷикӣ меҳонем.

Ба забони асл:

«Aujourd’hui, maman est morte. Ou peut –être hier, je ne sais pas. J’ai reçu un télégramme de l’asile: «Mère décédée. Enterrement demain. Sentiments distingués»» [64, с. 73].

Тарҷумаи Т. Ҷумъаев:

«Имрӯз модарам фавтид ё шояд дирӯз, намедонам. Ман аз хонаи пиронсолон барқия гирифтаам: «Модарат фавтид. Маросими дафн пагоҳ. Самимона ҳамдардӣ изҳор мекунем»» [24, с. 8].

Тарҷумаи таҳтуллафзии мо чунин аст:

«Имрӯз модар фавтид. Ё шояд дирӯз, намедонам. Аз хонаи пиронсолон барқия гирифтаам: «Модар фавтид. Дафн фардо. Бо эҳтироми хосса»».

Тавре мебинем, мутарҷим дар рафти тарҷума мазмуни матнро нигоҳ дошта, барои ба меъёрҳои забони тоҷикӣ ҷавобгӯ шудани тарҷума баъзе калимаю вожаҳоро илова намудааст, ки ба маънои асл ҳалал ворид намесозанд, балки баръакс барои дарки моҳияти матни асл кумак мерасонанд.

Дар асар гап дар сари Мерсои сангдил, бераҳм ва аз дидан намудани модараш рӯйгардонда меравад. Баъд аз дафни модараш ӯ ба шаҳр, ба хонааш баргашта, дилхушӣ карда мегашт, гӯё ягон ҳодисае нашуда бошад. Ӯ бо модари худ хеле бераҳмона муносибат намудааст. Ин кори ӯ набахшиданист. Муаллиф дар асари худ кирдору рафтори бади қаҳрамон Мерсоро нишон додааст, ки чӣ гуна бо модараш муомила намуда, ӯро ба хонаи пиронсолон медиҳад. Дар ин ҷо муаллиф хатоии бузурги қаҳрамони асарашро нишон додааст.

Осори Проспер Мериме дар тарҷумаи Ҷумаев Туйчибой бо номи «Таманго ва дигар новеллаҳо» соли 2020 аз тариқи нашриёти «ЭР-граф» дар ҳаҷми 115 саҳифа интишор гардид. Ин маҷмуа шаш новелла: «Матео Фалконе», «Рухонӣ Обан», «Зухраи Ил», «Нардбозӣ», «Тахайюлотӣ Шарли ХІ» ва «Таманго»-ро дар бар дорад.

Тарҷумони тоҷик натавонанд китобҳои алоҳидаро баргардон ва нашр намудааст, балки повесту новеллаҳои кутухҳаҷмро тарҷума ва дар маҷаллаҳои «Садои Шарқ» ва «Адаб» ба нашр расонидааст. Ҳамзамон, Т. Ҷумаев пас аз вохӯри бо шоирони муосири фаронсавӣ дар Фаронса, ба монанди Филип Жакоте, Жам Сакре, Пол Фурнел, Марсел Бенабу дар мавриди онҳо таассуроти хешро дар шакли як очерк дар маҷаллаи «Садои Шарқ» зери унвони «Вохӯри бо ду шоири Фаронса» [195, с. 98] рӯи чоп овардааст. Аз хондани очерк маълум мегардад, ки шоир Филип Жакоте ба адабиёти мо таваҷҷуҳи хос ва муҳаббати беандоза дорад: «Ман ба он миллате, ки дар як мисраъ як китобро ҷой медиҳад, сад ташаккур мегӯям» [195, с. 98]. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки дар замони Истиқлол робитаҳои адабӣ бо Фаронса қавитар гардидааст. Ҳамзамон, бо пешниҳод ва дастгирии Т. Ҷумаев соли 2008 яке аз шоирҳои муосири Фаронса Мари Уо ба Тоҷикистон омада, тули ду ҳафта бо донишҷӯёни бахши забони фаронсавӣ тарзи навиштани шеърӣ сафед ба забони фаронсавиро ёд додааст.

Яке аз мутарҷимони фаъоли адабиёти бадеии фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар ду даҳсолаи аввали даврони соҳибистиқлолӣ марҳум Шамсиддин Ҳақназаров буд. Номбурда омӯзгори кафедраи забони франсавии ДДОТ ба номи С. Айни буда, як қатор тарҷумаҳои ҷолиби диққат дорад. Фаъолияти тарҷумонии Ш. Ҳақназаров аз охири солҳои 80-уми садаи гузашта шуруъ мешавад. Тарҷумаи нахустини ӯ «Ҳотираи марди лаққӣ»-и Гийом Аполинер аст, ки 12 январи соли 1989 дар рӯзномаи «Байрақи ленинизм» интишор гардидааст. Тарҷумаи дигари вай «Дар дили Осиёи Вусто»-и тоҷикшиноси фаронсавӣ Стефан Дюдуанйон мебошад, ки дар рӯзномаи «Омӯзгор» 14 сентябри соли 1992 нашр шудааст. Дигар тарҷумаҳои мутарҷим инҳоянд: Эрнест Ренан «Шоҳнома» (1992), Гесӯи Ҷаҳонгирӣ «Заминаҳои болоравии хувияти миллии тоҷикон» (1997), Андре Вюрсмер «Ёддоштҳои Айни – шахомат ва ҳақирии Шарқ» (1997), Жан Русело «Марги судхӯр» (1997), Пол Гранжон «Бухоро», «Марги судхӯр» (1997), Пйер Лагард «Бухоро»-и Айни (1997), Асаф Ҳале Челеби «Рубоиёти Мавлоно Румӣ» (1999), Жан-Лу Ҳербет. «Ислом ва

аклонияти шарқӣ» (2000), Леон Каюн. «Мусулмони эпикурпарасте дар асри 10!» (2000), Жое Буске «Волтер ва Ислон» (2007), Теофил Готье «Шеъри форсӣ: Рубоиёти Умари Хайём» (2007), Жорж Ривуар «Шеъри форсӣ: Чалолитдини Румӣ (эссе)» (2007), Стефан Дюдуанйон «Тухафи аҳли Бухоро» (2008), Виктор Гюго «Наваду саввум» (2009), Жорж Ривуар (Хайдар Баммат) «Фирдавсии бихиштӣ» (2009), Жилбер Синусе «Абуалӣ дар роҳи Исфохон» (2011) дар рӯзномаву маҷалла ва китобу маҷмуаҳои алоҳида интишор шудаанд.

Ҳамин тавр, Ш. Ҳақназаров дар тули тақрибан 20 сол тарҷумаи асарҳои зиёдро анҷом дода, тавассути маҷаллаҳои гуногун ва дар шакли китобҳои алоҳида дастраси хонанда гардонидаст. Ин мутарҷими фидой ҳамаи тарҷумаҳояшро маҷнун анҷом дода, аз касе мунтазири подоше нашудааст. Аз унвони тарҷумаҳо маълум аст, на ҳамаи тарҷумаҳои анҷомдодаи Ш. Ҳақназаров бадеӣ мебошанд, баъзеи онҳо илмӣ ва нақдҳои мунаққидони адабию шарқшиносони фаронсавӣ мебошанд. Дар маҷмӯ, нақши ин тарҷумон дар баргардон намудани осори адибону олимони фаронсавӣ ба тоҷикӣ бағоят калон аст. Охири асари тарҷуманамудаи ӯ аз забони фаронсавии Жилбер Синусе «Абуалӣ дар роҳи Исфохон» аст. Дар ин роман нависандаи фаронсавӣ аз ҳаёту ғайолият ва қаҳрамонҳои Ибни Сино нақл мекунад. Мутарҷим ин романи калонҳаҷмро бо завқи хосса ва камоли майл тарҷума намудааст. Забони тарҷума бисёр хоноӣ равон, услуби баён бисёр возеҳу равшан, мантиқи ифодаи андеша муттасилу муъҷаз аст. Камбудии ягонаи асар дар он аст, ки тарҷума пас аз марғи мутарҷим бе таҳрир ба нашр расида, аз ҳамаҳои техникӣ ӯрӣ нест.

Алфонс Доде дар адабиёти фаронсавӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Аз ин адиби номдор асарҳо ба забони тоҷикӣ хеле кам дастрас шудаанд. Бо вучуди ин, яқинд ҳикояҳои тарбиявии ин нависанда аз ҷониби Ш. Ҳақназаров ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудаанд. Аз ҷумла, ҳикояи «Бузи ҷаноби Сеган»-ро Ш. Ҳақназаров ба забони тоҷикӣ хеле хуб тарҷума кардааст. Қаҳрамони ҳикоя бузи носипосу ғайнодарои ҷаноби Сеган аст, ки дар натиҷаи саркашию яқравӣ оқибат туъмаи гург мегардад.

Пораеро аз ҳикояи мазкур дар забони асл меҳонем:

«M. Seguin n'avait jamais eu de bonheur avec ses chèvres.

Il les perdait toutes de la même façon: un beau matin, elles cassaient leur corde, s'en allaient dans la montagne, et là-haut le loup les mangeait. Ni les caresses de leur maître, ni la peur du loup, rien ne les retenait. C'était, paraît-il, des chèvres indépendantes, voulant à tout prix le grand air et la liberté.

Le brave M. Seguin, qui ne comprenait rien au caractère de ses bêtes, était consterné. Il disait:

"C'est fini; les chèvres s'ennuient chez moi, je n'en garderai pas une." Cependant, il ne se découragea pas, et, après avoir perdu six chèvres de la même manière, il en acheta une septième; seulement cette fois il eut soin de la prendre toute jeune, pour qu'elle s'habitue mieux à demeurer chez lui» [212, с. 21-22].

Тарҷумаи Ш. Ҳақназаров:

«Кори чаноби Сеган бо бузҳояш ҳеҷ омад намекард. Ў ҳамаи бузҳои овардаашро аз даст медод, вақте бузҳои ӯ аз ресмон раҳо меёфтанд, ба кӯҳистон рафта, туъмаи гургон мешуданд. Вақте чаноби Сеган шаш бузашро аз даст медиҳад, ба худ мегӯяд, ки дигар ягон буз харида намеорад, лекин ӯ ноумед нашуда, боз як бузи дигар, ҳафтум бузашро меҳарад» [16, с. 39-40].

Тарҷумаи мо:

«Чаноби Сеган бо бузҳояш ҳаргиз хушбахт нашуд. Вай онҳоро мудом аз даст медод: як субҳи зебо онҳо ресмонҳояшонро канда ба кӯҳ рафтанд ва дар он баландӣ туъмаи гург гаштанд. На меҳрубонии соҳибашон, на тарс аз гург ва на ҳеҷ ононро нигоҳ дошта наметавонист. Ба назар чунин мерасид, ки бузҳои мустақил ҳавои кушоду озодӣ мехостанд. Сегани диловар аз ин рафтори чорвояш чизе нафаҳмида, дар таачҷуб монда буд. Ў мегуфт: «Тамом, бузҳо безорам карданд, дигар якто ҳам нигоҳ нахоҳам дошт.» Бо он ки шаш бузашро пайи ҳам аз даст дод, боз ҳам ноумед нагашта, ҳафтумашро харид. Ин дафъа кӯшиш намуд, тамоман ҷавонашро харида, дар назди ҳудаш нигоҳубин намояд».

Тавре мебинем, тарҷумаи мутарҷим мазмуну муҳтавои матни фаронсавиро медиҳад, вале маълум мегардад, ки ӯ ҳангоми тарҷума кардан чандин калимаю

ибораҳои забони асло сарфи назар карда, тарҷумаи кӯтоҳро пешкаш гардондааст.

Мутарҷими номбурда аз осори Доде ҳамчунин ҳикояи «Ситораҳо» (Қиссаи ҷӯпони провансали)-ро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст, ки дар бораи як ҷӯпонбача ва духтари хӯҷаинаш қисса мекунад. Ш. Ҳақназаров поре аз ин ҳикояҳоро аз маҷмуаи «Номаҳо аз осиеби ман» [16] бевосита аз фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуда, дар маҷаллаи «Адаб» интишор намудааст. То ҷое иттилоъ дорем, асари «Номаҳо аз осиеби ман»-и Доде аз ҷониби мутарҷим Т. Ҷумаев пурра ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, вале ҳанӯз рӯи ҷопро надидааст ва мо наметавонем, дар хусуси ин тарҷума ҳарф бизанем.

Тавре мебинем, пас аз ба даст овардани соҳибистиклолӣ, хоссатан пас аз солҳои духазорум, дар самти тарҷума намудани адабиёти фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ мутахассисоне пайдо шуданд, ки бевосита аз забони фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷума мекунанд. Вале ҷунин мутарҷимон то соли 2015 аз ду-се нафар беш набуданд. Асосан, ба кори тарҷумонӣ аз забони фаронсавӣ ба тоҷикӣ омӯзгорони кафедраи забони франсавии ДДОТ ба номи С. Айнӣ марҳум Ш. Ҳақназаров ва Т. Ҷумаев камар баста, ҷандин асарҳои адибони фаронсавиро ба дӯстдорони адабиёт пешниҳод намудаанд. Пас аз соли 2015 дар ДДОТ ба номи С. Айнӣ маҷаллаи тарҷумонони ҷавон бо номи «Наврӯста» таъсис дода шуд, ки воқеан, барои мутарҷимони ҷавони забонҳои хориҷӣ мактаби амалӣ гардид. Ин маҷаллаи нафтаъсис тавонист, ки ҷандин ҷавонони боистеъдоду соҳибзавқро дар самти тарҷумаи адабиёти бадеӣ рӯи қор орад. Аз ҷумла, якҷанд нафар омӯзгорону донишҷӯёни шӯбаи забони фаронсавии донишгоҳи номбурда бо истифода аз ин имконият тавонистанд, дар самти тарҷумаи адабиёти бадеии фаронсавӣ ба тоҷикӣ қувваозмоӣ намоянд ва ҳунари тарҷумонии ҳудро сайқал диҳанд.

Дар қатори он мутарҷимоне, ки пас аз соли 2015 ба тарҷумаи осори адибони фаронсавӣ ба тоҷикӣ даст заданд, метавон номи омӯзгорон С. Султонзода, Т. Муҳиддинов, А. Маликов, Р. Олимов, аз донишҷӯёни онвақта А. Ашӯров, Б. Пӯлотов, М. Мавлянова ва дигаронро зикр кард. Аз миёни он

тарҷумаҳое, ки дар шумораҳои гуногуни маҷаллаи «Наврӯста» интишор шудаанд, метавонем ба тарҷумаи новеллаи машҳури адиби номдори фаронсавӣ Сартр – «Девор» таваҷҷуҳ намоем.

Ҳикояи адиби фаронсавӣ Жан Пол Сартр бо унвони «Девор» аз ҷониби Султонов С. аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, соли 2015 дар маҷаллаи «Наврӯста» №2(2), нашр гардид [46, с. 56-72]. Ин асар ҳамзамон аз ҷониби Азимқул Насимов аз хатти форсӣ ба тоҷикӣ баргардон шуда, дар рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» дар се шумора 04.06.2015, 18.06.2015, 26.06.2015 чоп шудааст [47, с. 15; 47, с. 15; 47, с. 14].

Барои муқоисаи хонанда аз ҳарду тарҷума намунаҳои мухтасарро пешкаш мегардонем.

Тарҷумаи С. Султонзода:

«Моро ба ҳуҷраи васеи сафеде ворид карданд. Чашмонамро равшанӣ бурд, аз ин хотир мижа ба ҳам задам. Баъд як мизу чор нафар ғайринизомиро дидам, ки коғазҳоеро тафтиш мекарданд» [46, с. 56-72].

Баргардони Азимқул Насимов:

«Моро дар утоқи дангол (калон ва беҳаловат)-и сафеде ҳул (тела) доданд. Чашмҳоямро равшаной зада буд ва ба ҳам меҳурд. Баъд як мизу чаҳор нафарро пушти он дидам: инҳо ғайри низомӣ буданд ва коғазҳоеро ворасӣ (тафтиш) мекарданд. Зиндониёни дигарро дар таҳи утоқ чамъ карда буданд ва мо боистӣ тамоми тули утоқро тай кунем, то ба онҳо мулҳақ шавем» [47, с. 15].

Мо ин ду тарҷумаро муқоиса намуда, ба ҳулосае омадем, ки тарҷумаи С. Султонов аз матни форсии баргардоншуда фарқ дорад. Тафовут ин аст, ки С. Султонов ҳангоми тарҷумаи асар калимаю вожаҳоро қариб сарфи назар накардааст ва ё аз худ калимаю ибора низ ба матни тарҷума илова нанамудааст. Фарқи асосии тарҷумаи С. Султонов, ки аз забони асл сурат гирифтааст, аз рӯи услуб комилан, асари тоҷикист. Баргардон аз форсӣ бошад, ба услуби забони тоҷикӣ мувофиқ гардонида нашудааст, балки лаҳҷаи эронӣ бо ҳарфҳои кириллии тоҷикӣ мебошад. Ба ҳар ҳол, аз ин баргардон маълум мегардад, ки асар дар тарҷумаи форсӣ низ хонданбобу оммафаҳм аст.

Тавре аз ин намунаҳои мухтасар маълум мегардад, баргардон аз хатти форсӣ дорои калимаҳои вожаҳои зиёди хосси ғӯйиши форсии эронист, ки хосси забони тоҷикӣ нестанд. Бинобар ин, А. Насимов зарур шуморидааст, ки хангоми баргардон ба муроди тоҷикии бештари калимаҳои вожаҳои форсӣ дар қавсӣ ишора намояд. Аммо ҳақиқат ин аст, ки тарҷумаи аввал барои хонандаи тоҷик аз ҳар ҷиҳат мувофиқ мусоид аст. Ин муқоиса далели раднопазир ба муҳим будани тарҷума аз забони асл ба забони мақсад аст. Тарҷума аз асли фаронсавӣ ба тоҷикӣ муҳим аст.

Ҳамчунин, С. Султонов дар шумораҳои сеюм, чоруми соли 2015 ва шумораи якуми соли 2016 ҳамин маҷаллаи новеллаҳои дигари Сартрро бо номи «Ҳучра» ва «Девор» ба тоҷикӣ тарҷума ва интишор намуд.

Дар новеллаи «Девор» суҳан дар хусуси се нафар ба марг маҳкумшуда ва ҷӣ тарз як шабро қабл аз тирборон шуданашон дар маҳбас мегузaronанд ва бо ҳар лаҳза наздик омадани соати марг ҳолати руҳии онон тағйир ёфта, ба шакли зоҳирияшон таъсир мегузорад, меравад. Дар новеллаи «Ҳучра» ҳолати руҳии як нафар бемори руҳӣ ва занаш, ки ҳамеша дар як ҳучраи торик иқомат намуда, ҳаргиз ба берун, ба ҳавои тоза намебароянд ва дар он торикӣ як навъ олами худро сохтаанд, таҷассум ёфтааст.

Ҳамчунин, ба қалами мутарҷими номбурда тарҷумаи ҳикояи «Қиссаи марди фирорӣ» аз романи «Ҷиян Бет»-и Балзак мансуб аст, ки соли 2017 дар маҷаллаи «Наврӯста» интишор гардидааст [38, с. 27-30]. Бояд гуфт, ки С. Султонов ба тарҷумаи тахтуллафзии ашъори шоирони фаронсавӣ саруқор дорад. Номбурда дар шумораҳои алоҳидаи маҷаллаи Наврӯста ду шеърӣ сафеди шоир ва файласуфи муосири фаронсавӣ Бруно Каниро дар ҳамқорӣ бо шоир ва забоншиноси тоҷик Ҳасани Султон тарҷума ва нашр намудааст. Ин ду шеър, яке бо унвони «Атлантида» ва дигаре «Ҳандаи пешмарг» интишор гардидаанд.

Дигар омӯзқори забони фаронсавии ДДОТ ба номи С. Айни, ки ба тарҷумаи адабиёти бадеӣ аз забони фаронсавӣ ба тоҷикӣ саруқор дорад, Т. Муҳиддинов мебошад. Ин мутарҷим бештар ба тарҷумаи порчаҳо аз осори Ги де Мопассан машғул буда, ҳикояи «Бевазан»-ро аз забони фаронсавӣ ба забони

тоҷикӣ тарҷума намудааст, ки дар [34, с. 35] маҷаллаи «Навруста» пешкаши хонандагон гардидааст. Дар ҳикоя сухан дар бораи ишқи яктарафаи як писар ба духтаре меравад, ки он писарро дӯст намедошт. Вале писар, ки шайдои ишқи духтар гашта буд ва духтар майли бо писар оиладор шуданро надошт, оқибат писар ба худкушӣ даст зад. Духтар, дар навбати худ, аз ин ҳодисаи ғайричашиддошт ҳайратзада шуда, ба хоҳири арҷ гузоштан ба ин ишқи пок дигар бо касе издивоҷ накарда, то охири умр мучаррад мемонад [34, с. 35]. Ҳарчанд номи қисса бевазан аст, вале пас аз мутолиа маълум мегардад, ки пиразани солхӯрда ҳаргиз шавҳар накарда ва бева намондааст, балки вай духтарбева аст.

Бояд гуфт, ки дар маҷаллаи «Навруста» дар давоми се сол омӯзгорону донишҷӯёни кафедраи забони франсавии ДДОТ ба номи С. Айнӣ наздики 60 ҳикояву новеллаю афсона, порчаҳо аз асарҳои бадеӣ, мисли роману очерку повест ва мақолаҳои илмиро тарҷума ва интишор кардаанд, ки ин дар самти тарҷумаи адабиёти бадеӣ дар замони соҳибистиклолӣ дастовард ва пешрафти бузург аст. Ҳамин тавр, мо метавонем, якҷанд тарҷумаи омӯзгорону донишҷӯёни кафедраи номбурдаро, ки байни солҳои 2015-2017 дар маҷаллаи «Навруста» интишор гардидаанд, ном барем: Шарл Перо «Парӣ» (2015), «Ришқабуд» (2016), Ромен Гари «Ваъдаи айёми ҷавонӣ» (2017, тарҷумаи М. Мавлянова), Ги де Мопассан «Коко» (2015), Андре Моруа «Гулҳои мавсимӣ» (2016, тарҷумаи Б. Пулотов), Ален Фуғние «Бепарастор» (2016), Амин Маълуф «Самарқанд» (2015), Галлиоп Сфаёллу «Дар ҷустуҷӯи падар» (2015, тарҷумаи А. Ашӯров), Гектор Мало «Бепарастор» (2015, тарҷумаи А. Маликов), Г.Ю. Клапрот «Роҷеъ ба бухориён» (2015, тарҷумаи Ш. Шоев), Бернард Фриот «Савол» (2017, тарҷумаи Дилафрӯзи Хайрулло). Бо сабаби он ки оид ба тарҷумаҳои С. Султонзода дар боло маълумот додем, дар ин қатор дубора нишон додани онро ҷоиш нашуморидем.

Дар шумораҳои сеюм ва чоруми соли 2017 маҷаллаи «Навруста» асари Кэтрин Петерсон «Пул ба Терабисия» дар тарҷумаи Б. Пулотов нашр шуда, иштибоҳан тарҷума аз забони фаронсавӣ нишон дода шудааст, ҳол он ки ин

тарчума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ сураат гирифтааст. Таъкид бояд кард, ки мутарчими ҷавон Бехрӯз Пулотов ҳам аз забони фаронсавӣ ва ҳам аз англисӣ ба тоҷикӣ тарчумаҳои бадеӣ анҷом медиҳад.

Нуктаи дигаре, ки ин ҷо бояд таъкид намоем, он аст, ки поре аз асари нависанда Галлиоп Сфаёллу «Дар ҷустуҷӯи падар» дар маҷаллаи «Наврӯста» аз ҷониби донишҷӯёни шуъбаи забони фаронсавӣ А. Ашуров, Б. Пулотов ва У. Азизов тарчума ва ҷоп шуд. Дар маҷалла муаллифи асар ҳамчун нависандаи фаронсавӣ нишон дода шудааст, дар ҳоле ки нависандаи маъқур фаронсавӣ нест. Аммо тарчума ба забони тоҷикӣ аз забони фаронсавӣ сураат гирифтааст.

Оид ба тарчумаҳои анҷомдодаи Пулотов Бехрӯз аз забони фаронсавӣ ба тоҷикӣ ҳоло ҳулосаи ниҳой мушкил аст, чунки дар оғоз қарор дорад. Номбурда тайи се соли охир якҷанд новеллаю ҳикояҳоро аз забони асл ба забони тоҷикӣ тарчума кардааст. Миёни тарчумаҳои анҷомдодаи ӯ новеллаҳои Андре Моруа ҷойи асосиро ишғол менамоянд. Боиси хушбахтист, ки мутарчими ҷавон ҳангоми тарчума аз уҳдаи ин кори вазнин ба ҳуҷб баромадааст. Тарчумаҳояш ҳоною равон ва фаҳмо буда, ҳонанда ҳангоми ҳондани онҳо ба мушкилӣ дучор намегардад. Дигар ин ки мутарчим аз рӯйи салоҳдиди худ аз байни новеллаҳои нависандаи фаронсавӣ беҳтаринҳоро интихоб намуда, тарчума кардааст. Новеллаҳои тарҷумакардаи Б. Пулотов аҳаммияти баланди тарбиявӣю ахлоқӣ дошта, дар боло бурдани ҳисси зебоипарастии ҳонанда бе таъсир намебошанд.

Дастоварди дигар дар самти тарҷумаи адабиёти фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи маҷмуаи шеърҳои «Қиёми сабзи дарахт» аст. Ин китоб бо тарҷумаи ҳарфохарфи мутарчим Т. Ҷумаев ва кӯшиши шоири халқии Тоҷикистон Гулназар шеърҳои шоирони муосири Фаронсаро пешкаши ҳонандаи тоҷик мегардонад. Дар китоби «Қиёми сабзи дарахт» намунаи ашъори 12 тан шоирони муосири Фаронса тарҷумаю нашр гардидааст. Барои намуна аз байни онҳо якҷанд шеърро бо ҳарду забон мисол меорем.

Яке аз шеърҳои шоир Лоран Гаспарро дар асл меҳонем:

«Connaissance de la lumière

Nos rivières ont pris feu!

Un oiseau parfois lisse la lumière-

Ici il fait tard.

Nous irons par l'autre bout des choses

Explorer la face claire de la nuit» [216, с. 73].

Тарҷумаи Гулназар ба забони тоҷикӣ:

«Шиноҳти рӯшанӣ

Рӯдҳоям шуълавар гардидаанд!

Мурғаке баъдан тавонад нурро нуронӣ кардан –

Дер шуд пайғоми матлаб.

Мо зи кунҷи дигарии чирмҳо хоҳем рафт

Баҳри таҳқиқи намои рӯшноӣ дар дили шаб» [25, с. 74].

Дар маҷмӯъ, мутарҷимон ҳангоми тарҷумаи ашъори шоирони муосири Фаронса аз уҳдаи кор баромада бошанд ҳам, омӯзиши шеърҳо дар забони асл ва қиёси онҳо бо тарҷума хонандаро баъзан ба андеша кардан водор месозад. Бинобар ин, шеъри ғавқуззикрро айнан дубора тарҷума мекунем ва мебинем, ки то кадом андоза ба тарҷумаи тоҷикӣ шабоҳат ва фарқият дорад:

Шиноҳти рӯшноӣ

Рӯдҳоямон оташ гирифтанд!

Парандае баъзан рӯшноиро пардоз медиҳад –

Зеро, ки дер аст.

Аз дигар кунҷи чизҳо меравем,

Чеҳраи равшани шабро ошкор мекунем.

Ба назари мо, ин ҷо вақте шоир мегӯяд: «рӯдҳоям шуълавар гардидаанд», ғуруби офтобро дар назар дорад, яъне ҳангоми ғуруби офтоб нурҳои вай сурхи аҳмар гардида, дар оби дарё инъикос меёбанд ва оби дарё дар назар ба мисли оташ менамояд. Дар мисраи дуюму сеюм шоир меҳаҳад гӯяд, ки нури рӯшноӣ ҳангоми ғуруб дар вучуди парандае пардозу таҷаллӣ меёбад. Дар мисраҳои боқимонда шоир бар он назар аст, ки ин манзараро аз дигар ҷойгоҳ мушоҳида мекунем, то ин ки тарафи равшани шабро пайдо намоем. Ба ҳар ҳол, он

мазмуне, ки мутарчимон дар шеъри тоҷикӣ даровардаанд, шеъри фаронсавиро ифода карда метавонад.

Соли 2016 Т. Ҷумаев китобчаеро бо номи «Дурдонаҳои дарёи Сена» интишор намуд. Ин китобчаи аҷиб дузабона буда, 83 саҳифаро дар бар мегирад ва жанри шеъри Улипоро ба хонандаи тоҷик ошно месозад. Дар китобча сухан дар хусуси намунаҳо аз ашъори шоирони муосири Фаронса – Франсуа Лионе ва Раймон Куно меравад. Тавре муаллифи китоб менависад, дар маҷмуа осори шоирон ва нависандагони асри XX адабиёти потенциалии фаронсавӣ гирд оварда шуда, барои адабиётдӯстон ва нафароне ки ба омӯзиши забони фаронсавӣ машғуланд, судманд мебошад [196, с. 3-8]. Адабиёти Улипо, ки дар забони фаронсавӣ шакли ихтисоршудаи «L’OuLiPo» аз «Ouvroire de la littérature potentielle» гирифта шудааст, мутарчим онро ба забони тоҷикӣ «Қорғоҳи адабиёти Потенсиалӣ» тарҷума менамояд. Барои мисол як шеърро аз ин китоб дар шакли асл ва тарҷума пешкаш мегардонем.

Шеъри Херве ле Теллие дар забони асл:

«Chagrin d’amour dure toute une vie

Chagrin d’amour vit tout en dur

Chagrin d’amour de dur aime toute une vie

Chagrin de dur vit tout amour» [196, с. 28].

Тарҷумаи тоҷикӣ:

«Сӯзиши ишқ тамоми умрро бардавом хоҳад кард,

Сӯзиши ишқ ба душворихо зиндагиро мебарад ба сар.

Сӯзиши ишқи сангин тамоми умрро дӯст медорад,

Сӯзи сангин ба ҳама муҳаббаташ зиндагонӣ дорад» [196, с. 29].

Дар ин порчаи шеърӣ дида мешавад, ки мутарчим бо он ки шакли шеъри фаронсавиро дар тарҷума комилан нигоҳ намедорад, мазмунро ҳам дуруст нигоҳ доштааст. Масалан, дар ҷойи ибораи «toute une vie», ки тарҷумаи тахтуллафзии он «ҳамаи ҳаёт» мешавад, мутарчим «тамоми умрро бардавом хоҳад кард» навиштааст. Дигар ибораҳо низ чунин омадаанд: «vit tout en dur» дар тарҷумаи тахтуллафз «зиҳӣ тамоми умр», дар тарҷума «ба душворихо

зиндагиро мебарад ба сар». «De dur aime toute une vie» дар тарҷумаи тахтуллафз «давомнокии дӯстдории ҳамаи ҳаёт», ба ҷойи он омадааст: «тамоми умрро дӯст медорад». «De dur vit tout amour» – тарҷумаи тахтуллафз: «аз давомнокии ҳаёти ҳамаи ишқу муҳаббат», ба ҷойи он омадааст: «сангин ба ҳама муҳаббаташ зиндагонӣ дорад».

Тавре мебинем, шеърӣ адабиёти Улипои Фаронса, ки ба қалами Франсуа Лионе ва Раймон Куно вобастааст, чандон шеърӣ фалсафӣ нест, балки дар он маъноӣ кӯчаке ба таври суҳанбозӣ, печутоби суҳан дар мисраъҳо баён мегардад. Ба ҳар ҳол, ин навъи шеър жанри нав буда, дар адабиёти муосири мо ба назар намерасад.

Ҳикояи адиби Фаронса Эрик Берниро бо унвони «La valle du Bonheur» мутарҷими ҷавонмарг Шамсия бо номи «Водии бахт» аз фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷума намудааст. Ин қиссаи писандидаи бачагони Фаронса – «Водии бахт»-ро Шамсия дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ки муқобилияти бераҳмона ва хунбор идома дошт, ба тоҷикӣ тарҷума карда буд [5, с. 51]. Дар ин китоб суҳан оид ба водие, ки дар он ягон озоре ҳам набуд, меравад. Масоиле, ба мисли сулҳу салоҳ, ақлу хирад, инчунин, қувваҳои баде, ки рӯ ба сӯи адлу инсоф меоваранд, то ки ба зиндагиашон зебой, хусну тароват бахшида тавонанд, аз масъалаҳои асосии қисса ба шумор мераванд. Тарҷумаи Шамсия «Водии бахт» мухлисони бисёр пайдо намуд, инчунин, ишқу муҳаббати мактаббачагони тоҷикро нисбат ба бачагони Фаронса зиёд намуда, ба афқору ҷаҳонбинии онҳо таъсир гузошт. Ба тарҷумаи Шамсия профессор Ш. Мухтор баҳои баланд дода, аз ҷумла менависад: «Қиссаи писандидаи бачагони Фаронса «Водии бахт» барои тарҷума кардан мушкилӣ ва нозуқиҳои зиёд дошт ва хосса лафзбозӣ ва забонбозии нозуконаи зиёди бачагона андарунаш ниҳон буд ва асар болои бозииҳои хирад ва зарофатҳо меистод, ки хосси забони фаронсавӣ бошад. Гумон мекунам, чунин қиссаро фақат Шамсия барин фарди боистеъдод ва адибаи нозукадо шевою дилнишин баргардон карда метавонист. Ва даме, ки вай тарҷумаи чунин кори басо мураккабро ба анҷом расонид, ҳамааш шуда ҳабадҳосола буд ва ин аз истеъдоди қавӣ ва аҷдодии вай гувоҳӣ медод» [5, с. 50-

51]. Дар замони соҳибистиклолии кишвар, хусусан тайи солҳои охир, дар масири тарҷумаи адабиёти бадеӣ аз забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ маҷаллаи «Наврӯста» нақши асосиро бозида истодааст. Дар маҷаллаи номбурда пайвасти асарҳои адабони ҳам классик ва ҳам муосири фаронсавӣ тарҷумаю интишор гардида истодаанд. Ҳарчанд баъзе аз тарҷумаҳо ҳикояю афсонаанд, вале онҳо низ дар тарбияи насли ҷавон бетаъсир нестанд. Тарҷумаи порчаҳо аз осори адабони ҷаҳонӣ, ба мисли Балзаку Мопассан, Дюмаю Моруа, Сартру Маълуф ва дигарон барои баланд бардоштани ҳисси зибоипарастии мардум, хусусан ҷавонону донишҷӯён, аҳаммияти калон доранд.

Хулоса, тарҷумаи осори адабии фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ ҳам дар даври шуравӣ ва ҳам даври Истиқлол нақши бунёдӣ дар ғанисозии фарҳанги адабӣ, густариши тафаккур ва пайванди фарҳангии тоҷикон бо адабиёти ҷаҳонӣ дорад. Агар даври шуравӣ асоси ин равандро гузошта бошад, замони Истиқлол ба он сифати нав, озодӣ ва пурмаъноии илмӣ бахшид. Тоҷикон тавассути ин тарҷумаҳо бо шоҳасарҳои ҷаҳон ошно шуда, адабиёту фарҳанг боз як зина боло рафтааст.

3.4. Дурнамои тарҷумани намунаҳои адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон

Адабиёти Фаронса яке аз маъруфтарин ва пурмазмунтарин адабиёти ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Асарҳои нависандагони фаронсавӣ ба рушди бадеӣ ва фарҳанги халқҳо таъсири калон гузоштаанд. Дар Тоҷикистон низ аз даврони шуравӣ то имрӯз ба адабиёти Фаронса таваҷҷуҳи хосса доранд.

Имрӯз масъалаи тарҷума боз ҳам рушд карда истодааст, зеро хонандагон ба адабиёти хориҷӣ бештар шавқу рағбат пайдо намуда истодаанд ва аз ин роҳ ҷаҳонбинии худро васеъ месозанд. Чунонки аз фаслҳои пешин маълум гаштааст, тарҷумани асарҳои фаронсавӣ ба тоҷикӣ тақрибан аз солҳои сию чилуми асри гузашта оғоз шудааст. Он вақт тарҷумонҳои тоҷик асосан асарҳои классикони адабиёти Фаронсаро, ба монанди Виктор Гюго, Оноре де Балзак, Ги де Мопассан ва дигарон аз забони русӣ тарҷума мекарданд. Тарҷумоне, ки бо забони фаронсавӣ ҳарф занад, кам ба ҷашм мерасид. Дар солҳои шастуму ҳаштодум тарҷума хеле ғаёл гардид. Асарҳои «Гобсек»-и Балзак, «Хонум Бовари»-и Густав Флобер, «Сурх ва Сиёҳ»-и Стендал, «Оташи хунин»-и Эмил Золя ва ғайра ба тоҷикӣ баргардонида шуданд. Аммо шуруъ аз даҳаи охири асри гузашта ва замони Истиқлол тарҷумани осори адибони фаронсавӣ бо шеваҳои навине идома ва пешрафт пайдо кард.

Бояд гуфт, ки ба ҳуҷи донишмандони маводди тарҷумашаванда ба тарҷумон имкон медиҳад, ки аз матни асл ба қавле, хеле дур рафта, аз ҷониби дигар, ба он бисёр наздик мешавад. Масалан, тарҷумон метавонад, ташбеҳҳои иваз намояд, ба ҷойи номи як шахр исми шахри дигар, ба ҷойи шоире шоири дигар, ба ҷойи номи миллате миллати дигарро истифода намояд. Аз ҷумла, ҳангоми тарҷумани романи Жилбер Синюе «Абуалӣ ё роҳ ба сӯи Исфакон», ки зикраш дар боло рафт, мутарҷим Ш. Ҳақназаров ба ҷойи исми хосси «Варда»-и фаронсавӣ, исми «Шукуфа»-ро истифода намудааст, ки барои хонандаи тоҷик аз ҳар ҷиҳат наздику мувофиқ аст. Ё ин ки мутарҷим С. Султонзода ҳангоми тарҷумани новеллаи «Ҳуҷра»-и Сартр ба ивази исми хосси «Эва» исми «Ҳавво»-ро интихоб намудааст, ки ин ҳам хосси забони тоҷикӣ. Вале бо ин мо гуфтани нестем, ки мутарҷим ҳангоми тарҷума бояд ҳатман тамоми исмҳои хосро

тарчума намояд, балки ҳадафи мо дар ин аст, ки мутарчим, агар муродифи он исми хосро дар забони тарчумашаванда ёбад, бигзор тарчума намояд, вале агар наёбад, беҳтар аст, исми хосси забони асло нигоҳ дорад.

Ин ҳама эҷодкорию тарҷумон дар ҳамон ҳолате роҳандозӣ карда метавонад, ки ӯ ба умқи маводди тарҷумашудаистода сарфаҳм равад. Тарҷумони шеър натавонад устоди сухан, балки олим, таърихшинос, санъатшинос, мунаққид, мардумшинос ва адабиётшинос ҳам бояд бошад. Ба тарҷумони шеър зарур аст, ки илҳами ниҳоят волою беғубори санъаткорро бо меҳнати аниқу дақиқкоронаи олими муҳаққиқ пайваст карда, онро сармашқи кори худ намояд. Танҳо пайванди санъат ва илм, чунин мувозинат ба тарҷумон комёбии ҳақиқиро кафолат дода метавонад.

Асари тарҷумашаванда бояд ойинаи макон ва таҷассуми асру замони мутарчим бошад ва осори он ҷо ҷонибдори ҳақиқате бошад, ки инсоният дар сояи он битавонад, ба ниҳояти инсонии хеш мулҳақ шавад. Яъне, инсон ҳақиқати ҳастии худро дар партави каломии мутарчимон кашф кунад. Дар замони ҳозира, яъне дар даврони соҳибистиклолӣ осори адибони муосири Фаронсаро хонандагони олам дар асл ва дар тарҷума бе ҷуну ҷаро меҳонанд. Эҷодиёти адибони фаронсавӣ дер боз аст, ки дар сарзамини мо машҳур гаштааст, ба монанди шоирону адибони маъруфи Фаронса Виктор Гюго, Оноре де Балзак, Алфонс Доде, Ги де Мопассан, Александр Дюма, Андре Моруа, Сент Экзюперӣ, Жан Пол Сартр, Алберт Камю, Ламартин, Рембо, Бодлер, Пол Верлен, Жаккоте, Гаспар, Жам Сакре ва дигарон. Дар давраи Истиқлол дар Тоҷикистон осори адибони фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷумаю интишор гардида, рӯз то рӯз дӯстдорони ин адабиёти зиёд мегардад.

Дар заминаи баррасиҳои анҷомдодаамон метавонем бигӯем, ки тарҷума соҳаи алоҳидаи фаъолияти инсонӣ буда, онро набояд кори саҳлу сода гумон кард, вай талаботу меъёрҳои махсуси худро дошта, аз мутарчим натавонад дониши забонӣ, балки дониши мукаммали илмӣ тақозо дорад. Имрӯз дар асоси тарҷумаҳои мухталиф ва талаботҳои нав ба нави тарҷума илми тарҷумашиносӣ рушд карда истодааст. Фарҳанги ғановатманди тоҷик, хусусан адабиёти он, дар

робита бо дигар адабиёти ҷаҳонӣ рушд мекунад ва робитаҳои адабиёро ба вучуд меоварад. Ҳамаи ин робитаҳои адабӣ, пеш аз ҳама, дар заминаи таҳқиқ ва тарҷумаҳои мутарҷимон рӯйи кор меоянд. Бе ғаъолияти пажӯҳишӣ ва тарҷумонӣ адабиёти бадеӣ бо адабиёти дигар халқу миллатҳо робита барқарор карда наметавонад. Шартҳои асосии робитаҳои адабӣ ошноӣ, аз ҷумла, аз тариқи таҳқиқ ва ғаъолияти тарҷумонии мутарҷимони адабиёти бадеӣ мебошад.

Эҷодиёти адибони фаронсавӣ, ба монанди Гюго, Балзак, Доде, Мопассан, Дюма, Моруа, Экзюпери, Сартр, Камю, Ламартин, Рембо, Бодлер, Верлен, Жаккоте, Гаспар, Сакре ва дигарон дер боз дар Тоҷикистон маълуми машҳуранд. Дар давраи соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон осори адибони фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи интишор шуда, рӯз то рӯз сафи дӯстдорони он зиёд мешавад. Дар тарҷума ва таҳқиқи осори адибони фаронсавӣ, аз қабилҳои О. Балзак, Г. Мопассан, Э. С. Экзюпери, А. Камю, Э. Берни, П. Мериме, Ж. Синюе, Ж.П. Сартр, Р. Куно, А. Моруа ва дигарон дар замони соҳибистиклолии кишвар нақши мутарҷимону донишмандони тоҷик, чун Ш. Мухтор, Гулназар, Ш. Ҳақназаров, Т. Нигорӣ, Т. Ҷумаев, С. Султонзода, Т. Муҳиддинов, Б. Пулотов хеле калон аст. Маҷаллаи тарҷумонии «Наврӯста» низ солҳои охир дар интишори тарҷумаҳо аз фаронсавӣ пешқадам аст. Дар соҳаи таҳқиқи масъалаҳои ҷудогонаи алоқаманд ба робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса саҳми донишмандони тоҷик, ки дар фаслҳои қаблӣ аз онҳо ёдовар шудем, хеле назаррас аст.

Бо дастгирии Ҷамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии Тоҷикистону кишварҳои хориҷӣ дар назди кафедраи забони франсавии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ Ҷамъияти дӯстии «Тоҷикистону Фаронса» ташкил ёфт. Ҷамъияти мазкур имкон медиҳад, ки муносибатҳои адабию фарҳангии мо бо Фаронса дар сатҳи боз ҳам васеътар ба роҳ монда шавад, равобитаи мутақобила миёни ин ду кишвар боз ҳам зичтару пурсамартар гардад.

Муносибатҳои воқеию ҳамаҷаҳонаи Тоҷикистону Фаронсаро метавон самараву замони соҳибистиклолӣ номид. Дар ин давра сафорати Ҷумҳурии Фаронса дар Тоҷикистон ва баъдтар сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

Фаронса кушода шуда, дар таҳкими муносибатҳои Тоҷикистону Фаронса саҳми назаррас гузоштанд [184, с. 9-10]. Муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистон ва Фаронса, ки имрӯз яке аз самтҳои фаъоли ҳамкориҳои байналмилалӣ ду кишвар ба ҳисоб мераванд, таърихи дуру дароз доранд ва рушд карда истодаанд.

Солҳои аввали Истқлол то имрӯз мубодилаи дониш ва робитаҳои эҷодӣ миёни ду кишвар равшантар мегардад. Ҳамон тавр ки дар боло зикр намудем, таъсиси сафорати Фаронса дар Тоҷикистон (2002) ва сафорати Тоҷикистон дар Фаронса (2013) заминаи устувор барои инкишофёбии ҳамкориҳои фарҳангиву илмӣ гузошт. Дар Тоҷикистон «Альянси Фаронса (Alliance française)», «Марказҳои омӯзиши забони фаронсавӣ», «Маркази фарҳангии Бохтар» фаъолона кору фаъолият мекунанд. Ин раванд ҷавонони тоҷикро ба омӯзиши забони фаронсавӣ ва ҷиҳати шиносӣ бо фарҳанги Аврупо роҳнамоӣ мекунад.

Хулоса, бо вучуди мушкilot барои пешбурди тарҷумаи адабиёти Фаронса, дар Тоҷикистон шароити мусоиди замонавӣ барои омӯзиши забони фаронсавӣ, тарҷумаи адабиёти муосир, ҳамкорӣ бо марказҳои фарҳангӣ вучуд доранд. Ин раванд тадриҷан, бо тарғиби фарҳанги тоҷик ва ба вучуд омадани робитаҳои нави фарҳангӣ боз ҳам густариш меёбад.

3.5. Таъсирпазирии назму насри даврони шуравии тоҷик аз осори адибони фаронсавӣ

Адабиёти шуравии тоҷик дар ташаккул ва инкишофи худ аз сарчашмаҳои гуногуни ҷаҳонӣ илҳом мегирифт. Адабиёти фаронсавӣ яке аз манбаъҳои муҳимми таъсиргузор буд, ки дар фарҳанги асрҳои XIX-XX ҷойгоҳи махсус дошт. Адибони тоҷик дар давраи шуравӣ китобҳои фаронсавиро аз тарҷумаҳо мехонданд ва аз онҳо барои беҳтар навиштани мазмун ва фикрҳояшон истифода мекарданд.

Асарҳои Балзак ва Мопассан, ки зиндагӣ ва мушкилоти одамонро хеле равшан нишон медоданд, барои нависандагони тоҷик намуна буданд. Дар асарҳои Ҷалол Иқромӣ ва Сотим Улуғзода низ ҳамин тарзи воқеӣ дида мешуд, ки дар онҳо зиндагии ҳақиқӣ ва мушкилоти одамонро бе ороиш нишон медиҳанд. Омили муҳимми дигар тарҷумаи васеи осори фаронсавӣ буд, ки дар давраи шуравӣ бисёр асарҳои В. Ҳуго, Ги де Мопассан, Ромен Роллан ва дигарон ба забони русӣ ё тоҷикӣ тарҷума мешуданд. Ин тарҷумаҳо ба хонандагон дониши нав медоданд ва ба нависандагони тоҷик барои дарёфти фикрҳои нав, шиносӣ бо адабиёти ҷаҳонӣ ва ҷиҳати тақмили забон ва услуби асарҳояшон кумак мекарданд.

Дар давраи шуравӣ робитаҳои адабии фаронсавию тоҷик нисбат ба давраи то Инқилоби Бухоро хеле вусъат ёфта, давра ба давра рушд кардан гирифт. Тавре Ш. Мухтор иброз менамояд, адабиёти башар тули ҳама қарнҳо ба ҳам пайванд дошт ва дар замонҳои мухталиф он робитаҳо ба таври гуногун ва ба усулҳои ҳархела ба вуқӯъ пайваستاанд. Таърих гувоҳ аст, ки ҳеҷ як адабиёти дунё бидуни робита бо адабиётҳои бегона бузург нагаштааст ва ҳеҷ як адиби қудратманд бе кумаки осори пешиниён доною арчманд нашудааст. Ҳамин пайвандҳои адабӣ ва равобити адибон дар илми адабиётшиносӣ масъалаи таҳқиқи пайвандҳои адабиро ба миён гузоштааст [130, с. 3]. То ин дам якчанд нафаре, ки ба таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику кишварҳои аврупоӣ сарукар доштанд, бештар таъсири адабиёти тоҷику форсро ба адабиёти аврупоӣ, аз ҷумла фаронсавӣ таҳқиқ менамуданд. Аксар асарҳои таҳқиқоти Ш. Мухтор, И.

Раҷабова, Ш. Ҳақназаров, С. Султонов таъсири ин ё он мутафаккир ва ё ягон мактабу чараёни адабию фалсафии тоҷику форсро ба адабиёту фалсафаи қарнҳои гуногуни Фаронса ва адибону донишмандони алоҳидаи ин кишвар мавриди баррасӣ қарор додаанд. Вале дар масъалаи то кадом андоза адибони фаронсавӣ ба доираҳои адабии кишвари мо таъсиргузор будаанд, анқариб қоре ба анҷом нарасидааст. Ҳарчанд Ш. Мухтор дар ин самт низ дар асару мақолаҳои ишораҳои бамавқеъ дорад.

Эҷодиёти адибони классики тоҷик дар рушди адабиёти фаронсавӣ таъсири бузург расонидааст. Дар ин хусус муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла Ш. Мухтор ва олимони фаронсавӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти доманадор анҷом додаанд. Яке аз манбаъҳои муҳим дар ин масъала асари Самад Мирзосӯзанӣ «Адаби форсӣ дар адабиёти ҷаҳон» [118] мебошад. Вале таҳқиқи таъсири адибони фаронсавӣ ба адабиёти муосири тоҷик ҳанӯз ҳамаҷониба анҷом нашудааст.

Ҳувайдост, ки адабиёти оламгири фаронсавӣ ба адабиёти тоҷик таъсири назаррас дорад. Бавижа, таъсири адибони фаронсавӣ, ба гунаи Гюгою Балзак, Стендал, Мопассану Дюма, Флобер, Потье, Бодлер, Верлен ва дигарон ба адибони тоҷик расидааст.

Дар мавриди ҷӣ гуна ин таъсир ба амал омадааст ва ба эҷодиёти кадом адиб, бо кадом роҳ ва то кадом андоза муассир будааст, нахуст бояд гуфт, ки таъсири адибони фаронсавӣ ба адабиёти тоҷик аз тариқи адабиёти рус расидааст. Адибони рус бо иштиёқи тамом аз адибони фаронсавӣ омӯхтаву ба онҳо пайравии ҳампой намудаанд. Сардафтари адабиёти рус А. С. Пушкин яке аз дӯстдорону пайравони адабиёти фаронсавӣ буда, хусусан, пйесаи «Эрнани»-и Гюгои ҳамзамонашро ситоиш мекунад ва меғӯяд, ин асари муосирест, ки ӯ бо қамоли мамнуният мутолиа намудааст. Достоевский дар яке аз мактубҳои эътироф мекунад, ки романи «Мардудон»-и Гюго, бар ҳилофи ақидаи ҳама қоршиносон, аз романи «Ҷиноят ва ҷазо» болотар меистад. Аз ин гуфтаҳои пешвоёни адабиёти рус маълум мегардад, ки таъсири адабиёти Фаронса ба адабиёти рус то кадом андоза бузург аст.

Бинобар ин, адабиёти тоҷик маҳз тавассути тарҷумаҳои русии адибони фаронсавӣ ва дар пайравӣ ба адибони рус ин таъсириро қабул намудааст. Яъне, адабиёти тоҷик дар замони шуравӣ таъсири адабиёти фаронсавиро на мустақиман, балки ба воситаи дигарон пазируфтааст. Аз осори Гюго ва Балзак дар давраи шуравӣ ва ҳатто пас аз он низ як миқдор асарҳо аз забони русӣ ва каму беш аз забони асл ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, ки дар фаслҳои дуюм ва сеюми ҳамин боби рисола дар ин хусус маълумот пешкаш намудаем. Бахусус, адибону адабиёти тоҷик дар замони шуравӣ аз тарҷумаҳои ба воситаи забони русӣ сурат гирифта баҳра бурдаанд. Ба таври дигар гӯем, адибони тоҷик бо ду роҳ зерин таъсири адибони фаронсавӣ қарор гирифтаанд: 1. Бо роҳи хондани тарҷумаҳои осори адибони фаронсавӣ ба забони русӣ ва то андозае бо дигар забонҳо (форсӣ, ўзбекӣ ва ғ.); 2. Ба воситаи тарҷумаҳо аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ.

Таъсири ҳам наср ва ҳам назми адабиёти фаронсавӣ дар эҷоди бисёр намоёндагони адабиёти асри XX тоҷик аён аст, хусусан, таъсири адабиёти фаронсавии пас аз асри XVIII. Назми фаронсавӣ дорои таърихи қадима мебошад. Дар ташаккули жанри трубадурҳои Фаронса, ки ибтидои адабиёти назмии Фаронса маҳсуб мегардад, Ш. Мухтор таъсири адабиёти асримийёнагии тоҷикро қоиладар аст. Аз асри XIV сар қарда, назми фаронсавӣ ба жанрҳои мураккаб рӯ меоварад. Истифодабарии тасвирҳои бадеӣ дар шеър мустаҳкам мегардад [138, с. 3]. Дар Тоҷикистон бо назми зебои Фаронса аввалин бор тавассути тарҷумаи сурудҳои инқилобии Эжен Потье, ки устод Лоҳутӣ анҷом дода буд, мардум ошноӣ пайдо намуд.

Соли 1982 нашриёти давлатии «Ирфон» бо номи «Ситораҳои Бурчи Эйфел» маҷмуаи ашъори шоирони фаронсавиро дар таҳияи Шокир Мухтор ва тарҷумаи шоироне, чун Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Ҳикмат Раҳмат, Мухтарам Ҳотам ва дигарон, ки намунаҳои ашъори шоирони машҳури фаронсавӣ Шарл Бодлер, Артюр Рембо, Пол Верлен ва дигаронро дар бар мегирифт, аз чоп баровард. Нашриёти давлатии «Адиб» соли 1988 дар китоби «Нақши Коммуна»

сурудҳои инқилобии Эжен Потйеро дар тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат чоп намуд [43].

Таъсири ашъори шоирони фаронсавӣ ба адибони тоҷик қариб аз ибтидои асри XX сарчашма мегирад. Шоирони тоҷик ва умуман, мардуми тоҷик аз ашъори шуарои фаронсавӣ, пеш аз ҳама, озодӣ, худшиносӣ, мубориза бар зидди зулму истибдод ва тафаккури инқилобиро омӯхтаанд. Аз ҷумлаи нахустин адибоне, ки зери таъсири ашъори шоирони фаронсавӣ қарор гирифта буданд, метавон номи устод Айнӣ ва Лоҳутиро бурд. Соли 1918 «Марши ҳуррият»-ро устод Айнӣ дар пайравии «Марселеза»-и фаронсавӣ навишта, мардумро ба муборизаю озодӣ даъват менамуд. Дар баробари он ки шоирони тоҷик аз шоирони фаронсавӣ муборизаю озодӣ ва тафаккури инқилобиро омӯхтанд, ҳамчунин эҷоди шеърӣ озод ва ё шеърӣ сафедро низ омӯхтанд, ки имрӯзҳо ин жанрҳои шеърӣ дар адабиёти тоҷик ҷойгоҳи муносиби худро доранд. Дар шинохти адабиёти фаронсавӣ саҳми тарҷума нақши калидӣ дорад. Саҳми тарҷумаҳои нахустине, ки аз адабиёти фаронсавӣ ба тоҷикӣ (дар солҳои 20-30) баргардонида шуда буданд, хеле калон аст [126, с. 205]. Суруди «Марселеза»-ро шоири Фаронса Клод Роже де Лил (1760-1836) соли 1792 барои артиши Рейн навишта буд. Вақте ин суруд ба гӯши марселиҳо мерасад, онҳо бо хурсандӣ ин шеърро қабул мекунанд. Замоне ки марселиҳо ба Париж омада, ин сурудро мехонанд, ин суруди инқилобӣ бо унвони «Марселеза» машҳур гашта, гимни Фаронса эълон мегардад. Мо чанд мисраи ин сурудро дар забони асл дида мебароем ва онро бо суруди устод Айнӣ қиёс мекунем.

Дар асл:

«Marseillaise

Allons enfants de la Patrie,

Le jour de gloire est arrivé.

Contre nous de la tyrannie

L'étendard sanglant est levé!...» [227, с. 1].

Дар тарҷума:

«Марселеза

Бархезед, фарзандони ватан,
Рӯзи ғалаба фаро расид!
Зидди зулму истибдод
Байрақи хунин афрошта шуд...» [120, с. 129].

Суруди Айнӣ:

«Марши хуррият
Эй ситамдидагон, эй асирон!
Вақти озодии мо расид,
Муждагонӣ диҳед, эй рафиқон!
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид» [3, с. 64-65].

Аз қиёси боло маълум мегардад, ки «Марши хуррият» ба Марселеза аз ҷиҳати маъно шабоҳат дорад ва ҳарду шеър дорои як мақсад: даъват ба озодӣ ва ғалаба мебошанд. Шеъри устод Айнӣ на фақат аз ҷиҳати маъно, балки аз ҷиҳати шакли шеърӣ ва усули нигориш низ ба «Марселеза» сахт қаробат дорад. Бояд гуфт, ки аллакай солҳои қабл аз инқилоби Бухоро ва солҳои минбаъда низ «Марши хуррият»-и С.Айнӣ дар байни омма маъруфият дошт ва ин мақому манзалат аз ғайри таъсири ҳамон «Марселеза»-и фаронсавӣ буд.

Дар хусуси вазни шеъри «Марши хуррият» ва сохтори ҷадиди он дар адабиётшиносии тоҷик баҳсҳои дигар низ мавҷуданд. Аз ҷумла, Мисбоҳиддини Нарзиқул дар мақолае таҳти унвони «Шеъри арӯзи озод дар ҳавзаи адабии Тоҷикистон» масъалаи нахустин намунаи шеъри нав будани «Марши хуррият»-и устод Садриддин Айниро ба миён гузошта, дар асоси таҳлили вазни шеър ва баҳсҳои мавҷуд дар ин хусус назари худро дар панҷ банд пешниҳод кардааст. Аз ин панҷ банд ду банди аввал ба баҳси сохторшиносии «Марши хуррият» тааллуқ дорад, ки ба таври зайл аст:

1. «Кӯшиши навҷӯёнае, ки устоди аллома Садриддин Айнӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва ҳамсафони эшон дар заминаи сохтори шеър ба амал овардаанд, хориҷ аз мабҳаси шеъри нимой буда, дар натиҷаи ошноии онҳо ба шеъри урупоии оғози садаи бист, аз ҷумлаи шеъри русӣ ва оҳангҳои инқилобии ҷаҳонӣ, ба миён омадаанд.

2. Агар кулли навҷӯйҳои сохториеро, ки шоирони тоҷик шуруъ аз оғози садаи бист дар заминаи шакли шеър анҷом додаанд, бо мизони арӯзи озод ё шеъри нимоӣ санчида бишавад, дар ин сурат нахустин падидоварандаи шакли шеъриеро, ки имрӯз бо номи Нимо гирех хурдааст, дар ҳавзаи адабии Тоҷикистон бояд ба номи устои аллома Садриддин Айни алоқаманд донист» [158, с. 272; 158, с. 265-274].

Дар хусуси робитаҳои адабӣ ва нақши онҳо дар рушду нумуи адабиёти мамолики мухталиф суҳан ронда, академик М. Шакурӣ дар таъба ба мақолаи М. Турсунзода менависад, ки ба шарофати Инқилоби Октябр С. Айни (дар пайравӣ ба «Марселеза») «Марши хуррият»-ро эҷод карда, забони тоҷикиро бо вазни шеърии фаронсавӣ пайванд кард [205, с. 230]. Ба ин масъала дар мақолаи дигари ҳамин муҳаққиқ бо номи «Устод Айни ва шаклҳои нави робитаи адабӣ» низ суҳан рафтааст [205, с. 62-71].

Дар замони зиндагии Лоҳутӣ тарзи навишти шеъри сафед дар Фаронса маъруфу машҳур гардида буд. Устод Лоҳутӣ аз аввалин шоирони тоҷик буд, ки ба ин нави шеър дил баст ва шеъри сафеди тоҷикӣ эҷод намуда, ба дигар шоирони ҷавони замони худ роҳ кушод. Бо ишора ба ҳамин масъала дар мақолаи М. Нарзикул, ки дар боло аз он ёд шуд, чунин ишораи муҳим ҷой дорад: «Андешаи дигаре низ мавҷуд аст, ки тибқи он нахустин шеъри навро дар Эрон Абулқосим Лоҳутӣ 1288 ҳиҷрии шамсӣ / соли 1910 мелодӣ сурудааст» [158, с. 272]. Масъалаи сарнавиштаи фаронсавӣ донишманди шеъри нави Эрон ҷойи баҳсу тардид надорад. Имрӯз шоирони шинохтаи тоҷик ҳарчанд дар доираи жанру услубҳои муқаррарии ҳудамон шеър мегӯянд, вале аксар мисли адибони фаронсавӣ шеъри озод мегӯянд. Дар замони шуравӣ ва хусусан, дар даврони соҳибистиқлолӣ шеъри озод гуфтан, яке аз меъёрҳои асосии шоир шудан гардидааст. Ҳар шоире, ки имрӯз дар ин жанри шеърӣ муваффақ намегардад, ба қавле, дар ҷодаи шоирӣ муваффақ намешавад.

Мукотибаҳои устод Лоҳутӣ бо нависандаи номии Фаронса Ромен Ролан дар рушду нумуи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ аҳаммияти бузург доранд. Ҳарчанд Лоҳутию Ромен Роллан ҳамдигарро тавассути эҷодиёташон

ғоибона мешинохтанд, вале мукотаба онҳоро ончунон наздик сохт, ки Лоҳутӣ дар васфи Роллан суруд сароид. Тарҷумаҳои шеъри «Интернасионал»-и Потйе ва шеъри «Сангари хунин»-и Гюго аз ҷониби устод Лоҳутӣ барои пурқувваттар гардидани шеъри граждони ва дostonҳои романтикӣ дар назми шуравии тоҷик таъсири муфид расонданд [150, с. 3]. «Лоҳутиро метавон сафири адабиёти аврупоӣ дар адабиёти муосири тоҷики замони шуравӣ номид. Ба навиштаи Ш. Мухтор, Лоҳутӣ аз адибони аврупоӣ як умр омӯхта, дар натиҷа шоҳкориҳое офарид, ки онҳоро намунаи барҷастаи синтези шарқию ғарбӣ бояд донист» [130, с. 152]. Таъсири ақидаҳои адибони аврупоӣ дар бештари маврид дар осори Лоҳутӣ воমেхуранд. Лоҳутӣ дар ибтидои фаъолияти эҷодияш ба ҳамон адибони аврупоие рӯй оварда буд, ки осорашон саршори ақидаҳои инқилобӣ буданд. Зеро Лоҳутӣ худ шоири инқилобӣ будо аз ибтидо шеърҳои инқилобӣ мегуфт ва аз дигар шоирони инқилобии аврупоӣ илҳом мегирифт.

Аз адибону шоирони нимаи аввали асри XX тоҷик танҳо Лоҳутӣ забони фаронсавиро медонист ва табиист, ки ӯ бештар зери таъсири афкори адибони ин кишвар қарор гирифта буд. Вақте ӯ ба сарзамини Иттиҳоди Шуравӣ омад, дарҳол пай бурд, ки ақидаҳои «Интернасионал»-и Э. Потйе дар сартосари ин кишвари абарқудрат ҳукмфармоянд. Лоҳутӣ аз ҷавонӣ бо адабиёти фаронсавӣ ошноӣ дошт ва натавона бо Ромен Роллан, балки бо дигар адибони ин сарзамин шиносӣ ва мукотиба дошт, хусусан, бо Андре Жид. Лоҳутӣ адибест, ки ақидаҳои озодихоҳию инқилобии адибони фаронсавиро барои тоҷикон ҳам тавассути тарҷума ва ҳам тавассути ашъори худ дастрас гардондааст. Ба қавли Ш. Мухтор, «Интернасионал», ки тавассути устод Лоҳутӣ шеваи тоҷикӣ гирифтааст, намунаи нахустини назми аврупоӣ ба забони тоҷикӣ» [130, с. 123]. Албатта, «Интернасионал»-и Потйе то омадани Лоҳутӣ ба ҳоки шуравӣ, аллакай даҳаи якуму дууми асри XX тавассути тарҷумаи русии А. Котс дар байни омма шуҳрат пайдо карда буд. Ин сурудро Лоҳутӣ соли 1924 ҳангоме ки сурудҳои ӯ дар байни мардуми тоҷикзабони Осиёи Миёна шуҳрати беандоза касб карда буданд, ба забони тоҷикӣ тарҷума намуд. Тарҷумаи Лоҳутиро мардум ҳамчун моли худи шоир қабул намуданд. А. Котс ҳамагӣ нисфи

«Интернасионал»-ро тарҷума карда буд. Лоҳутӣ низ тарҷумаи тоҷикии худро, асосан, дар асоси ҳамин тарҷума анҷом додааст:

«Бархез, эй доғи лаънатхурда,
Дунёи фақру бандагӣ!
Чӯшида хотир моро бурда
Ба чанги маргу зиндагӣ.
Бояд аз реша барандозем
Кухна – ҷаҳони ҷавру банд,
Он гаҳ навин ҷаҳоне созем,
Ҳеҷ будагон ҳар чиз гарданд.
Рӯзи қатъи ҷидол аст
Охири ҷаҳони мо,
Интернасионал аст
Наҷоти инсонҳо» [31, с. 19].

Ш. Мухтор матни аслу тарҷумаи русии А. Котс ва тарҷумаи Лоҳутиро қиёс намуда, ба хулоса омадааст, ки Лоҳутӣ ба оҳангу мазмуни шеърҳои русӣ вафодортар аст [130, с. 154]. Робитаи Лоҳутӣ бо адибони фаронсавӣ бисёр решаҳои қавӣ дорад. Лоҳутӣ дар замони шуравӣ, ки адибон ба кишварҳои капиталистии ғарбӣ анқариб сафар намекарданд, тавонистааст, ки соли 1935 дар Конгресси байналхалқии нависандагон дар Париж иштирок ва суҳанронӣ намояд. Маҳз дар ҳамин сафар бо шоири нависандаи машҳур Луи Арагон дӯстӣ пайдо мекунад. Лоҳутӣ пас аз бозгашт ба ватан достони «Сафари Фарангистон»-ро таълиф намуд. Дар ин достон Лоҳутӣ зери таъсири идеологияи ҳукмрони давр Аврупою Фаронсаро зери танқиди шадид қарор дода, демократияи бардурӯғи капиталистиро мазаммат ва демократияи сотсиалистиро васф менамояд.

Лоҳутӣ соли 1949 дар даҳаи адабиёти тоҷик дар Маскав бори дигар бо Луи Арагон вохурд, ки аз робитаҳои адабии воқеии тоҷику фаронсавӣ шаҳодат медиҳад. Тавре дар боло ишора рафт, Лоҳутӣ ба ашъори Виктор Гюго низ

таваҷҷуҳи калон дошт, хусусан «Сангари хунин»-и шоири фаронсавиро ба забони тоҷикӣ тарҷума кард.

Лоҳутӣ яке аз аввалин пайвандгарони робитаҳои адабии адабиёти советии тоҷик бо адабиёти фаронсавӣ ва умуман, аврупоӣ аст. Чунин таъсири адабиёти фаронсавиро ба эҷодиёти Лоҳутӣ адабиётшинос М. Шакурӣ эҳсос намуда, зикр менамояд, ки аз нимаи солҳои сиюми асри XX дар баъзе дostonҳо, чунончи дар асари Лоҳутӣ «Сафари Фарангистон» (1935) як тамоюли нав пайдо шуд, ки тасвири воқеияти муқаррарии ҳаррӯза ва худдорӣ аз ҳиссиётпарварии баланди романтикӣ буд. Вале дар ин dostonи Лоҳутӣ ҳам конкретияти реалистӣ бо масал, образҳои афсонавӣ ва рамз паҳлу ба паҳлу омадааст. Дар солҳои сӣ кӯшишҳои дар роҳи ба вучуд овардани dostonи реалистӣ пеш гирифта шуда бошанд ҳам, нахустин dostonе, ки типсозии реалистӣ дар он мавқеи асосӣ ишғол карда, натиҷаи ҷиддӣ дод, солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба вучуд омад, ки асари устод Лоҳутӣ «Дostonи ғалабаи Таня» мебошад [206, с. 123].

Алоқаҳои адабии фаронсавию тоҷик бо омӯзишу тарҷума пайванди дуҷониба дорад. Шоирони муосири тоҷик аз ғайзи шеърӣ суҳанварони адибони фаронсавӣ, баҳусус Виктор Гюго, баҳраҳо бардоштаанд. Шеърҳои Виктор Гюго аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Яке аз шеърҳои ӯ «Сангари хунин»-ро дар асл меҳонем:

«Sur une barricade

Sur une barricade, au milieu des pavés

Souillés d'un sang coupable et d'un sang pur lavés,

Un enfant de douze ans est pris avec des hommes.

Es-tu de ceux-là, toi ? – L'enfant dit : Nous en sommes.

C'est bon, dit l'officier, on va te fusiller.

Attends ton tour. – L'enfant voit des éclairs briller,

Et tous ses compagnons tomber sous la muraille.

Il dit à l'officier: Permettez-vous que j'aie

Rapporter cette montre à ma mère chez nous...» [236, с. 246].

Ба тарҷумаи забони тоҷикӣ устод Лоҳутӣ назар меафканем:

«Сангари хунин

Размоварони сангари хунин шуданд асир,

Ба кӯдаке далер. Ба синни дувоздаҳ:

– Он чо будӣ ту ҳам?

– Бале, бо ин диловарон.

– Пас, мо кунем ҷисми туро ҳам нишони тир.

То он ки навбати ту расад, мунтазир бимон-

Як саф баланд шуд ҳама нули туфангҳо.

Оташ чаракқа зад.

Тани ҳамсангарони ӯ

Ғалтон фитод дар бари хошоку сангҳо.

– Изнам бидех, ба хона равам, то кунам видоъ

Бо модари азиз, – ба сардори фавҷ гуфт» [30, с.257].

Шеърӣ боло дар нусхаи асл аз 9 мисраъ иборат аст, лекин мутарҷим онро барои пурмазмун ва хонданбоб шуданаш ба 12 мисраъ табдил додааст. Масалан, ду мисраи аввали шеърӣ фаронсавӣ ба як мисраи забони тоҷикӣ нишон дода шудааст. Мисраи сеюми фаронсавӣ дар мисраи дуюми тоҷикӣ оварда шудааст. Мисраи нухуми фаронсавӣ дар мисраи 12-уми забони тоҷикӣ омадааст. Дар тарҷумаи тахтуллафзии мисраи охири фаронсавӣ чунин омадааст: «Ин соатро ба хонаамон, ба назди модарам барам», дар тарҷумаи Лоҳутӣ барои пурмазмун шудан чунин омадааст: «Бо модари азиз ба сардори фавҷ гуфт».

Муаллифи шеърӣ «Сангари хунин» бузургтарин нависандаи асри XX Фаронса, машҳуртарин ва боистеъдодтарин адиб ба ҳисоб мерафт. Дар шеърӣ «Сангари хунин» шоири фаронсавӣ образи инсонпарвар, ватандӯст ва инқилобчии хурдсолро офаридааст. Образи кӯдаки 12-сола дар шеърӣ Гюго Лоҳутиро маҳву мот кардааст. Дар зери таъсири шеърӣ «Сангари хунин» устод Лоҳутӣ достони «Ғалабаи Таня»-ро эҷод намуд, ки яке аз беҳтарин асарҳои назми шуравии тоҷик дар замони ҷанги солҳои 1941-1945 мебошад. Мо ба ҳарду ин шеърҳо шинос мешавем ва шоҳиди он мегардем, ки таъсирпазирӣ дар

халлоқияти адабӣ чӣ нақше дошта метавонад. Бо матни шеъри «Сангари хунин» пештар шинос шудем, ба шеъри Лоҳутӣ таваҷҷуҳ мекунем:

«Достони «Ғалабаи Таня»

Он ҷангро дар таърих ҳамто набуд,

Ҷанги хунину бераҳмона буд.

Фармондеҳ-фашист озод нишаста,

Ҳарифаш барпо, бо дасти баста.

Фашист хӯрда, хобида, нӯшида,

Ҳариф гурусна, азобкашида...» [29, с. 149].

Ҷолиби қайд аст, ки Лоҳутӣ ҳам дар тарҷума, ҳам дар достони «Ғалабаи Таня» як услубро истифода бурдааст. Дар ҳарду шеър сухан дар бораи ҷангу ҷанговарон, фашистон, ҳарифон меравад ва ин шеърҳо дорои як маъноянд.

Бояд гуфт, ки тарҷумаи «Интернатсионал»-и Поттё ба забони тоҷикӣ танҳо бо Лоҳутӣ ба анҷом нарасидааст, балки баъдан аз ҷониби М. Раҳимӣ низ бо каме тағйиру иловаҳо тарҷума гардидааст, ки он матн зайлан иқтибос мешавад. Бо ин ҳама таҳлили муқоисавии ҳарду тарҷума нишон медиҳад, ки Лоҳутӣ бештар руҳи инқилобии суруди асло нигоҳ доштааст, дар ҳоле ки М. Раҳимӣ ба забони адабӣ бештар таъҷ кардааст. Ин фарқият ба ҳонанда имкон медиҳад, ки раванд ва равишҳои тарҷума дар давраҳои гуногунро беҳтар намояд.

«Интернатсионал

Хез, эй доғи лаънатрасида –

Дунёи гушнаву бандагон!

Ҷӯшида ақли ошӯбида –

Ба ҷанги хунин кашадмон!

Ҳамаи дунёи ситамро –

Дар ҳам шикаста, пас аз он

Созем дунёи нави худро!

Шаванд ҳар чиз ҳечбудагон.

Ин аст қатъитарину охири ҷанги мо!

Бо интернатсионал ҷаҳон хезад ба по...» [30, с. 240-244].

Матни асл:

«L'internationale

Debout! les damnés de la terre!

Debout! les forçats de la faim!

La raison tonne en son cratère

C'est l'éruption de la fin.

Du passé faisons table rase,

Foule esclave, debout! debout!

Le monde va changer de base:

Nous ne sommes rien, soyons tout

C'est la lutte finale

Groupons-nous, et demain,

L'Internationale,

Sera le genre humain» [213 с. 23-25].

Бо вучуди ин заҳмати зиёд дар тарҷума, бояд иқро намуд, ки тарҷумаи тоҷикӣ ҳанӯз матни пурраи фаронсавиро фаро намегирад. Мо матни аслро мувофиқи тарҷумаи тоҷикии он пешкаш гардонидем, дар ҳоле ки матни асл дорои якчанд банди дигарест, ки ба забони тоҷикӣ тарҷума нагардидааст.

Дар мисраъҳои даҳуму ёздаҳуми фаронсавӣ чунин омадааст: «Groupons-nous, et demain, L'Internationale», ки тарҷумаи таҳтулафзияш «чамъ меоем ва пагоҳ, Интернатсионал» мешавад. Дар тарҷумаи Лоҳутӣ ва Раҳимӣ ин хел аст: «Ин аст қатъитарину охирин ҷанги мо! Бо интернатсионал ҷаҳон хезад ба по!» яъне, мутарҷимон барои зебо ва пурмазмун шудани суруд вожаҳои муносибро бо салоҳдиди худ истифода кардаанд.

Суруди «Интернатсионал» ба Лоҳутӣ таъсир гузоштааст. Аз шеъри «Интернатсионал» илҳом гирифтани Лоҳутӣ, дар шеърҳои инқилобӣ ва дostonҳои романтикии ӯ намоён аст.

Дар сурудҳои Потье сухан оид ба даъват ба сулҳ, инсонпарварӣ, ватандӯстӣ меравад. Шеъри ӯро бо номи «Исёни занҳо» дар тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат мехонем:

«Исёни занҳо

Ба по хезонда занҳои ҷаҳонро,
Кунад даъват Афифа, к-эй ту бишнава:
Агар набвад дар олам сулҳ, мамнуъ
Кунем эълон русуми ишқ аз нав!
Мабодо ҷанг! Бардорем исён!
Туфангу теғ мебояд шикастан.
Барои мардҳо набвад агар сулҳ,
Ҳамебояд дари дилҳо бубастан!» [140, с. 50].

То солҳои шастум бисёрии маълумот оид ба адабиёт ва адабони фаронсавӣ дар Тоҷикистон ба адабиётшиносони рус тааллуқ дошт. Баъзе аз адабони тоҷики туркидон, ки яке аз онҳо Садриддин Айний мебошад, ки барои баҳои сазовор додан ба асарҳои адабони Фаронса аз асарҳои тарҷуманамудаи адабиётшиносони тотору озар истифода менамуд. Вақти мутолиаи ӯ оид ба адабони фаронсавӣ низ, ба монанди Эжен Потье, Оноре де Балзак, Ромен Ролан ва дигарон мақолаҳои зиёде ҷоп мекунад.

Садриддин Айний асосгузори адабиёти тоҷик ба шумор рафта, ба адабиёти ҷаҳон, хусусан ба адабиёти Фаронса, робитаҳои таъсиррасон доштааст. Агарчи ӯ бо забони фаронсавӣ ҳарф намезад, лекин бо адабиёти фаронсавӣ шинос буд. Устод Айний яке аз аввалин адабони тоҷик буд, ки дар таҳкими робитаҳои илмию фарҳангии халқи тоҷик бо осори адабони Аврупо, хусусан адабиёти фаронсавӣ, саҳми калон гузошт. Таҳқиқи робитаҳои адабии Садриддин Айний бо адабиёти ҷаҳонӣ, хусусан бо адабиёти Фаронса, мавзӯи муҳимми илми адабиётшиносӣ ба шумор меравад. Таҳқиқоти Д. Бобоева, ки ба таҳлили ин ҷараён бахшида шудааст, аҳаммияти илмӣ ва амалии баҳсро боз ҳам равшантар мекунад.

Д. Бобоева дар рисолаи номзadiaш «Садриддин Айний ва адабиёти Фаронса» чунин зикр намудааст, ки Садриддин Айний маорифпарвар, нависанда, мунаққид аз аввалин ҷеҳраҳои фарҳангии тоҷик аст, ки ба ҷаҳони адабии Аврупо таваҷҷуҳ намудааст. Дар замони ӯ дастрасии саҳеҳ ба адабиёти

Аврупо нопурра буд, аммо ба воситаи мутолиаи тарҷумаҳо, зиёиён Айнӣ ба доираи васеи адабиёти ҷаҳонӣ шинос гардид [76, с. 2]. Таҳқиқи мероси адабии Айнӣ, робитаҳои адабии ӯ бо адабиёти Фаронса, яке аз ҷузъҳои муҳимми адабиётшиносии тоҷик мебошад, ки дар ин бора дар фасли сеюми боби дуюм сухан рафта буд.

Дар давраи шуравӣ мутарҷимону адибони рус бештар роман, ҳикоя, новелла ва ашъори фаронсавиёро аз фаронсавӣ ба забони русӣ тарҷума намудаанд ва тавассути забони русӣ як қисми онҳо ба тоҷикӣ низ тарҷума гардидаанд. Вале бо вучуди ин, ба ақидаи Ш. Мухтор, адабиёти Фаронса адабиётшиносону мутарҷимони тоҷикро мунтазир аст. Хушбахтона, имрӯз ҷавонони тоҷик забонҳои хориҷиро омӯхта, осори адибони Фаронса, Олмон, Амрико, Чин ва дигар халқҳоро аз асл ба забони тоҷикӣ тарҷума намуда истодаанд. Вале ба ин нигоҳ накарда, шоирони муосири мо таъсири шуарои фаронсавиро ҳанӯз ҳам тавассути тарҷумаҳо ба забони русию форсӣ ва аз шоирони дар ин ҷода муваффақи русу эронӣ гирифта истодаанд.

Дар илми адабиётшиносӣ ақидае роиҷ аст, ки бештари жанрҳои муосири адабӣ маҳз пас аз Инқилоби Бухоро тавассути адабиёти рус ба адабиёти мо ворид гардиданд. Хусусан, жанрҳои роман, повест, очерк, ҳикоя, шеърӣ сафед ва ғайра ва дар сарғаҳи аксари ин жанрҳо устод Айнӣ қарор дорад. Аммо аз мутолиаи асарҳои мунаққидону муҳаққиқони тоҷик, бахусус Х. Шарифов маълум мегардад, ки жанрҳои дар боло зикршуда дар адабиёти классикии тоҷик на ин ки нав нестанд, балки дар муқоиса бо адабиёти аврупоӣ ҳатто қадимтаранд. Масалан, доир ба жанри роман Х. Шарифов пас аз мулоҳизаҳои зиёд ва далелҳои муътамад зикр менамояд, ки равияи романтикӣ дар адабиёти классикии форс-тоҷик тақрибан аз нимаҳои асри XI охира-охира шакл гирифта, дар асри XII принсипи асосии инъикоси бадеӣ гардид [201, с. 51]. Бинобар ин, олими номбурда дostonҳои бузурги насрии асримиёнагӣ, ба мисли «Искандарнома», «Самаки айёр» ва «Доробнома»-ро романи халқӣ меномад [199, с. 248], ки андешае қомилан саҳеҳ аст.

Тарҷумаи асарҳои адибони Фаронса ба забони тоҷикӣ баъди Инқилоби Октябр ба расмӣ даромада бошад ҳам, хонандагони тоҷик бо нигоштаҳои нависандагону шоирони фаронсавӣ пештар низ ошно буданд. Байни дилбастагони адабиёт, аввалтар аз ҳама, миёни адибони нимаи дуюм асри XIX ва оғози асри XX баъзе асарҳои нигорандагони фаронсавӣ, ба монанди Александр Дюма, Жюль Верн, ки ба забонҳои форсӣ туркӣ баргардонида шуданд, хеле шуҳрат доштанд. Ба ақидаи Шокир Мухтор, «Гобсек»-и Балзак ба устод Айни таъсир расонд ва ӯ ба ҳамон монанд «Марги судхӯр»-ро эҷод намуд.

Назми фаронсавӣ дар шоирони тоҷик натавонанд дар саҳифаҳои рӯзномаҳои марказӣ, балки дар газетаҳои вилояти Тоҷикистон низ тарҷумаю нашр ёфтаанд. Шоирони тоҷик Мирсаид Миршакар, ки бештар барои бачагон асарҳо офаридааст, хонандагони хурдсоли тоҷикро бо шоирони муосири Фаронса Ален Боске ва Робер Деснос ошно намуд. Ӯ шеърҳои Ален Боске «Суолу ҷавоб» ва шеърҳои Робер Деснос «Сангпушт»-ро тарҷума кард [7, с. 10], ки ин шеърҳо сафед мебошанд. Ба қавле, шеърҳои сафеднависӣ хеле душвор будааст ва фаҳмидани маънои он низ мушкул аст. Барои тарҷума намудани ин гуна шеър мутарҷим бояд истеъдоди шеърнависӣ, ҳисси шоирӣ шеърнависӣ дошта бошад.

Бо ин назардошт, метавон ҳаде зад, ки нависандагону шоирони маъруфи тоҷик аз устод Айнию Лоҳутӣ сар карда, то Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Р. Ҷалил, Ҳ. Карим ва дигарон, минбаъд шоирони насли дигар, ба мисли Лоиқу Бозору Гулназар, Гулрухсору Фарзона тавассути адибони рус ва тарҷумаҳои русӣ муҳол аст, ки аз адабиёти фаронсавӣ баҳра набурда бошанд. Модом ки адибони мазкур ба адабиёти фаронсавӣ пайравӣ кардаанд, пас ҷойи шак нест, ки пайравони онҳо низ ба ин адабиёт тавачҷуҳ накарда бошанд. Фарзанди Ҷалол Иқромӣ – Ҷонон Иқромӣ мегӯяд, ки падараш на танҳо бо забонҳои тоҷикию ўзбекӣ китоб мехонд, инчунин ӯ тарҷумаи осори М. Горкий, И. Тургенев, А. Чехов, Л. Толстой, О. Иброҳимов, В. Гюго, А. Дюма ва дигаронро низ мутолиа менамудааст.

Ин чо масъалаи таъсири мутақобиларо ҳам, агарчи камранг, ба миён гузоштан мумкин аст. Масалан, набояд фаромӯш сохт, ки Гюго худ мафтунӣ осори мутафаккирони классики тоҷик буд. Хусусан, ғазалиёти ӯ ғазалиёти ғазалсароёни Аҷамро ба хотир меоварад. Бояд гуфт, ки анъанаи ғазалсароиро дар адабиёти фаронсавӣ маҳз Гюго рӯи қор овард. Тамаддуни кишварҳои Шарқ дер боз адибони ҷудогонаи Ғарбро мафтун гардондааст. Дар давраи адабиёти романтизми Аврупо чунин ҳолат пурқувватар ва васеътар гардид. Маҳз дар давраи романтизми аврупоӣ намояндагони бузурги он, ба мисли шоири забардасти англис Байрон, адиби мутафаккири олмонӣ Гёте, сипаҳсолори назми рус Пушкин ва дигарон бо як таваҷҷуҳи хосса ба назми шарқӣ рӯ овардаанд. Дар байни ин устодони Аврупо шоир ва нависандаи номӣ, ифтихори халқи фаронсавӣ Виктор Гюго маъқули маҳсул дорад. Гюго, ба мисли шоири немис Гёте, асари ҷудогонае офаридааст, ки «Шеърҳои шарқӣ» (ё «Савтҳои Ховар») ном дорад. Ин асар бори нахуст 17 январи соли 1829 дар Париж нашр шудааст. Тавре Ш. Мухтор қайд мекунад, агар шоири олмонӣ «Девони ғарбию шарқӣ»-ро дар синни 70-солагӣ навишта бошад, шоири фаронсавӣ асари номбурдари дар синни 26-солагиаш эҷод кардааст ва он яке аз аввалин асарҳои ӯ ба ҳисоб меравад. Виктор Гюго ҳамчун сарвари адабиёти романтизми фаронсавӣ, ки назми шарқиро аз назми ғарбӣ боло шуморидааст, чунин иброз дошт: «Магар адабиёти асримиёнагӣ ва антиқии Шарқро омӯхта, назми хеле баланди қадимро дидан мумкин нест?» [124, с. 3]. Ин эътирофи қадимӣ ва баландпоя будани назми Шарқ аз тарафи шоири бузурги Фаронса аст.

Виктор Гюго 22 майи соли 1885 дар синни 83-солагӣ вафот мекунад ва ӯро дар Пантеон – бузургтарин оромгоҳи фарзандони Фаронса меғуронанд. Оид ба Виктор Гюго дар рӯзномаю маҷаллаҳо мақолаҳои бисёр ҷоп шудаанд. Аз ҷумла, дар мақолаи А. Мирпочоев чунин гуфта шудааст: «Гюгои романтик ба ҷараёни пешинаи адабиёти фаронсавӣ-классисизм аст» [126, с. 102]. Дар ҷаҳон шуҳрати бузургро касб кардани Виктор Гюго на фақат аз дорои қимати баланди бадеӣ будани романҳо, шеърҳо, драмаҳо ва мақолаҳои вай аст, инчунин, боз аз он иборат аст, ки вай шоири ҳамқадами ҳаёт, инъикоскунандаи рафтори

пурҷӯшу хурӯши ҳодисаҳои ҷамъият, шоири ҷустуҷӯкори замони худ буд [126, с. 102].

Таъсири адабӣ шаклҳои гуногун дорад ва дар ҳолатҳои мухталиф руҳ дода, бо объекти таъсир нақши мусбат ё манфӣ гузошта метавонад. Таъсири эҷодиёти нависандаи бузург ба осори дигар, ё худ таъсири як адабиёт ба адабиёти дигар ба шароити таърихӣ ва иҷтимоӣ, ба истеъдоду маҳорати таъсиргиранда вобаста буда, ба тарзу воситаҳои гуногун ба амал меояд [144, с. 5]. Бинобар ин, мо таъсири ғазалиёти Гюгоро ба шоиронамон чандон қоиладар нестем, зеро ғазалиёти Гюго ба назми классикии мо хеле қаробат дорад. Аммо дар шеърӣ сафед ва дар мавриди эҷодиёти насрӣ бошад, таъсири осору андешаҳои Гюго ба эҷодиёти адибони тоҷик ҳувайдост.

Дар баробари он ки назму насри адабиёти фаронсавӣ ба адибони тоҷик муассир будааст, ҳамчунин нақши сахнаҳои театрии ин кишвар дар рушду нумуи театр ва санъату ҳунари тоҷик бетаъсир набудааст. Хусусан, пйесаҳои театрии Жан-Батист Молиер дар асри гузашта дар театри тоҷик мақоми хоса доштанд. Нахустин асари Молиер, ки то охири солҳои сиюми садаи XX дар байни тамошобинони тоҷик машҳур гашт, «Жорж Данден» буд. Соли 1939 драматург А. Усмонов мазҳакаи Молиерро бо номи «Табиби зӯракӣ» аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намуд. Миркарим Саидов ин мазҳакаро ҳамчун намоиши таълимӣ ба тамошобинони тоҷик нишон дод. Мардуми шаҳри Хуҷанд чоруми июли соли 1940 мазҳакаи Молиерро бо номи «Найрангҳои Скапен» дар театр тамошо карда, ба худ маъқул донистаанд.

Намоиши ин асар кори дипломии М. П. Троянский буда, онро нависандаи тоҷик Раҳим Ҷалил аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума карда буд. Ба қавли Низом Нурҷонов, «Найрангҳои Скапен» нахустин эҷоди Молиер дар сахнаи тоҷик буда, натавон мақсади маърифаткунонӣ дошт, балки дар асоси маводди мазҳака ҳунаrpешагони тоҷик ҳунари актёрӣ меомӯхтанд [126, с. 126-127]. Образи Скапени хизматгори найрангбозро ҳунаrmанди ҷавон Анвар Холматов хеле хуб боздааст.

«Найрангҳои Скапен» ба репертуари муттасили театрҳои тоҷик аз ҷониби Шамсӣ Қиёмов аз нав тарҷума шуда, ба воситаи театри ҷумҳуриявии ҷавонони ба номи Маҳмудҷон Воҳидов манзури тамошобинони пойтахт гаштааст [126, с. 127]. Тамашобинон тавассути ҳунармандони тоҷик бо қаҳрамонони мазҳака, – Жеронт, Аргант ва Скапен шинос шуданд. Шаст сол ин ҷониб мазҳакаҳои Молийер дар сахнаҳои тоҷик намоиш дода мешаванд. Мазҳакаҳои машҳури Молийер дар Тоҷикистон инҳоянд: «Жорж Данден», «Найрангҳои Скапен», «Бемори сохта» ва «Ашрофпараст». Ин мазҳакаҳо дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ борҳо пешкаши тамошобинон шудаанд, аммо дар ибтидои солҳои соҳибистиклолӣ бо сабабҳои маълум ин намоишҳо ба сахна монда намешуданд. Вале солҳои охир театри давлатии академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ баъзе намоишномаҳои Молийерро дубора рӯи сахна оварда истодааст, бахусус сахнаи «Бемори сохта» ки ҳеле ҷолиб аст.

Ба қавли Ш. Мухтор, «имрӯз мазҳакаҳои адиби номдори Фаронса Молийер дар радифи асарҳои драматургони тоҷик қарор гирифта, дар якҷоягӣ вазифаи маърифатпарварию тарбиявии худро анҷом дода истодаанд ва Жан-Батист (Молийер) яке аз драматургони писандидаи халқи тоҷик мебошад. Ҳамаи ин аз пайвандҳои адабию робитаҳои дӯстии тоҷикону франсавиён дар солҳои мавҷудияти соҳти сотсиализм шаҳодат медиҳанд» [126, с. 129]. Ба ин гуфтаи Ш. Мухтор илова менамоем, ки чунин обрӯю эътибори Молийер дар даврони соҳибистиклолии кишварамон кам нагардид, балки боз ҳам боло рафта истодааст.

Хулоса, дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ тарҷумаҳои зиёди Гюго, Мопассан, Ромен Роллан ва дигарон бо забони русӣ ва тоҷикӣ тарҷума шудаанд ва ба хонандагони тоҷик муяссар гардид, ки осори адибони бузургтарини ҷаҳонро бихонанд. Хонандагони тоҷик ба худ чизҳои навро омӯхтанд. Осори фаронсавӣ ба нависандагони тоҷик низ таъсири калон расонд. Бо ин гуфтаҳо, метавон ба чунин хулоса расид, ки агар адибони давраҳои мухталифи фаронсавӣ зери таъсири суҳанварони Аҷам эҷод карда бошанд, пас бузургтарин адибони адабиёти муосири тоҷик аз эҷодиёти адибони фаронсавӣ баҳра бурда,

дар жанрҳои нави адабӣ ба онҳо пайравӣ намудаанд. Дар сарғаҳи ин пайравихо аллома Аҳмади Дониш ва минбаъд устодон Айнию Лоҳутӣ ва дигарон қарор доштанд. Махсусан, устод Айнӣ дар пайравӣ ба «Марселеза» «Марши хуррият»-ро эҷод кард. Лоҳутӣ шеърӣ «Интернатсионал»-и Потье ва «Сангари хунин»-и Гюгоро тарҷума намуд, ки барои ҷуркуваттар гардидани шеърӣ граҷданӣ ва достонҳои руҳӣ-романтикӣ дар назми шуравии тоҷик таъсири муфид расонданд. Дар умум, таҳқиқоту тарҷумаҳо бар он ишора мекунанд, ки таъсири адабиёти фаронсавӣ на ин ки ба адабиёти муосири тоҷик, балки ба театри тоҷик низ муассир будааст.

3.6. Таъсири адабиёти фаронсавӣ ба назму насри замони Истиқлол

Дар давраи Истиқлоли давлатӣ (1991) робитаи фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла бо Фаронса, боз ҳам густариш ёфт. Ин боиси он гардид, ки осори бузургони адабиёти фаронсавӣ, ба мисли Шарл Бодлер, Гюстав Флобер, Пол Верлен, Жак Превер, Эжен Потье ва дигарон боз мавриди омӯзиш, таҳқиқ, муҳокима қарор мегирад. Шоирони тоҷик дар давраи Истиқлол Лоик Шералӣ, Қутбӣ Киром, Гулназар ва дигарон аз адабиёти фаронсавӣ илҳом гирифтаанд. Аз шеърӣ шоирони фаронсавӣ, ба мисли Шарл Бодлер, Пол Верлен, Жак Превер, Эжен Потье онҳо андешаҳои адолатхоҳӣ, озодӣ ва шаклҳои нави шеърро омӯхтанд. Адабиёти фаронсавӣ ба насри тоҷик низ таъсири калон расонд. Нависандагони тоҷик, ба монанди Баҳманёр, Абдулҳамид Самад, Кароматуллоҳи Мирзо ва дигарон аз сабку услуби нависандагони маъруфи фаронсавӣ Оноре де Балзак, Густав Флобер, Ги де Мопассан ва Ромен Роллан истифода намуданд. Онҳо аз тарзи реализм ва романтизми нависандагон сабақ гирифтаанд. Дар солҳои Истиқлол, чунонки қаблан таъкид шуд, тарҷумаи бевосита аз забони фаронсавӣ низ зиёд шуд. Тарҷумонҳо, ба мисли Ш. Ҳақназаров, С. Султонов, Т. Ҷумаев, Т. Муҳиддинов, А. Маликов, А. Ашуров А, Б. Пулотов ва дигарон дар шинос кардани хонандаи тоҷик бо мероси адабии фаронсавӣ саҳми муҳим гузоштанд. Ин тарҷумаҳо боис гардиданд, ки хонандаи тоҷик ба андешаи инсонпарварӣ ва озодаандешии фаронсавӣҳо бештар наздик шавад.

Агарчи робитаҳои адабии фаронсавию тоҷик имрӯз дар сатҳи қаноатбахш ба роҳ монда шудааст, таъсири адабиёти фаронсавӣ, бахусус, адибони алоҳидаи онро ба адибони тоҷики замони соҳибистиқлолӣ ошкор намудан кори хеле сахту сангин ба назар мерасад. Дигар ин ки ҳанӯз мавҷуд будани робитаҳои ҳасанаи адабӣ низ далели таъсир доштани ин адабиёт ба он адабиёт буда наметавонад. Аз ҷониби дигар, таъсири адабиёт ба адабиёти дигар метавонад, ба таври барҷаста, аён, ошкор ва ё ниҳонӣ, ноаён ва пинҳонӣ ба амал ояд. Ин ҷиҳатҳоро мо дар мисоли таъсиргузори адибони фаронсавӣ ба адибони тоҷик хуб мушоҳида намудем. Бо вучуди ин, масъалаи ҷойгоҳи адабиёти фаронсавӣ

дар адабиёти тоҷики замони Истиқлолро ба миён гузоштан мумкин аст. Баррасии ин масъала кори илмии дигар буда, ҷустори амиқтарро меҳодад.

Ҳарчанд шоири халқии Тоҷикистон Қутбӣ Киром парвардаи давраи шуравӣ буд ва эҷодиёташ ҳам, асосан, ба ҳамон давра рост меояд, вале китобе дорад, ки дар ибтидои соҳибистиклолии кишварамон интишор гардида, шоирро руҳан ба адабиёти Фаронса мепайвандад. Ин маҷмуаи ашъор бо номи «Дафтари Порис» якчанд шеърҳои пурмазмунӣ шоирро дар бар гирифта, соли 1992 дар маҷмуаи «Нафаси озода» [27] ҷоп шудааст. Дар он шеърҳои «Дуруд ба Порис», «Бурчи Эйфел», «Коммунарҳо», «Бомҳо», «Модилияни», «Жанна – зани Модилияни», «Рӯ ба рӯ (Дар Лувр)», «Майдони ризой», «Жанна д'Арк», «Шабест дар тарабхонаи Париж», «Туро ҳар шаб чу як умри дубора», «Софи Лорен дар Париж», «Дар мақбараи Наполеон Бонапарт» ва «Сурати андӯху дард» оварда шудаанд, ки барои дарки манзараҳои зебо, макони таърихӣ ва шинохти ҷеҳраҳои саршиноси Фаронса ба хонандагони тоҷик кумак мерасонанд ва аз дӯстдорони шаҳри ин адабиёту фарҳанг будани худӣ шоир гувоҳӣ медиҳанд. Барои мисол мухтасаран, баъзе порчаҳои шеъриро аз ин маҷмуа пешкаш менамоем:

«Дуруд ба Париж

Зи Помир то ба Париж омадам чун дӯст, чун шоир,

Дуруде мерасонам аз таҳи дил аҳли Парижро.

Дуруде бо насими субҳдам, бо нақҳати борон,

Дуруде дӯстҷӯёну дуруде дӯстхоҳонро!

Дуруде бо сафои Шамси равшангар, ки тобон аст,

Дуруде бо нигоҳи ахтари шабрав, ки рахшон аст,

Дуруде бо навои чашмаю дарё, ки ҷӯшон аст,

Суруде аз Бадахшон аст, шукӯҳе аз Зарафшон аст» [27, с. 256].

Пас аз васфи Париж шоир рамзи Париж – манораи Эйфелро низ васф кардааст:

«Бурчи Эйфел

Эй тамошогари неку бади Париж, Эйфел,

Ҳамдилу ҳамнафасу ҳамқади Париж, Эйфел,
Солҳоест, ки дар роҳи замон чун мардон
Рост истодаӣ ту беҳазар аз неку бадон...
Гарчи аз Боми Ҷаҳон омадаам бепарво,
Қард ин ҳусни баландии ту тасхир маро» [27, с. 256-257].

Умуман, аз шеърҳое, ки шоир ба Фаронса бахшидааст, ба ҳубӣ мушоҳида мешавад, ки вай дӯстдори эҷодиёти шоирону нависандагон, шахсиятҳои сиёсӣ таърихӣ, ки барои Фаронса хидмат кардаанд, зебоиҳои табиати Фаронса, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии шаҳри Париж аст. Ҳатто шоир аз қабристонии Пер Лашез идан намуда, шеъри «Коммунарҳо»-ро эҷод кардааст. Дар баробари он ки шоир шефтаи фарҳангу адабиёти Фаронса буда, шеър эҷод намудааст, ҳамчунин шояд номбурда зеро таъсири шоирони фаронсавӣ низ эҷод карда бошад.

Масалан, мақтаи шеъри вай «Софи Лорен дар Париж» чунин аст:

«Лек дар соҳили пуромадурафт

Мешавад кӯр ҳар он нақш, ки ҳаст» [27, с. 275].

Ин байт мақтаи ҳамон шеъри машҳури шоири фаронсавӣ Жак Превер «Меҳостам ту ба ёд оро»-ро ба хотир меоварад, ки чунин аст:

Et la mer efface sur la sable

Les pas des amants désunis.

Баҳр кӯр мекунад дар рӯи рег,

Изи пойи ошиқони аз ҳам ҷудошударо

[Тарҷумаи маъноии мо].

Аз ин монандии маъноӣ ва услубӣ метавон ҳадс зад, ки шоири тоҷик аз шеъри машҳури шоири фаронсавӣ Жак Превер, ки ҳунармандони касбии опера ва мардумӣ онро ниҳоят зиёд сурудаанд ва то имрӯз ҳам ба забони асл ва ҳам дар тарҷумаҳо месароянд, огоҳ будааст.

Баъди соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар бо ҳамқалам Т. Ҷумаев бори нахуст намунаи шеърҳои шоирони муосири Фаронсаро аз фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намуд, ки

зикраш дар боби пешин рафта буд. Гап дар сари он меравад, ки тавассути чунин тарҷумаҳо, нахуст, худ мутарҷимон, баъдан дигар шоирону адибон ва сеюм, хонандагон ҳам бо ашъори шоирони фаронсавӣ ошноӣ пайдо намуданд ва ҳам то андозае таҳти таъсири онон қарор гирифтаанд.

Шоирони муосири тоҷик ҳам ба мисли шоирони давраи шуравӣ таъсири назми фаронсавию аврупоиро аксар тавассути забони русӣ пазируфтаанд. Устод Гулназар ҳам, ки парвардаи мактаби шуравӣ аст, наметавонист, аз зери таъсири шоирони рус ва ба воситаи забони русӣ аз таъсири шоирони аврупоӣ, бахусус фаронсавӣ, орӣ бошад. Вале сарфи назар аз ин ҳама, ба фикри мо, Гулназар пас аз ба даст овардани соҳибистиқлолӣ бештар зери таъсири шуарои фаронсавӣ қарор гирифт. Зеро тавре ишора шуд, вай бо дастгирии сафорати Фаронса дар Тоҷикистон солҳои 2004-2005 дар заминаи тарҷумаи таҳтуллафзи Т. Цумаев намунаи ашъори дувоздаҳ шоири муосири фаронсавиро ба тоҷикӣ тарҷума намуд, ки аз ҳар кадоми онон аз панҷ то даҳ шеър интиҳоб гардидааст. Жанри шеърҳо анқариб шеъри озодаанд, гоҳ-гоҳ шеърҳои қофиянок низ ба назар мерасанд. Дигар ин, ки солҳои охир дар бештари чорабиниҳои фарҳангии сафорати Фаронса дар шаҳри Душанбе устод Гулназар бо дигар шоирони маҳбуби мо, ба монанди Меҳмон Бахтӣ, Гулрухсор, Камол Насрулло ва дигарон даъват мешуданд ва аз адабиёту шеър сухан мегуфтанд. Бинобар ин, чунин чорабиниҳои фарҳангӣ низ ба мафкура ва эҷодиёти шоир бетаъсир буда наметавонанд. Тавре устод А. Ҳаким таъкид менамояд, «Гулназар вақтҳои охир шеърҳои бисёр мухтасари аз ду ё се байт иборат менавистанд, ки дар ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» чоп мешуд. Ин навъи шеър бисёр мушкил буда, дар ҳолати расидан ба дараҷаи камолот гуфтан мумкин аст. Шеърҳои Гулназар намунаи ҳамин гуна шеърҳои баркамоли олиҷаноб буданд» [234]. Аз ҷониби дигар, чунин мухтасаргӯиҳои шоир ба эҳтимоли ғолиб таҳти таъсири шоирони фаронсавие, ки худ устод Гулназар тарҷума намуда буд, қарор гирифтааст. Чунки дар тарҷумаи ашъори шоирони муосири фаронсавӣ мухтасаргӯӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Аз эҷодиёти шоир ва муносибате, ки ӯ бо сафорати Фаронса дошт, маълум мегардад, ки ӯ шефтаи адабиёту фарҳанги фаронсавӣ

аст ва дар васфи бурчи Эйфел, чун шоирони муосири фаронсавӣ, мухтасаран чунин менигорад:

«Бурчи Эйфел

На сарв асту на шамшод аст,

Вале аз томати гавҳарфишони дилбаре ёд аст,

Ки ӯ бо домани гулрезии худ доманкашон сӯи сахар рохист

Ва ҳамроҳаш ба ҷуз наззораи чашмони ҳайрон нест» [26, с. 188]

Акнун ба шеъри дигари шоир таваҷҷуҳ менамоем, ки «Суруди тирамоҳ»-и

Пол Верленро ба хотир меорад:

«Кӯчаи беишқ

Ҳамчу рӯзҳои зимистон якранг аст,

Ҳаста мекунад касро,

Касро мекунад дилгир.

Нигаҳе ошиқона агар кунад паровоз,

Чун парасту дар ин муҳити бетаҳрик,

Баҳор меояд» [26, с. 127].

Пол Верлен шоири декадент аст, вай аз яъсу ноумедӣ ва аз гӯшаи узлат меғӯяд. Шеъри машҳури ӯ «Суруди тирамоҳ аст», ки ба адабиёти муосири ҷаҳонӣ таъсири бузург дорад ва аҷаб нест, ки ба Гулназар ҳам тавассути тарҷумаи тоҷикӣ ва ҳам русиаш таъсир расонида бошад. Матни аслии ин шеър чунин аст:

«Chanson d'automne

Les sanglots longs,

Des violons.

De l'automne,

Blessent mon coeur.

D'une langueur,

Monotone.

Tout suffocant,

Et blême, quand.

Sonne l'heure,
Je me souviens.
Des jours anciens,
Et je pleure.
Et je m'en vais,
Au vent mauvais.
Qui m'emporte,
Deçà, delà,
Pareil à la,
Feuille morte» [231, с. 41].

Акнун ба тарҷумаи шоир Мухтарам Ҳотам аз русӣ ба тоҷикӣ таваҷҷуҳ менамоям, ки то имрӯз нусхаи ягона аст:

«Суруди тирамоҳ
Эй садои тори ларзон,
Нолаҳои тирамоҳон.
Эй навои зору маҳзун,
Синаи ман дард дорад,
Мекунӣ бозаш ту пурхун.
Мезанад соат чу ҳар гоҳ,
Ях бубандад дар гулӯ оҳ.
Дар дили тори шабона,
Ман баҳори рафта дорам,
Хотири ошуфта дорам,
Мешавад ашкам равона.
Меравам то субҳгоҳон
Ҳамраҳи боди парешон.
Аз хиёбон бар хиёбон.
Мешавам ман гирдгардон,
Ҳамчу барг аз шохсорон.
Дар дами боди хурушон» [27, с. 55-56].

Шеъри Пол Верлен аз ҳаждаҳ сатр иборат аст, аммо тарҷумаи Мухтарам Ҳотам аз ҳабдаҳ сатр иборат аст. Шоир як ба як ҳар сатрро тарҷума намудааст. М. Ҳотам ин шеърро аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намудааст.

Манзараи тасвирнамудаи Верлен чунин образҳои конкретӣ дорад: нолаҳои скрипка (ғижжакҳои тирамоҳӣ), занги соат, бонги соат (садо, овоз), хазон, барги хушке, ки шамол мебарад. Дар тарҷума сухан дар бораи саҳро меравад. Аммо дар шеъри Верлен саҳро нест. Маълум, ки сухан дар бораи тирамоҳ меравад. Унвони шеър ва баъзе нишонаҳои матн ҳам ба ин далолат мекунад: ғижжаки тирамоҳӣ, шиддати шамол, баргҳои мурда. Сатри дуюми фаронсавӣ ба мисраи дуюми М. Ҳотам мувофиқат намекунад, дар ин мисраъ калимаи «тирамоҳон» вучуд надорад, лекин мутарҷим онро барои пурмазмун шудан илова намудааст. Калимаи «тирамоҳон» дар мисраи сеюми фаронсавӣ омадааст. Сатри «Мешавад ашкам равона» дар тарҷумаи тоҷикӣ сатри даҳум омадааст, ҷойи он дар фаронсавӣ дар мисраи дувоздаҳум аст. Тарҷумаи тахтуллафзии «Et je pleure – Ва ман гирия мекунам» мебошад, лекин мутарҷим онро барои форами зебо омадан чунин тарҷума намудааст «Мешавад ашкам равона».

Маълум, ки образи барги аз дарахт канда шуда – тимсоли ҷудой, оворагардӣ ва ё марг аст. Тассодуф нест, ки нишонаҳои тирамоҳ бо қиёс оварда шудааст. «Je m'en vais ... Pareil à la, Feuille morte». Ғижжакҳои тирамоҳӣ фақат дар моҳҳои тирамоҳ, дар дилҳои инсонҳо садо дода метавонад. Аммо дар асл, «Chanson d'automne – Суруди тирамоҳ» шеър дар бораи тирамоҳ нест, балки дар бораи табиӣ хираи тирамоҳист.

Агар дар зоҳир таваҷҷуҳ шавад, вачҳи муштарак дар кори ҳарду мутарҷим он аст, ки дар вақти тарҷума аз имконоти як баҳри арӯзӣ – рамал истифода кардаанд. Дар тарҷумаи М. Ҳотам вазни рамали мусаммани мураббаъ: фобилотун фобилотун (-v--/ -v--) истифода шудааст, ки дар миёни авзони баҳри рамал бисёр нодир аст. Ин қолаб бештар дар шеъри бачагона қобили истифода аст.

Ҳангоми тарҷума илова бар маънӣ ба оҳанг ва унсурҳои мусиқофар низ таваҷҷуҳ кардааст [155, с. 46].

Шеъри дигари Гулназар, ки боз ҳам шабоҳат дорад ба ҳамон шеъри Верлен, «Тирамоҳ аст»:

«Тирамоҳ

Моҳ дар фонуси абри симгун

Хира месӯзад ба токи осмон,

Барги тиллоранг мерезад кунун

Бар сари мо ҳамчу сели ахтарон.

Айни чӯши навчавонию умед

Ёди пирӣ мерасад моро ба сар.

Оҳ меҳезад ба тори осмон,

Мефитад андешаи дунё ба сар:

Навчавонӣ меравад чун навбаҳор,

Барги сабзи мо шавад рӯзе хазон» [26, с. 362-363]...

Агар ин шеъри шоири тоҷикро бо шеъри шоири фаронсавӣ қиёс намоем, ҳам ба он шабоҳат дораду ҳам фарқият. Нахуст бояд гуфт, ки шеъри фаронсавӣ шеъри озод аст, вале шеъри шоири тоҷик агарчи вазну қофия дорад, миёни онҳо аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ ҳанӯз ҳам монандӣ эҳсос карда мешавад. Фарқи куллии шеъри тоҷикӣ ва ҳамчуни дигар шеърҳои Гулназар, ки шояд таҳти таъсири «Суруди тирамоҳ»-и Верлен офарида шудаанд, аз шеъри фаронсавӣ дар он аст, ки дар шеърҳои шоири мо сухан аз яъсу ноумедӣ, яъне тирамоҳ, борон, хазон, умри рафта ва ғайра равад ҳам, дар интиҳо сухан боз аз умед, чавонӣ, ишқ, баҳор, зебӣ ва ғайра меравад. Ин ишора бар он мекунад, ки Гулназар, албатта, чун дигар шоирони муосири мо аз эҷодиёти шоирони бегона илҳом гирифта бошад ҳам, онро ба завқу таъби худ ва хонандаи худ мувофиқ намуда, шеърӯ суруд офаридааст.

Омӯзиши фазои адабии мо ишора бар он мекунад, ки аз наср дида хонандаи тоҷик бештар ба назм тавачҷуҳ дошта, аксар тавассути назм эҳтиёҷоти маънавӣ, зеҳнияти иҷтимоию ҷомеашинохтӣ ва ҳисси зебоипарастӣро қонеъ мегардонад. Шоирони имрӯзаи тоҷик аз тамоми жанрҳои навини назми ҷаҳонӣ ба хубӣ истифода менамояд ва дар эҷодиёти

онҳо таъсири шоирони аврупой, хусусан, фаронсавиёро чуё шудан кори бефоида нахоҳад буд. Яке аз нишонаҳои дигари таъсири адабиёту фарҳанги фаронсавӣ ба шоирони мо дар васфномаҳое, ки онҳо нисбат ба ин адабиёту фарҳанг баён намудаанд, зоҳир мегардад. Васфномаҳо хеле зиёданд, бинобар ин, мо баъзеи онҳоро пешкаш менамоем.

Шоир ва олими тоҷик М. Ҳ. Султон дар васфи Наполеон Бонапарт, ки дар охири умр ба қазираи Еленаи Муқаддас бадарға гардида буд, чунин шеърро сурудааст:

«Ҳасрати Наполеон

(дар қазираи Еленаи Муқаддас)

Эй Фаронса,

Манзили ман,

То қиёмат маскани ман.

Маҳди ишқу орзуи рафта бар боди дили ман,

Ғайрпарвар – миҳани ман,

Дӯстдори душмани ман,

Хайрхоҳи қотили ман.

Сад қасам бар ҳусни духтарҳои Порис,

Сад қасам бар ишқи духтарҳои Порис» [180, с.24-25]...

Дар ин шеър шоир дар таҳайюли худ байни Наполеону Фаронса муколама барпо намуда, ба воситаи он меҳру муҳаббаташро ба шахсияти таърихӣ намоиш додааст. Ҳарчанд Наполеон бо ҳасрат ба Фаронса муроҷиат менамояд, вале бояд донист, ки Фаронса бе Наполеон ва Наполеон бе Фаронса буда наметавонистанд. Бузургии хоки Фаронса дар он аст, ки Наполеон барин шахсиятро офарид ва Наполеон, дар навбати худ, ҷони Фаронсаро харид. Бинобар ин, шоир бо баҳонаи муколамаи Наполеону Фаронса бузургии фарҳангу тамаддуи фаронсавӣ ва шикастнопазирии Наполеони нафақат лашкаркаш, балки фотеҳи ақлу илму фарҳангҳои фаромӯшгаштаро ҷилва медихад.

Шоири тоҷик Адибаи Азиз соли 2019 маҷмуаи ашъорашро бо номи «Дар кӯчаҳои Порис» аз чоп баровард, ки ба он сафири вақти Фаронса дар Тоҷикистон хонум Ясмин Гуедар пешгуфтор навишта ва маҷмуа бо кумаки молиявии Сафорати Фаронса дар Тоҷикистон нашр гардидааст. Аз шеваи якҷанд шеъре, ки дар маҷмуа дар васфи фарҳанги фаронсавӣ сурудааст, маълум мегардад, ки шоира шайдои фарҳангу адаби фаронсавист. Нахустин шеъри маҷмуаро ба қаҳрамони Фаронса Жанна Дарк бахшидааст:

«Жанна Дарк

Шикастан қолаби яхпораҳоро инқилобе ҳаст,

Дар ин оташ табори жаннаҳоро изтиробе ҳаст.

Агар ту Каъба рафтӣ, қалбҳоро ранҷ додан чист?

Ҳазорон воизеро баъди ҳаҷ дар каф шаробе ҳаст.

Бигӯ, пирохани миллии мо айбе ба худ дорад?

Магар зеботар аз сарбанди модарҳо ҳичобе ҳаст? » [1, с. 7].

Дар ин шеъри шоири тоҷик парадокси аҷиб дида мешавад. Дар баробари он ки шоира зан ҳасту меҳонад, ба мисли Жанна Дарк инқилобгару қаҳрамону шиканандаи қолабҳо бошад, вале аз сӯи дигар, вай ба масъалаҳои худшиносии миллии даст зада, аз пайравии кӯр-кӯрона ба фарҳангҳои дигар, хусусан фарҳанги арабу турк, ҷилавгирӣ менамояд. Инчунин, масъалаи маҳалбозиро низ саҳт маҳкум менамояд, ки барои якпорчагии кишвар хатар эҷод мекунад. Бинобар ин, шоири тоҷик ба шеъраш номи қаҳрамони Фаронсаро дода бошад ҳам, дар пайравии ин ё он шоири фаронсавӣ сухан нагуфта, балки мустақилона, фикри шахсии худро доир ба масъалаҳои иҷтимоии ҷалталаби ватани худаш баён менамояд. Аз тарафи дигар, шоира гуфтани ҳаст, ки ҳар касе ба Жанна Дарк пайравӣ мекунад, вай дар давлату давлатдорӣ ва бунёди худшиносии миллии бурд менамояд.

Адибаи Азиз бо номи «Париж» шеъри дигаре дорад, ки он ҳам дар пайравӣ ба ягон шоири фаронсавӣ гуфта нашудааст, вале дар он васфи Париж дарҷ гардидааст:

«Париж

Достони ман агар тӯфонӣ аст,
Шаб димоғи осмон боронӣ аст.
Ман нахоҳам мурд баъди рафтани,
Моҳ пушти абрҳо зиндонӣ аст.
Он қадар дар зиндагӣ афтидаам,
Ростӣ, ман гурги борондидаам.
Борҳо хӯрдам шикасти ишқро,
Борҳо аз боғи ғам гул чидаам» [1, с. 67]...

Гуфтем, ки шоираи тоҷик ин шеърро таҳти таъсири ин ё он шоири фаронсавӣ насароидааст, аммо маълум, ки шоир аз Фаронса, аз Париж, аз зиндагии ошиқонаю руъёии ин шаҳр илҳом гирифта, аз он дӯстдоштаи носипосу нолоиқаш рӯй гардонида, кайҳо ба Париж рафтаву марди сазовору лоиқӣ худро пайдо кардааст ва ҳатто соҳиби фарзанд, писараке гардидааст, ки дар кӯчаҳои зебою мафтункунандаи Париж аз домани модари худ мекашад.

Мухтасари суҳан ин аст, ки шоирони мо аз Аҳмади Дониш сар карда, то устод Айнӣ, Мирзо Сирочи Ҳаким, Лоҳутӣ баъдан Лоиқ, Бозор, Гулназар, Гулрухсор, Мухтарам Ҳотам, Камол Насрулло, Фарзона ва дигарон ба назми фаронсавӣ бетаваҷҷуҳ набудаанд ва аксари онҳо дар тарҷумаи ашъори шуарои аврупоию рус ба забони тоҷикӣ, албатта, пеш аз ҳама, тавассути забони русӣ қувваозмӯй кардаанд ва муваффақ низ гардидаанд. Муваффақияти онҳо дар он аст, ки ба воситаи тарҷума моли адабиёти бегонаро ба адабиёти халқи худ ворид сохта, онро моли худӣ карда тавонистаанд ва ба ин восита худашон такмил ёфта ҳам худ ва ҳам адабиёти замони худро ҳамқадами адабиёти ҷаҳонӣ сохтаанд.

Ба андозае, ки шоирони тоҷики давраи соҳибистиклолӣ дар назм муваффақанд, ҳанӯз дар наср чунин муваффақият ба назар намерасад, ҳарчанд нависандагони мо хеле зиёданд, аммо ҳангоме ки эҷодиёти онҳоро бо адабиёти насрии ҷаҳонӣ қиёс менамоем, хеле заъфиат эҳсос мешавад. Албатта, нависандагони сатҳи ҷаҳонӣ низ дорем, вале ангуштшуморанд, масалан, устодон Айнӣ, Иқромӣ, Улуғзода ва аз имрӯзаҳо Сайф Раҳимзода, Афғардӣ,

Баҳманёр ва чанд тани дигар. Вале бо ин ҳама, мутаассифона дар адабиёти имрӯзаи мо нависандае, чун устод Айнӣ, чун Чингиз Айтматов, чун Расул Ҳамзатов дида намешавад. Вале мақсади мо ин ҷо дигар аст, на баррасии сатҳи насрнависии тоҷик. Ҳадаф он аст, ки оё адабиёти насрии фаронсавӣ ба адабиёти насрии имрӯзаи тоҷик таъсиргузор ҳаст ё не? Албатта, не гуфта наметавонем, зеро нависандаи муосир наметавонад, ки хунару завқи нависандагони ҷаҳонии Фаронса, ба монанди Гюго, Балзак, Стендал, Дюма, Флобер, Мопассан, Золя, Доде ва даҳҳо тани дигарро сарфи назар намояд. Шояд хонанда савол ба миён гузорад, ки нависандаи тоҷик чӣ гуна метавонад, забони фаронсавиро надоништа, таҳти таъсири ин ё он нависандаи фаронсавӣ қарор гирад? Ҷавоб, аллакай, дар қисматҳои қаблии диссертатсия борҳо гуфта шудааст, яъне тавассути тарҷумаҳои русӣ ва баъдан, аз русӣ ба тоҷикӣ ва ё каму беш форсӣ. Гузашта аз ин, бузургтарин нависандагони рус қоиланд, ки таҳти таъсири адибони фаронсавӣ қарор гирифтаанд ва эҷодиёти онҳо манбаи илҳоми онон будааст. Пас, насрнависони мо, ки одатан, аз эҷодиёти нависандагони рус баҳра бардоштаанд, бо ин роҳ низ таъсири адибони фаронсавиро дар эҷодиёти худ ҳазм намудаанд.

Нависандаи муваффақи имрӯзаи тоҷик марҳум Баҳманёр дар китоби «Сармаддеҳ» ҳикояте дорад, бо номи «Шаҳбузи Бибии Марям», ки бо завқи баланд ва услуби мазҳака эҷод гардида, дар хусуси бузи шоххояш ғайриоддии як пиразани деҳотӣ қисса мекунад. Мухтасари қисса ин аст, ки шохҳои ба рақами 8 монанди буз таваҷҷуҳи як рӯзноманигорро ба худ ҷалб намуда, баъдан тамоми мардум ва телевизион ба тамошо ва наворгирии ин бузи аҷиб меоянд. Коргардони телевизион барои ҷолиби диққат шудан дар навор ба пиразан маслиҳат медиҳад, ки бузашро инчунину ончунон дошта, аз кӯча гузарад, вале пиразан ҳар дафъа хато карда, коргардон наворро нодуруст мешуморад. Пас аз якчанд маротиба такрор намудани як сахна бо буз, пиразан хаста шуда, аз тамошои тамошобинони зиёд дар хиҷолат монда, аз навор гирифтани даст мекашад ва пас аз рафтани рӯзноманигорон бо ғазаб ба гардани бузаш савор шуда, бо арра шохҳои ғайриоддии бузашро мебурад, то дигар назари мардумро

ба худ чалб нанамояд [4, с. 143]. Ба ҳамин ҳикоят монанд нависандаи фаронсавӣ Алфонс Доде ҳикояте бо номи «Бузи чаноби Сеган» дорад, ки каблан аз он ёдовар шуда будем. Мақсади мо аз ёдоварии дубора нишон додани баъзе шабоҳатҳост

Ҳикояи Доде ва Баҳманёр ба ҳамдигар хеле шабоҳати сохторию маъноӣ доранд. Гап дар сари он меравад, ки сужаи асосии ҳарду ҳикоя буз аст, дигар ин ки соҳибони бузҳо дар ниҳояти қор дар ҳарду асар ноком мегарданд, яъне бузи якеро гург меҳӯрад, шохҳои дигареро соҳибаш мебурад. Бо назардошти чунин шабоҳат метавон ҳадс зад, ки нависандаи тоҷик Баҳманёр, ки ҳамеша дурдонаҳои адабиёти ҷаҳониро мутолеа мекард, шояд тавассути тарҷумаи русӣ ва ё форсии қиссаи Доде шинос гардида, баъдан ҳикояти худро бо каме дигаргуниҳо офарида бошад. Дигаргуниҳо ин аст, ки дар ҳикояти нависандаи фаронсавӣ соҳиби буз мард аст, вале буз мода, вай шир медиҳаду нозуку меҳрубон аст. Дар қиссаи нависандаи тоҷик соҳиби буз зан аст, вале буз нар буда, дағалу гапнодаро аст. Фарқияти дигари ҳикояи нависандаи тоҷик дар он аст, ки он дар қорҷӯбаи реализм навишта шудааст, дар ҳоле ки ҳикояи Доде дар жанри афсона таҳия гардида, дар он буз бо соҳибаш ҳарф мезанад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, метавон гуфт, ки чунин ҳикояти афсонавии Доде ба нависандаи тоҷик бетаъсир буда наметавонад.

Ба ҳамин монанд, агар мо таҳқиқотамонро идома бахшем ва ба осори адибони фаронсавию тоҷик жарфтар назар афканем, ҳам дар осори насрӣ ва ҳам назмӣ шабоҳатҳои зиёдеро пайдо мекунем, вале барои ошкор намудани таъсири адибони фаронсавӣ ба эҷодиёти адибони тоҷик боз ҳам ба таҳқиқи дақиқтару мӯшикофона ниёз пеш меояд, ки аз ҷумлаи муҳимтарин вазифаҳои муҳаққиқони робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса аст. Ба ҳар ҳол, тавре дида баромадем, шоирони имрӯзаи мо аз Қутбӣ Киром сар карда, то Гулназар, Ҳ. Султон, А. Азиз дар васфи фарҳанги фаронсавӣ шеър гуфтаанд ва муҳаббату самимияташонро нисбат ба он изҳор кардаанд, ки ин худ гувоҳи таъсирпазирӣ аз он фарҳангу адабиёти волост. Нависандагони имрӯзаамон низ чун

шоиронамон ба ин адабиёт таваҷҷуҳи хосса доранд ва маълум мешавад, ки аз дастовардҳои он илҳом мегиранд.

Ҳамин тавр, агар адибони давраҳои мухталифи фаронсавӣ зерин таъсири суҳанварони форсу тоҷик эҷод карда бошанд [203; 191], пас бузургтарин адибони адабиёти муосири тоҷик аз эҷодиёти адибони фаронсавӣ баҳра бурда, дар эҷоди жанрҳои нави адабӣ аз онҳо таъсир бардоштаанд. Дар сарғаҳи ин пайравӣҳо аллома Аҳмади Дониш ва минбаъд устод Айнию Лоҳутӣ ва дигарон қарор доштанд. Махсусан, устод Айни дар пайравӣ ба «Марселеза» «Марши хуррият»-ро эҷод кард. Лоҳутӣ шеърҳои «Интернатсионал»-и Потье ва «Сангари хунин»-и Гюгоро тарҷума намуд, ки барои ҷуркуваттар гардидани шеърҳои граҷданӣ ва достонҳои романтикӣ дар назми шуравии тоҷик таъсири муфид расонданд. Инчунин, таҳқиқоту тарҷумаҳо бар он ишора мекунанд, ки таъсири адабиёти фаронсавӣ на ин ки ба адабиёти муосири тоҷик, балки ба санъати тоҷик низ муассир будааст.

Хулоса, дар замони Истиқлол адабиёти фаронсавӣ ба назму насри тоҷик таъсири зиёде расонд. Он адибони тоҷик кумак намуд, ки ҷаҳонбинии бадеии худро васеъ намоянд, шаклҳои нави эҷодиро биозмоянд ва андешаҳои озодӣ ва адолатро ба дигарон муаррифӣ намоянд. Таҳқиқот дар хусуси таъсири адабиёти фаронсавӣ ба адабиёти имрӯзаи тоҷик ишора бар он мекунанд, ки таъсири насру назми адабиёти фаронсавӣ ба адабиёти тоҷикии имрӯза ба монанди солҳои аввали замони шуравӣ набошад ҳам, вале то ҳудуди қобили таваҷҷуҳ таъсирпазирӣ аз эҷодиёти адибони ин кишвар ба мушоҳида мерасад. Ба ин нигоҳ нақарда, барои ошкор намудани таъсири адибони фаронсавӣ ба эҷодиёти адибони тоҷик боз ҳам таҳқиқи дақиқтару мӯшикофона зарур аст. Шоирони имрӯзаи мо аз Қутбӣ Киром сар карда, то Гулназар, Ҳасани Султон ва Адиба Азиз дар васфи фарҳанги фаронсавӣ шеър гуфтанд, муҳаббату самимияташонро нисбат ба он изҳор кардаанд, ки ин худ гувоҳи таваҷҷуҳ ба он фарҳангу адабиёти волост. Нависандагони имрӯзаамон низ чун шоиронамон ба ин адабиёт таваҷҷуҳи хосса доранд ва ба назари мо, пайваста аз дастовардҳои он илҳом мегиранд.

Хулоса

Омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои алоқаманд ба робитаҳои адабии байни тоҷикон ва фаронсавӣҳо дар адабиётшиносии муосири тоҷик як соҳаи мустақил ва муҳимми илмӣ ба ҳисоб меравад. Таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки ду кишвар барои робитаҳои ҳамачониба заминаи қавии таърихӣ ва фарҳангӣ доранд ва дар тури солҳо ин робитаҳо боз ҳам бештар рушд кардаанд. Дар ин раванд робитаҳои адабӣ, аз ҷумла тарҷума, нақши асосӣ дорад, чунки ба ин восита адабиёти тоҷик ба хонандаи фаронсавӣ ва адабиёти фаронсавӣ ба хонандаи тоҷик муаррифӣ шудааст. Ба воситаи тарҷума ду миллат якдигарро хуб мефаҳманд. Дар ин росто, дигар паҳлуҳои таъсирпазирии адабӣ низ муҳим мебошанд. Маълум мешавад, ки адабиёти ҳарду кишвар аз ҳамдигар бо услуби бадеӣ бой гардида, имкони рушди низ ба вучуд омадааст. Имрӯз омӯзиши ин масъала барои бехтар фаҳмидани равандҳои фарҳангӣ, мустақкам намудани робитаҳои илмӣ, баланд бардоштани ҷойгоҳи адабиёти тоҷик дар ҷаҳон, васеъ шудани ҷаҳонбинии ҷавонон, зиёд шудани дӯстӣ байни ду кишвар ва муаррифии фарҳанги тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ аҳаммияти зиёд дорад.

Аз ҳамаи масъалаҳое, ки дар бобу фаслҳои ҷудогонаи диссертатсия мавриди баррасии илмӣ қарор дода шуданд, дар охири бахсҳо натиҷагирӣ шудааст. Дар ин ҷо ба хулосаҳои мушаххаси зерин ишора мешавад.

1. Адабиёти Фаронса дар қатори дигар адабиёти хориҷа мардуми адабпарвари ҷаҳонро ба худ ҷалб намудааст. Аксари давлатҳои дунё адабиёти фаронсавиро омӯхта, осори адибони онро ба забони худ тарҷума кардаанд. Дар навбати худ, адабиёти мардуми дигар низ ба адабиёти Фаронса таъсири ҳудро тавассути тарҷума гузоштааст. Таъсири адабиёти муосири Фаронса ба адабиёти халқҳои дунё, аз ҷумла ба адабиёти тоҷик, хеле назаррас аст. Дар баробари он ки баъзе шоирони тоҷик ашъори шоирони Фаронсаро тавассути забони русӣ ва забони асл ба тоҷикӣ тарҷума кардаанд, адибоне ҳастанд, ки силсилаи шеърхояшонро ба мардуми Фаронса ва мавзеъҳои машҳуру таърихӣ ин давлат бахшидаанд. Айни ҳол, бисёре аз адибони Фаронса, ба монанди Молиер,

Лафонтен, Волтер, Беранже, Стендал, Балзак, Гюго, Флобер, Потье ва дигарон, ки дар ҷаҳон хеле машҳуранд, дар кишвари мо низ хонанда доранд. Имрӯз осори адибони Фаронсаро хонандагони тоҷик ҳам дар асл ва ҳам дар тарҷума мутолиа менамоянд [1-М].

2. Адабиёти ҷаҳон, асосан, ба воситаи тарҷума дастраси мардумони гуногунзабон гардида, рушд мекунад. Бинобар ин, тарҷума яке аз рукнҳои асосии рушди адабиёти ҷаҳонӣ ва робитаҳои адабӣ ба шумор меравад. Тарҷумонӣ соҳаи алоҳидаи фаъолияти инсонӣ буда, талаботу меъёрҳои махсуси худро дорад ва аз мутарҷим натавонад дониши забонӣ, балки дониши мукаммали илмӣ тақозо дорад. Имрӯз дар асоси тарҷумаҳои мухталиф ва талаботҳои нав ба нави тарҷума илми тарҷумашиносӣ рушд дорад. Фарҳанги ғановатманди тоҷик, хусусан адабиёти он, дар робита бо дигар адабиёти ҷаҳонӣ рушд мекунад ва робитаҳои адабиро ба вуҷуд меоварад. Ҳамаи ин робитаҳои адабӣ дар заминаи тарҷумаҳои мутарҷимон рӯйи кор меоянд. Бе фаъолияти тарҷумонӣ адабиёти бадеӣ бо адабиёти дигар халқу миллатҳо робита барқарор карда наметавонад. Шартҳои асосии робитаҳои адабӣ фаъолияти тарҷумонии мутарҷимон мебошад [11-М; 14-М].

3. Хонандаи тоҷик, хусусан аҳли қалам, аз оғози барқароршавии Иттиҳоди Шуравӣ ба адабиёти фаронсавӣ ва адибони ин сарзамин таваҷҷуҳ кардаанд ва ин муносибат то имрӯз идома дорад. Осори адибони фаронсавиро мутарҷимони замони шуравӣ аз забони асл ҳам набошад, тавассути забони русӣ ва дигар забонҳо то андозае тарҷума карда, ба хонандагони ин адабиёт хизмати босазо кардаанд. Хонандаи тоҷики замони Иттиҳоди Шуравӣ адибони фаронсавӣ, аз қабили Виктор Гюго, Проспер Мериме, Оноре де Балзак, Ги де Мопассан, Густав Флобер, Эжен Потье ва дигаронро медонистанду меҳонданд. Дар тарҷума ва таҳқиқи адибони фаронсавӣ дар замони шуравӣ шоирону нависандагон ва олимоне, чун С. Айни, А. Лоҳутӣ, Ҳ. Аҳрорӣ, Н. Холмуҳаммадов, М. Раҳимӣ, Ш. Шараф, М. Саидӣ, М. Юсуфӣ, Р. Ҳодизода, Б. Муртазоев, У. Холиқов, М. Назаров, М. Файзов, Х. Айни, Лоик, Бозор, А. Мирпочоев, Ҳ. Раҳмат, Ш. Мухтор ва дигарон нақши бориз гузоштаанд [2-М].

4. Эҷодиёти адибони фаронсавӣ Гюго, Балзак, Доде, Мопассан, Дюма, Моруа, Экзюпери, Сартр, Камю, Ламартин, Рембо, Бодлер, Верлен, Жаккоте, Гаспар, Сакре ва дигарон дер боз аст, ки дар Тоҷикистон маълуми машҳуранд. Дар давраи соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон осори адибони фаронсавӣ ба тоҷикӣ тарҷумаю интишор ёфта, рӯз то рӯз дӯстдори он зиёд мешавад. Дар тарҷума ва таҳқиқи осори адибони фаронсавӣ, аз қабилӣ П. Мериме, О. Балзак, Г. Мопассан, Э.С. Экзюпери, А. Камю, Э. Берни, Ж. Синюе, Ж.П. Сартр, Р. Куно, А. Моруа ва дигарон дар замони соҳибистиклолии кишвар нақши мутарҷимону донишмандони тоҷик, ба монанди Ш. Мухтор, Гулназар, Ш. Ҳақназаров, Т. Нигорӣ, Т. Чумаев, С. Султонзода, Т. Муҳиддинов, Б. Пулотов хеле калон аст. Маҷаллаи тарҷумонии «Наврӯста» низ солҳои охир дар интишори тарҷумаҳо аз фаронсавӣ пешқадам аст. Ин маҷалла дар оянда чиҳати таҳкими робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ мусоидат карда метавонад [4-М; 5-М].

5. Саҳми профессор Ш. Мухтор дар омӯзишу пажӯҳиши робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ, таҳқиқи тарҷумаю интишори осори классикони адабиёти тоҷику форс дар Фаронса ва баръакс, басо калон мебошад. Хонандаи имрӯзаи тоҷик тавассути асарҳои таҳқиқоти Ш. Мухтор аз робитаҳои фарҳангии адабии соҳибқаламони Шарқ бо мардуми Аврупо аз наздик шинос шуда метавонад. Саҳми Ш. Мухтор дар омӯзиши илмии робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса бузург буда, фаъолияти номбурда дар ҳар чор самти асосӣ иборат аст: ин фаъолиятҳо қобили ситоиш ва арҷгузори махсус аст. Саҳми вай дар омӯзиши масъалаҳои таърихи таҳқиқи адабиёти тоҷику форс дар Фаронса, таҳқиқи адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон, баррасии масоили марбут ба тарҷумаи адабиёти бадеӣ аз забони фаронсавӣ ба тоҷикӣ ва баръакс, омода намудани мутахассисони идомадиҳандаи пайраҳи илмӣ худ бениҳоят бузург аст. Шокир Мухторро мо бояд дар заминаи робиташиносии давраи нави тоҷику фаронсавӣ ҳамчун мутахассиси соҳибиткор ва соҳибравиш эътироф кунем [6-М].

6. Тарҷумаи асарҳои адибони Фаронса ба забони тоҷикӣ баъди Инқилоби Октябр шуруъ шуда бошад ҳам, пеш аз ин низ адабиёти Фаронса ба тоҷикон шинос буд. Маорифпарварону ҷавонбухориёни тоҷики қабл аз Инқилоби Бухоро тавассути фарҳанги рус аз фарҳанги аврупоӣ, ки асоси онро дар он замон фарҳанги фаронсавӣ ташкил медод, боҳабар буданд ва хуб медонистанд, ки фарҳанги пешқадами рус дар натиҷаи таъсири тамаддуни кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба миён омадааст ва ба он пайравӣ кардан айнӣ муддаост. Аксари маорифпарварони тоҷики нимаи дуюми асри XIX ба фарҳанги аврупоӣ, минҷумла фаронсавӣ, тавачҷуҳи қалон доштанд. Метавон дар хусуси ҳар кадоми онон пажӯҳиш анҷом дод, вале он таъсире ки дар мисоли А. Дониш, М. С. Ҳаким ва дигарон мушоҳида мешавад, ишора бар як чиз дорад: онҳо мехостанд, ки дар пайравӣ ба фарҳанги пешқадами аврупоӣ мардумро аз вартаи ҷаҳлу нодонӣ, пастию бардағӣ наҷот дода, ба саодати зиндагӣ ва рӯзгори шоиста расонанд [1-М].

7. Агар адибони давраҳои мухталифи фаронсавӣ зери таъсири суҳанварони Аҷам эҷод карда бошанд, пас баъзе адибони адабиёти муосири тоҷик низ аз эҷодиёти адибони фаронсавӣ баҳра бурда, дар эҷоди навиҳои нави адабӣ ба онҳо пайравӣ намудаанд. Дар сарғаҳи ин пайравиҳо аллома Аҳмади Дониш ва дар оғози садаи бист устод Айнию Лоҳутӣ ва дигарон қарор доштанд. Махсусан, устод Айни дар пайравӣ ба «Марселеза» «Марши ҳуррият»-ро эҷод кард. Лоҳутӣ шеърӣ «Интернасионал»-и Потье ва «Сангари хунин»-и Гюгоро тарҷума намуд, ки барои пурқувваттар гардидани шеърӣ граждони ва дostonҳои романтикӣ дар назми шуравии тоҷик таъсири муфид расонд. Дар умум, таъсири адабиёти фаронсавӣ на ин ки ба адабиёти муосири тоҷик, балки ба санъати тоҷик низ муассир будааст. Асарҳои адибони Фаронса ба воситаи тарҷумаи бадеӣ пешқадами хонандаи тоҷик шудаанд. Масалан, «Гобсек» ва «Полковник Шабер»-и Балзак, «Наваду савум», «Рӯзи охири қаси маҳкумшуда», пораҳои алоҳидаи романҳои «Мардудҳо» ва «Одаме, ки механдад»-и Гюго ва дигар адибони Фаронса маҳз ба воситаи тарҷумаи бадеӣ қайҳо боз ба хонандагони тоҷик маълуманд [3-М; 7-М].

8. Таъсири насру назми адабиёти фаронсавӣ ба адабиёти имрӯзаи тоҷик ба монанди солҳои аввали замони шуравӣ набошад ҳам, вале ҳанӯз пайравӣ ба он ва илҳом гирифтани аз эҷодиёти адибони ин кишвар ба мушоҳида мерасад. Вале ба ин нигоҳ накарда, барои ошкор намудани таъсири адибони фаронсавӣ ба эҷодиёти адибони тоҷик боз ҳам таҳқиқи дақиқтару мӯшикофонатар зарур аст. Ба ҳар ҳол, тавре мушоҳида мешавад, шоирони тоҷик аз Қутбӣ Киром саркарда, то Гулназар, Ҳ. Султон, А. Азиз дар васфи фарҳанги фаронсавӣ шеър гуфтаанд ва муҳаббату самимияташонро нисбат ба он изҳор кардаанд, ки ин худ гувоҳи таъсирпазирӣ аз он фарҳангу адабиёти волост. Баъзе нависандагони имрӯзамон низ чун шоиронамон ба ин адабиёт тавачҷуҳи хосса доранд ва аз дастовардҳои он илҳом гирифтаанд [8-М].

9. Таҳлили муқоисавии шеър ва осори адибон ба мо имкон дод, ки хулосаҳои зайлро ҳосил намоем: 1) Дар вақти тарҷумаи шеърҳо ва асарҳои адибон тарҷумонҳо баъзе калимаю ибораҳоро сарфи назар кардаанд, ё ин ки баъзе калимаю ибораҳоро аз худ илова намудаанд, вале мазмуни асло риоя кардаанд, ки чунин тарзи кор барои дилчасп ва хонданбоб гардидани асари тарҷумашуда ёрӣ мекунад; 2) Дар илми тарҷума ду намуди тарҷума – тарҷумаи бадеӣ ва тарҷумаи таҳтуллафзӣ вучуд дошта, ҳардуи онҳо дар вақти тарҷума васеъ истифода мешаванд. Дар тарҷумаи шеърҳои шоирони Фаронса ба забони тоҷикӣ тарҷумонон аз ҳарду намуди тарҷума истифода бурдаанд [7-М].

10. Истиқлол барои рушди фарҳанги миллӣ, роҳандозии робитаҳои фарҳангӣ бо кишварҳои гуногуни ҷаҳон, бахусус, Фаронса ва дигар манотиқи ҷаҳон заминаҳои бозғамӣ фароҳам овард. Барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ, ҳанӯз дар қадамҳои нахустини соҳибистиқлолии кишварамон ифтиҳои сафоратхонаҳои Тоҷикистону Фаронса дар ҳарду кишвар, баргузориҳои рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Фаронса бо роҳбарии бевоситаи Роҳбари давлат, ҳамкорӣ бо созмони байналмилалии ЮНЕСКО, ки дар шаҳри Париж қарор дорад, ҳамкориҳои корхонаю ташкилотҳои фаронсавӣ дар Тоҷикистон ва аз ҳама муҳим, рафтуомади олимону адибон, ҳунармандону омӯзгорону донишҷӯёни тоҷик ба Фаронса ва баръакс дар даврони соҳибистиқлолии

кишвар барои рушди муносибатҳои минбаъда, густариши ҳамкориҳои адабию фарҳангии Тоҷикистон ва Фаронса, тарҷумаю чоп ва омӯзиши илмӣ осори адибони ҳарду кишвар заминаҳои мусоидро фароҳам овардааст [1-М; 8-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Ҳангоми ҷамъоварии маводди таҳқиқ, омӯзиш ва баррасии мабӯҳиси диссертатсия масъалаҳои зерин пеш омаданд, ки дар оянда бояд муҳаққиқон оид ба масъалаҳои таҳқиқ, тарҷума ва таъсирпазирӣ дар робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ва мутахассисони адабпажӯх ба онҳо таваҷҷӯх кунанд:

1. Дар хусуси робитаҳои адабии мутақобилан судманди адабиёти тоҷик бо адабиёти фаронсавӣ, масоили таҳқиқ, тарҷума ва таъсирпазирӣ аз ҷониби адабиётшиносони ватанию хориҷӣ пажӯҳишоти назаррас анҷом дода шудаанд, вале боз ҳам масъалаҳои боқӣ мондаанд, ки нӣз ба таҳқиқ доранд. Хусусан, ба таври қиёсӣ таҳқиқ кардани масъалаҳои алоқаманд ба заминаҳои мазкур аз ҷумлаи талаботи муҳими ҷаҳони муосир мебошад;

2. Таҳқиқи фарогири «Туҳафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочи Ҳаким аз назари тасвири шахру кишварҳои аврупоӣ, махсусан Фаронса, зери таъсири фарҳанги онон мондан ва муқоисаи татбиқии назари адиб кори илмӣ ҷолибе хоҳад буд. Аз мутолиаи «Туҳафи аҳли Бухоро» чунин таассурот ҳосил мешавад, ки Мирзо Сироч бо Аҳмади Дониш ҳамақида будааст;

3. Дар асрҳои XVII ва XVIII шарқшиносони фаронсавӣ бо иштиёқи тамом ба адабиёти Шарқ рӯй оварда, хусусан, осори классикони адабиёти тоҷику форсро бо камоли майл тарҷума карда, мавриди баҳрабардорӣ қарор медоданд. Бинобар ин, аҷаб нест, ки шоири фаронсавӣ Жан-Пйер Клари де Флориан зери таъсири абёти Саной ва минбаъд Херве зери таъсири Флориан эҷод карда бошанд. Ба ҳар ҳол, масъалаи таъсир доштани се шоири номбурда ба ҳамдигар кори таҳқиқотии дигарро тақозо менамояд;

4. Робитаҳои адабии фаронсавию тоҷик имрӯз дар сатҳи қаноатбахш ба роҳ монда шудааст, таъсири адабиёти фаронсавӣ, бахусус, адибони алоҳидаи онро ба адибони тоҷики замони соҳибистиқлолӣ ошкор намудан кори хеле сахту сангин ба назар мерасад, ки бояд дар оянда анҷом дода шавад;

5. Агар ба осори адибони фаронсавию тоҷик жарфтар назар афканем, ҳам дар осори насрӣ ва ҳам назмӣ шабоҳатҳои зиёдеро пайдо мекунем, вале барои ошкор намудани таъсири адибони фаронсавӣ ба эҷодиёти адибони тоҷик боз

хам ба таҳқиқи дақиқтару мӯшикофона ниёз пеш меояд, ки аз ҷумлаи муҳимтарин вазифаҳои муҳаққиқони робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса ба ҳисоб меояд;

6. Таҳқиқоти Шокир Мухторро ба таври муфассал дар доираи як зербоб мавриди баррасӣ қарор додан аз имкон берун аст, зеро ҳар як асари вай метавонад, ки объекти омӯзиши алоҳидаи илмӣ қарор гирад. Ба таври яқлук, масъалаи саҳми Ш. Мухтор дар омӯзиши робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ таҳқиқи ҷудогонаи монографиро тақозо дорад;

7. Барои ошкор намудани таъсири адибони фаронсавӣ ба эҷодиёти адибони тоҷик таҳқиқи ҷудогонаи дақику мӯшикофона зарур аст. Шоирони тоҷик Қутбӣ Киром, Гулназар, Адиба Азиз ва дигарон дар васфи табиат, зебоиҳо ва шукуҳи фарҳанги фаронсавӣ шеър гуфта, муҳаббату самимияташонро нисбат ба он изҳор кардаанд;

8. Аз маводди диссертатсия, инчунин, дар тадриси фанҳои адабиёти Фаронса, назария ва амалияти тарҷума, курс ва семинарҳои махсус, таҳия ва тартиби барномаҳои корию дарсӣ, навиштани қорҳои илмии дараҷаҳои гуногун истифода кардан мумкин аст.

Рӯйхати адабиёт

I. Сарчашмаҳо:

1. Азиз, А. Дар кӯчаҳои Порис. Маҷмуаи ашъор [Матн] / А. Азиз. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 140 с.
2. Айнӣ, С. Марги судхӯр [Матн] / С. Айнӣ; мураттиб: А. Кӯчаров. – Душанбе: Адиб, 2010. – 220 с.
3. Айнӣ, С. Одина [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 2014. – 192 с.
4. Баҳманёр. Сармадех. Шоханшоҳ [Матн] / Баҳманёр. – Душанбе: Адиб, 2013. – 472 с.
5. Берни, Ерик. Водии бахт [Матн] / Е. Берни; тарҷумаи Шамсия. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 51 с.
6. Бехер, И. Любовь моя, поэзия [Матн] / И. Бехер. – Москва, 1965. – 461 с.
7. Боске, А. Суолу ҷавоб. Робер Деснос. Сангпушт [Матн] / А. Боске; тарҷумаи Мирсаид Миршакар // Пионери Тоҷикистон. – 1975. – 14 сентябр.
8. Вийон, Ф. Французские поэты [Матн] / Ф. Вийон. – Москва, 1914. – 340 с.
9. Волтер, Франсуа-Марӣ. Кандид [Матн] / Франсуа-Марӣ Аруэ Волтер; тарҷумаи Ҳ. Аҳрорӣ. – Душанбе: НДТ, 1963. – 177 с.
10. Гамарра, Пйер. Фарзандони қашшоқӣ [Матн] / Гамарра П.; тарҷумаи М. Беҳбудӣ. – Сталинобод: НДТ, 1955. – 163 с.
11. Гюго, В. Гаврош [Матн] / В. Гюго; тарҷумаи Ҳ. Аҳрорӣ. – Сталинобод: НДТ, 1952. – 48 с.
12. Гюго, В. Наваду савум [Матн] / В. Гюго; тарҷумаи М. Юсуфӣ. – Сталинобод-Самарқанд: НДТ, 1934. – 361 с.
13. Гюго, В. Наваду савум [Матн] / В. Гюго; тарҷумаи Ш. Ҳақназаров, Т. Чумбаев. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 182 с.
14. Гюго, В. Рӯзи охири каси маҳкумшуда [Матн] / В. Гюго; тарҷумаи Ҳодизода Расул. – Сталинобод: НДТ, 1953. – 88 с.
15. Гюго, В. Козетта [Матн] / В. Гюго; тарҷумаи Ш. Чумбаев. – Душанбе, 1968. – 39 с.

16. Доде, А. Бузи чаноби Сеган [Матн] / А. Доде; тарчумаи Ш. Ҳақназаров // Адаб. Маҷалаи илмӣ, адабӣ ва таълимию маърифатӣ, 2010. – № 3. – С. 39-41.
17. Доде, А. Дар камарг [Матн] / А. Доде; тарчумаи Т. Ҷумъаев // Адаб, 2017. – №1 (41). – С. 49-51.
18. Доде, А. Ҳикояҳо аз номаҳо аз осӣёби ман [Матн] / А. Доде; тарчумаи Ш. Ҳақназаров // Адаб, 2010. – № 3. – С. 39-40.
19. Дюма, А. Граф Монте-Кристо [Матн] / А. Дюма; тарчумаи Ҷ. Азизкулов. – Душанбе: Адиб, 2014. – 552 с.
20. Дюма, А. Дарси шамшерзанӣ [Матн] / А. Дюма; тарчумаи Ҳ. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 192 с.
21. Дюма, А. Се мушкетдор [Матн] / А. Дюма; тарчумаи Ҷ. Азизкулов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 664 с.
22. Дюшен, Ф. Қамар (роман) [Матн] / Ф. Дюшен // Садрӣддин Айний. Куллийёт. Ҷ. 13. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 432 с. – С. 303-405.
23. Золя, Э. Оташи хунин [Матн] / Э. Золя; тарчумаи Ш. Собиров. – Душанбе: Адиб, 1988. – 528 с.
24. Камю, А. Бегона [Матн] / А. Камю; тарҷумонон Р. Имомиддин, Т. Ҷумаев. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 164 с.
25. Келдӣ, Г. Қиёми сабзи дарахт [Матн] / Г. Келдӣ, Т. Ҷумъаев. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 276 с.
26. Келдӣ, Г. Туву хубиву раъноӣ [Матн] / Г. Келдӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 408 с.
27. Киром, Қ. Нафаси озод [Матн] / Қ. Киром. – Душанбе: Адиб, 1992. – 336 с.
28. Лоик, Ш. Фарёди бефарёдрас: маҷмуаи ашъор / Ш. Лоик. – Душанбе: Адиб, 1997. – 240 с.
29. Лохутӣ, А. Куллийёт [Матн] / А. Лохутӣ. Ҷилди 3. – Сталинобод: НДТ, 1961. – 276 с.

30. Лоҳутӣ, А. Куллийёт [Матн] / А. Лоҳутӣ. Ҷилди 4. – Душанбе, 1960. – 260 с.
31. Лоҳутӣ, А. Куллийёт [Матн] / А. Лоҳутӣ. Ҷилди 5. – Сталинобод: НДТ, 1962. – 347 с.
32. Мало, Г. Бе парастор [Матн] / Г. Мало; тарҷумаи Шариф Шараф. – Сталинобод: НДТ, 1958. – 339 с.
33. Мериме, Проспер. Ҳикоёт [Матн] / П. Мериме; тарҷумаи Н. Холмуҳаммадов. – Душанбе: НДТ, 1963. – 290 с.
34. Мопассан, Ги де. Бевазан [Матн] / Ги де Мопассан; тарҷумаи Т. Муҳиддинов // Навруста, 2017. – № 1(7). – С. 34-38.
35. Мопассан, Ги де. Омуриш [Матн] / Ги де Мопассан; тарҷумаи А. Насимов. – Душанбе: Адиб, 2006. – 336 с.
36. Моруа, Андре. Гулҳои мавсимӣ [Матн] / А. Моруа; тарҷумаи Б. Пулотов // Навруста, 2017. – №1 (7). – С. 54-67.
37. Оноре, де Балзак. Чоловеческая комедия [Матн] / О. Балзак; переревод Н. Немчинова и О. Лозовецкий // Собрание сочинений: в пятнадцати томах: переводы с французского. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1951-1955. – Том 1. – 677 с.
38. Оноре, де Балзак. Қиссаи марди фирорӣ [Матн] / О. Балзак; тарҷумаи С. Султонов // Навруста, 2017. – № 3 (9). – С. 27-30.
39. Оноре, де Балзак. Гобсек [Матн] / О. Балзак; тарҷумаи Х. Айнӣ. – Сталинобод: НДТ, 1955. – 163 с.
40. Оноре, де Балзак. Падар Горио [Матн] / О. Балзак; тарҷумаи Ҳ. Аҳрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 288 с.
41. Потье, Эжен. Даъвати суруд [Матн] / Э. Потье; тарҷумаи Р. Ҳикмат // Садои Шарқ, 1971. – № 4. – С. 51-52.
42. Потье, Эжен. Интиҳоби умум [Матн] / Э. Потье; тарҷумаи Р. Ҳикмат // Садои Шарқ, 1971. – № 4. – С. 52-53.
43. Потье, Эжен. Нақши Комунна [Матн] / Э. Потье; тарҷумаи Ҳ. Раҳмат. – Душанбе: Адиб, 1988. – 64 с.

44. Роллан, Ромен. Пйер ва Люс [Матн] / Р. Роллан; тарҷумаи Ш. Собиров. – Сталинобод: НДТ, 1961. – 107 с.
45. Саной, А. Мунтахаби ашъори Саной [Матн] А. Саной. – Душанбе: Адиб, 2011. – 480 с.
46. Сартр, Жан Пол. Девор [Матн] / Жан Пол Сартр; тарҷумаи С. Султонов // Навруста, 2015. – № 2. – С. 56-72.
47. Сартр, Жан Пол. Девор [Матн] / Жан Пол Сартр; таҳияи А. Насимов // Адабиёт ва санъат. – 04 июн 2015. – С. 15; 18 июн 2015. – С. 15; 26 июн 2015. – С. 14.
48. Сартр, Жан Пол. Ҳучра [Матн] / Жан Пол Сартр; тарҷумаи С. Султонов // Навруста, 2015. – № 3 (3). – С. 48-52.
49. Сафар, Умар. Бозгашти падар (бо забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ) [Матн] / У. Сафар. – Душанбе, 2025. – 211 с.
50. Ситораҳои бурчи Эйфел. Баёзи назми Франция [Матн]; тарҷума аз русӣ; таҳияи Шокир Мухтор. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
51. Стендал. Сурх ва Сиёҳ: Воқеаномаи асри XIX [Матн] / Стендал; тарҷумаи Б. Муртазоев. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 543 с.
52. Траорэ, Исса. Афсона ва ҳикояҳо [Матн] / И. Траорэ; тарҷумаи Ш. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 144 с.
53. Тысяча и один день. Персидская сказки / Переведенные с персидского на французский язык г. Пети де ла Круа; а с французского на российский сочинителем Славянских Древностей М. И. Поповым. – Санкт-Петербург: Печатано иждивением книгопродавца К. В. Миллера [Тип. Вейтбрехта и Шнора], 1778. – Т. 1. – 248 с.
54. Тысяча и один день. Персидская сказки / Переведенные с персидского на французский язык г. Пети де ла Круа; а с французского на российский сочинителем Славянских Древностей М. И. Поповым. – Санкт-Петербург: Печатано иждивением книгопродавца К. В. Миллера [Тип. Вейтбрехта и Шнора], 1778. – Т. 2. – 260 с.

55. Тысяча и один день. Персидская сказки / Переведенные с персидского на французский язык г. Пети де ла Круа; а с французского на русский сочинителем Славянских Древностей М. И. Поповым. – Санкт-Петербург: Печатано иждивением книгопродавца К. В. Миллера [Тип. Вейтбрехта и Шнора], 1778. – Т. 3. – 268 с.

56. Тысяча и один день. Персидская сказки / Переведенные с персидского на французский язык г. Пети де ла Круа; а с французского на русский сочинителем Славянских Древностей М. И. Поповым. – Санкт-Петербург: Печатано иждивением книгопродавца К. В. Миллера [Тип. Вейтбрехта и Шнора], 1779. – Т. 4. – 272 с.

57. Фитрат, А. Мунозара. Ҳақиқат натиҷаи тасодуми афкор аст [Матн] / А. Фитрат. – Душанбе, 1992. – 56 с.

58. Флобер, Г. Зани соддадил [Матн] / Г. Флобер; тарҷумаи М. Фарҳат. – Сталинобод: НДТ, 1956. – 41 с.

59. Флобер, Г. Хонум Бовари [Матн] / Г. Флобер; тарҷумаи Э. Муллоқандов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 384 с.

60. Ҳаким, М. С. Тухафи аҳли Бухоро [Матн] / М. С. Ҳаким. – Душанбе: Адиб, 1992. – 272 с.

61. Экзюпери, Антуан де Сент. Парвози шабона [Матн] / Антуан де Сент Экзюпери; тарҷумаи Т. Чумбаев. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 200 с.

62. Экзюпери, Антуан де Сент. Шоҳзодаи хурдакак [Матн] / Антуан де Сент Экзюпери; тарҷумаи Талъат Нигорӣ. – Душанбе, 2003. – 92 с.

63. Эрве, Базен. Оташи оташнишон [Матн] / Б. Эрве; тарҷумаи Ш. Шариф. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 240 с.

Адабиёти хориҷӣ:

64. Albert, Camus. L'Étranger. D'après l'édition Gallimard, première partie [Texte] / С. Albert. – Paris, 1957. – 180 p. (Алберт Камю. Летранже. Дапрэ ледитион Галлимар, премйэр парти [Текст] / К. Алберт. – Парис, 1957. – 180 п.).

65. Petis de la Croix, François. Les Mille et un jours / François Petis de la Croix. – Т. 1. – Paris: Barbin; veuve Ricœur, 1710-1712. – 331 p. (Петис де ла Круа, Франсуа. Ле Мил ет ан жур / Франсуа Пети де ла Круа – Т. 1. – Парис: Барбин; вўв Рикўѣ, 1710-1712. – 331 п.).

66. Petis de la Croix, François. Les Mille et un jours / François Petis de la Croix. – Т. 2. – Paris: Barbin; veuve Ricœur, 1710-1712. – 299 p. (Петис де ла Круа, Франсуа. Ле Мил ет ан жур / Франсуа Петис де ла Круа. – Т. 2. – Парис: Барбин; вўв Рикўѣ, 1710-1712. – 299 п.).

67. Petis de la Croix, François. Les Mille et un jours / François Petis de la Croix. – Т. 3. – Paris: Barbin; veuve Ricœur, 1710-1712. – 332 p. (Петис де ла Круа, Франсуа. Ле Мил ет ан жур / Франсуа Петис де ла Круа. – Т. 3. – Парис: Барбин; вўв Рикўѣ, 1710-1712. – 332 п.).

68. Petis de la Croix, François. Les Mille et un jours / François Petis de la Croix. – Т. 4. – Paris: Barbin; veuve Ricœur, 1710-1712. – 332 p. (Петис де ла Круа, Франсуа. Ле Мил ет ан жур / Франсуа Петис де ла Круа. – Т. 4. – Парис: Барбин; вўв Рикўѣ, 1710-1712. – 332 п.).

69. Petis de la Croix, François. Les Mille et un jours / François Petis de la Croix. – Т. 5. – Paris: Barbin; veuve Ricœur, 1710-1712. – 350 p. (Петис де ла Круа, Франсуа. Ле Мил ет ан жур / Франсуа Петис де ла Круа. – Т. 5. – Парис: Барбин; вўв Рикўѣ, 1710-1712. – 350 п.).

II. Адабиёти илмӣ:

70. Абдулло, С. Чиро тарчума бояд кард? [Матн] / С. Абдуло: Нури сухан. – Олмотӣ, 2005. – С. 168-174.

71. Алиева, Ҷ. Ф. Нақши С. Айни дар таҳрири забони асарҳои бадеӣ ва публицистӣ : дисс. ...ном. илм. филологӣ / Ҷ. Ф. Алиева. – Душанбе, 2024. – 167 с.

72. Аминиева, В. Р. Теоретические основы сравнительного и сопоставительного литературоведения / В. Р. Аминиев. – Казань: КФУ, 2014. – 105 с.

73. Ардамехр, А. Становление и развитие дипломатических, научных и культурных взаимоотношений стран Центральной Азии с Французской Республикой (1991-2016 гг.): дисс. ...канд. филол. наук / А. Ардамехр. – Душанбе, 2020. – 180 с.
74. Ахрорӣ, Ҳ. Сухбат аз санъати адабиёт [Матн] / Ҳ. Ахрорӣ // Садои Шарқ, 1984. – № 5. – С. 115-128.
75. Ачамӣ, Муҳаммадалӣ. Тафаккур ва ҳис дар шеър [Матн] / М. Ачамӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 296 с.
76. Бабаева, Д. Х. Садриддин Айни и французская литература: автореф. ...канд. филол. наук / Д. Х. Бабаева. – Душанбе, 1996. – 21 с.
77. Бабаева, Д. Х. Садриддин Айни и французская литература: дисс. ...канд. филол. наук / Д. Х. Бабаева. – Душанбе, 1996. – 181 с.
78. Белан, В. Г. Адабиёти тоҷик дар хориҷа / В. Г. Белан // Маориф ва маданият, 1971. – 11 май.
79. Белан, В. Г. Шухрати Тоҷикистон (Нависандагони Ғарб дар бораи тараққиёти Тоҷикистон) [Матн] / В. Г. Белан // Маориф ва маданият, 1968. – 07 ноябр.
80. Белинский, В. Г. Собр. Сочинения [Текст] / В. Г. Белинский. – Москва, 1965. – 592 с.
81. Всеволодов, Ю. Нависандаи бузурги Фаронса – Стендал (солҳои 1783-1842) [Матн] / Ю. Всеволодов // Бадахшони советӣ, 1958. – 25 январ. – С. 3.
82. Гадоева, Н. Исследование жизни и творчества Низами Гянджеви и перевод его «Пятерицы» во Франции [Текст]: дисс. ...канд. фил. наук / Н. Гадоева. – Душанбе, 2024. – 180 с.
83. Гадоева, Н. Исследование жизни и творчества Низами Гянджеви и перевод его «Пятерицы» во Франции [Текст]: автореф. ...канд. фил. наук / Н. Гадоева. – Душанбе, 2024. – 24 с.
84. Горбунов, А. М. Зарубежные писатели XX века. Библиографический словарь [Матн] / А. М. Горбунов. – Москва: Просвещение, 1997. – 308 с.

85. Гулзода, Н. Баъзе зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва муодили онҳо дар забони фаронсавӣ [Матн] / Н. Гулзода, М. Шоев, Т. Чумъаев, Ш. Ҳақназаров. – Душанбе, 2011. – 62 с.
86. Гюго, В. Скалы мысли [Матн] / В. Гюго. – Москва: Гослит издательство, 1947. – 352 с.
87. Давлатов, М. Ду адиб [Матн] / М. Давлатов // Маориф ва маданият, 1976. – 29 январ.
88. Давронов, А. Пайванди замони ҳамаҷонибаи адабиёт [Матн] / А. Давронов. – Душанбе: Маориф, 1994. – 80 с.
89. Давронов, А. Тарҷумаи бадеӣ ва тафаккури миллий [Матн] / А. Давронов // Масъалаҳои филологияи тоҷик (III). – Душанбе, 2002. – С. 103-121.
90. Дармстетер, Дж. Происхождение персидской поэзии [Текст] / Дж. Дармстетер. – Москва, 1924. – 370 с.
91. Демидчик, Л. Н. Таҳаввули тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик [Матн] / Л. Н. Демидчик // Садои Шарқ, 1985. – № 5. – С.118-125.
92. Джумаев, Т. Б. Лингвистический анализ персидско-таджикских заимствований во французском языке [Текст]: дисс. ...канд. фил. наук / Т. Б. Джумаев. – Душанбе, 2018. – 180 с.
93. Дониш, Аҳмад. Асарҳои мунтахаб [Матн] / А. Дониш. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 287 с.
94. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоъ [Матн] / А. Дониш. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
95. Дӯстии Париж ва Душанбе: 30 соли муносибатҳои дипломатӣ (1992-2022). Маҷмуаи мақолаҳо [Матн]. – Душанбе, 2022. – 225 с.
96. Ёдномаи Шокири Мухтор. Маҷмуаи мақолаю ёддошт ва ақсо [Матн]. – Душанбе, 2007. – 164 с.
97. Зимняя, И. А. Психологический анализ перевода как специфического вида речевой деятельности [Текст] / И. А. Зимняя // Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков. Т.1. – Москва, 1975. – 222 с.

98. Зулфиқоров, Х. Балзак дар сахнаи тоҷик [Матн] / Х. Зулфиқоров // Тоҷикистони советӣ, 1966. – 20 феврал.
99. Зулфиқоров, Х. Модарандар [Матн] / Х. Зулфиқоров. Маориф ва маданият, 1966. – 15 январ.
100. Комиссаров, В. Н. Теория перевода [Текст] / В. Н. Комиссаров. – Москва: Высшая школа. 1990. – 253 с.
101. Курочкин, Василий. Марсельеза // Стихотворения [Текст] / В. С. Курочкин. – Москва-Ленинград, 1934. – 624 с.
102. Қурбонов, А. Ҳамкориҳои байналмилалӣ илмӣ дар давраи Истиқлолият [Матн] / А. Қурбонов // Маърифати омӯзгор, 2017. – №1. – С. 28-30.
103. Қурбонов, М. Мавлавӣ дар шиноҳти Эва-ду Витрей аз нигоҳи Шокир Мухтор [Матн] / М. Қурбонов, З. Қурбонова // Панҷоҳ соли Фарангистон дар Тоҷикистон (Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе, 2014. – 195 с.
104. Лансоно, Г. История французской литературы [Текст] / Г. Лансоно. – Москва, 1988. – 638 с.
105. Лилеева, И. Саҳифаҳои ҳаёти Балзак дар Россия [Текст] / И. Лилеева // Ҳақиқати Ленинобод, 1974. – 21-уми май. – С. 1.
106. Лихачева, В. Д. Художественное наследие древней руси и современность [Матн] / В. Д. Лихачева, Д. С. Лихачев. – Л., 1971. – 396 с.
107. Ломидзе, Г. И. Методологические вопросы изучения взаимосвязи и взаимообогащения советской литературы / Г. И. Ломидзе. – Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 42 с.
108. Махмудов, Д. О. «Тысячи сказок» – источник «Тысячи и одной ночи» / Д. О. Махмудов // Вестник ТНУ, 2022. – № 4. – С. 223-230.
109. Махмудов, Д.О. Влияние персидско-таджикских сюжетов на французскую повествовательную прозу XVII-XVIII вв. (на примере «Тысячи и одной ночи»): дисс. ...канд. фил. наук / Д. О. Махмудов. – Душанбе, 2021. – 159 с.

110. Махмудов, Д.О. Влияние персидско-таджикских сюжетов на французскую повествовательную прозу XVII-XVIII вв. (на примере «Тысячи и одной ночи»): автореф. ...канд. фил. наук / Д. О. Махмудов. – Душанбе, 2021. – 21 с.

111. Махмудов, Д.О. Восточная сказка и её волшебные образы во французской литературе / Д. О. Махмудов // Вестник ТНУ, 2024. – № 4. – С. 227-234.

112. Махмудов, Д.О. Восход, развитие и закат сюжетной линии французской литературной сказки и воздействие на нее ориентальных веяний / Д. О. Махмудов // Вестник ТНУ, 2019. – №3. – С. 200-203.

113. Махмудов, Д. О. Композиционные и стилевые особенности сказок «Тысячи и одного дня» Пети де ла Круа / Д. О. Махмудов // Вестник ТНУ, 2022. – № 7. – С. 267-272.

114. Махмудов, Д. О. Роль востока в западной литературе эпохи позднего возрождения / Д. О. Махмудов // Вестник ТНУ, 2023. – № 4. – С. 211-216.

115. Махмадов, Ҷ. Аз таърихи робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса [Матн] / Ҷ. Махмадов // Маводди конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ, панҷоҳ соли фарангистон дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – С. 159-164.

116. Махмадов, Ҷ. Мақоми устод Садриддин Айни дар таҳқиқоти донишмандони Фаронса [Матн] / Ҷ. Махмадов, С. Султонов // Маводди конференсияи илмӣ-амалии «Проблемаҳои филологияи муосир ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби оӣ». Ҷилди 1. – Душанбе, 2015. – С. 165-170.

117. Минина, Т. Н. Девяносто третий год. Пробл. революции в творчестве Виктора Гюго [Текст] / Т. Н. Минина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 220 с.

118. Мирзосӯзанӣ, С. Адаби форсӣ дар адабиёти ҷаҳон [Матн] / С. Мирзосӯзанӣ. – Техрон, 1395. – 199 с.

119. Мухторов, Ш. Адабиёти замони Сомониён дар Фаронса [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе, 1999. – 30 с.

120. Мухторов, Ш. Адабиёти тоҷик дар Фаронса [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе: Ирфон 1985. – 159 с.
121. Мухторов, Ш. Айнӣ дар ватани Балзак [Матн] / Ш. Мухторов // Садои Шарқ, 1976. – № 12. – С. 120-125.
122. Мухторов, Ш. Балзакро ба тоҷикӣ мутолиа мекунем [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1974. – 21 май. – С. 3.
123. Мухторов, Ш. Баргузидаи насри Фаронсаи асрҳои XIV-XX [Матн] / Ш. Мухторов, Ш. Ҳакназаров. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 560 с.
124. Мухторов, Ш. Гюго ва адабиёти тоҷику форс [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1976. – 05 июн. – С. 3.
125. Мухторов, Ш. Замон ва тарҷумон [Матн] / Ш. Мухторов // Маданияти Тоҷикистон, 1981. – 21 июл. – С. 3.
126. Мухторов, Ш. Замон ва тарҷумон [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 208 с.
127. Мухторов, Ш. Инсонпарвари барҷаста, ба рӯзи таваллуди Виктор Гюго 175 сол пур шуд [Матн] / Ш. Мухторов // Тоҷикистони советӣ, 1977. – 26 феврал.
128. Мухторов, Ш. История развития французской научной иранистики [Текст] / Ш. Мухторов. – Душанбе, 1996. – 100 с.
129. Мухторов, Ш. Иттифоқи асл ва тарҷима [Матн] / Ш. Мухторов // Садои Шарқ, 1988. – № 2. – С. 130-131.
130. Мухторов, Ш. Мақолот [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 244 с.
131. Мухторов, Ш. Манбаи омӯзиш [Матн] / Ш. Мухторов // Садои Шарқ, 1979. – № 11. – С. 151-154.
132. Мухторов, Ш. Мустаҳриқи барҷаста [Матн] / Ш. Мухторов // Адабиёт ва санъат, 1986. – 10 июл. – С. 11.
133. Мухторов, Ш. Низомӣ дар Фаронса [Матн] / Ш. Мухторов // Омӯзгор, 1993. – 11 август.

134. Мухторов, Ш. Пайванди дӯстӣ [Матн] / Ш. Мухторов // Маданияти Тоҷикистон, 1981. – 1 май. – С. 2.
135. Мухторов, Ш. Парвози нахустин [Матн] / Ш. Мухторов // Комсомоли Тоҷикистон, 1983. – 6 феврал.
136. Мухторов, Ш. Персидско-таджикская классическая поэзия во Франции: автореф. ...д-ра филол. наук: 10.01.06. 10.01.05. / Ш. Мухтор. – Душанбе, 1989. – 40 с.
137. Мухторов, Ш. Санъати баланд [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1980. – 13 сентябр. – С. 3.
138. Мухторов, Ш. Сарчашмаи дарёи назм [Матн] / Ш. Мухторов // Маданияти Тоҷикистон, 1982. – 15 июн. – С. 3-4.
139. Мухторов, Ш. Сино ва франсавиёни муосир [Матн] / Ш. Мухторов // Комсомоли Тоҷикистон, 1980. – 16 март. – С. 4.
140. Мухторов, Ш. Ситораҳои бурчи Эйфел [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе: Ирфон 1982. – 143 с.
141. Мухторов, Ш. Суханҷӯ [Матн] / Ш. Мухторов // Комсомоли Тоҷикистон, 1986. – 3 август. – С. 2.
142. Мухторов, Ш. Тоҷикистон аз назари адибони Фаронса [Матн] / Ш. Мухторов // Садои Шарқ, 1983. – № 2. – С. 115-119.
143. Мухторов, Ш. Тоҷикистон дар Франсия (Робитаҳои адабӣ ва маданӣ бо мамлакати бостонии Ғарб) [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1974. – 20 август. – С. 3.
144. Мухторов, Ш. Тухфаи шоир ва ношири фаронсавӣ [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1980. – 29 июл. – С. 3.
145. Мухторов, Ш. Ҳофиз ба забони фаронсавӣ [Матн] / Ш. Мухторов // Садои Шарқ, 1979. – № 2. – С. 131-136.
146. Мухторов, Ш. Чашмони некбин [Матн] / Ш. Мухторов // Тоҷикистони советӣ, 1983. – 11 январ.
147. Мухторов, Ш. Шарқ дар осори Беранже [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1980. – 19 август.

148. Мухторов, Ш. Шеъри фаронсавӣ ба забони Рӯдакӣ [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1980. – 29 январ.
149. Мухторов, Ш. Шухрати Румӣ дар Фаронса [Матн] / Ш. Мухторов. – Душанбе: Сино, 2000. – 240 с.
150. Мухторов, Ш. Эҳсоси фарангистон [Матн] / Ш. Мухторов // Маориф ва маданият, 1977. – 03 декабр.
151. Муъминов, А. Адабиёти реалистӣ ва таъсири он ба адабиёти тоҷик [Матн] / А. Муъминов. – Душанбе, 1980. – С. 12-18.
152. Нағзибекова, М. Назарияи тарҷума [Матн] / М. Нағзибекова. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 76 с.
153. Найдо, Ю. Нақши мутарҷим [Матн] / Ю. Найдо // Баргузидаи мақолаҳои «Наشري дониш». – Техрон: Маркази наشري донишгоҳӣ, 1365. – № 3. – С. 15-29.
154. Нарзиқул, М. «Эъҷози Хусравӣ»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ ва суннатҳои номанигорӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ (асрҳои X-XIV) [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 320 с.
155. Нарзиқул, М. Вазни шеъри тоҷикӣ [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: МТБТ-и ДМТ, 2023. – 143 с.
156. Нарзиқул, М. Нигоҳе ба ҷараёнҳо ва равишҳои нақди адабии навин / М. Нарзиқул // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, 2025. – № 2. – С. 116-126.
157. Нарзиқул, М. Трактат Амира Хусрава Дихлави «Эъджази Хусрави» («Чудо Хусрава») и традиции эпистолярного жанра в истории персидско-таджикской литературы (X-XIV вв.) / М. Нарзиқул. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 308 с.
158. Нарзиқул, М. Шеъри арӯзи озода дар ҳавзаи адабии Тоҷикистон [Матн] / М. Нарзиқул (Ҷусторҳо дар назму наср ва нақди адабии муосир). – Душанбе: ҶДММ «Аршам», 2022. – 406 с.

159. Николукин, А. Н. Сравнительно-историческое литературоведение / А. Н. Николукин // Литературная энциклопедия терминов и понятий; гл. ред. А. Н. Николукин. – РАН, ИНИОН. – Москва, 2001. – 1600 с.
160. Раджабова, И. С. Современная алжирская франкоязычная литература / И. С. Раджабова. – Душанбе: Дониш, 1974. – 55 с.
161. Раджабова, И. С. Таджикистан-Франция – интеркультурный диалог [Текст] / И. С. Раджабова. – Душанбе, 2008. – 31 с.
162. Раджабова, И. С. Таджикско-персидская повествовательная проза в литературном процессе Франции начала XVIII в. [Текст] / И. С. Раджабова. – Душанбе: Дониш, 1987. – 123 с.
163. Раҳматуллоева, С. Х. Адабиёти мамлакатҳои хориҷӣ ба забони тоҷикӣ (1930-1970) [Матн] / С. Х. Раҳматуллоева. – Душанбе, 1976. – 240 с.
164. Раҳмон, Ш. Таҳқиқ, танқид ва тарҷума [Матн] / Ш. Раҳмон. – Душанбе: Дониш, 2016. – 338 с.
165. Раҳмонов, А. Адабиёти тоҷик дар хориҷа [Матн] / А. Раҳмонов // Маориф ва маданият, 1976. – 12 август.
166. Раҷабова И. С. // Олимони Донишгоҳ. – Душанбе, 1998. – 362 с. – С. 323-324.
167. Раҷабова И.С. [Матн] // Энциклопедияи олимони Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 408 с. – С. 262-263.
168. Раҷабова, И. С. Нависандаи ҳақиқатнигор [Матн] / И. С. Раҷабова // Маориф ва маданият, 1976. – 5 июн.
169. Раҷабова, И. Умри тозаи афсона / И. Раҷабова // Садои Шарқ, 1986. – № 1. – С. 108-112.
170. Роллан, Ромен. Жан-Кристоф [Текст] / Р. Роллан. – Москва: ГИХЛ, 1955. – 824 с.
171. Саворӣ, Т. Реалисти бузург, 90 сол аз рӯзи вафоти Оноре де Балзак [Матн] / Т. Саворӣ. // Тоҷикистони сурх, 1940. – 25 август.
172. Саворӣ, Т. Санъати тарҷума [Матн] / Т. Саворӣ. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 180 с.

173. Салимов, Ю. Насри ривоятии форсу тоҷик [Матн] / Ю. Салимов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 156 с.
174. Салимов, Ю. Становление жанра сказочной прозы в персидско-таджикской литературе: автореф. ...канд. фил. наук / Ю. Салимов. – Москва, 1964. – 23 с.
175. Самад, В. Аз каъри Хазар то авчи Зухал [Матн] / В. Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – 224.
176. Самад, В. Пайвандҳои адабӣ чун омили муҳимми инкишофи адабиёт [Матн] / В. Самад. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 24 с.
177. Самадов, А. Нависандаи машҳури фаронсавӣ [Матн] / А. Самадов // Пионери Тоҷикистон, 1952. – 24 феврал.
178. Самадов, А. Шигардҳои тарҷума [Матн] / А. Самадов. – Душанбе: Сабрина-К, 2016. – 183 с.
179. Сатторзода, А. Суруди озоии мардуми озод [Матн] / А. Сатторзода // Нуқтаи пайванд. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 240 с. – С. 7-16.
180. Султон, Ҳ. Таваллуди ту [Матн] / Ҳ. Султон. – Душанбе: Адиб, 2014. – 136 с.
181. Султонов, С. Роль переводческих школ в формировании и распространении произведений Ибн Сины в Европе [Матн] / С. Султонов // Вестник Педагогического университета. – № 6-1 (55). – Душанбе, 2013. – С. 3-10.
182. Султонов, С. Гуашон ва синошиносӣ дар Фаронса [Матн] / С. Султонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 3 (51). – Душанбе: Сино, 2009. – С. 108-112.
183. Султонов, С. Нақди тарҷумаи шеърӣ Филип Жакоте дар забони тоҷикӣ / [Матн] С. Султонов. // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Шаклҳои нави сохтҳои шеърӣ дар адабиёти Фаронса». – Душанбе, 2014. – С. 5-8.

184. Султонов, С. Шамсиддин ва тарҷума [Матн] / С. Султонов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Замон ва тарҷумон». – Душанбе, 2014. – С. 20-25.

185. Табаров, С. С. Айнӣ ва тарҷимаи «Қамар»-и Фердинанд Дюшен [Матн] / С. Табаров // Ҷашнномаи Айнӣ. – Душанбе, 1963. – С. 46-116.

186. Турсунов, Г. А. Жанр рассказа и его развитие в персидско-таджикской литературе X-XII вв.: дис. ...канд. фил. наук: 10.01.03 / А. Г. Турсунов. – Душанбе, 2018. – 167 с.

187. Убайдулло, Ҷ. Нигоҳе ба 30-соли робитаҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Фаронса [Матн] / Ҷ. Убайдулло // Дӯстии Париж ва Душанбе: 30 соли муносибатҳои дипломатӣ (1992-2002). Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе, 2022. – 225 с. – С. 14-18.

188. Федоров, А. В. Основы общей теории перевода [Тест] / А. В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.

189. Холмуҳаммадов, Н. Таърихи тарҷума [Матн] / Н. Холмуҳаммадов, Ҳ. Шодикулов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2004. – 524 с. – С. 175-177.

190. Холмуҳаммадов, Н. Як ҳикмати тарҷума [Матн] / Н. Холмуҳаммадов // Садои Шарқ, 1983. – № 4. – С. 112-118.

191. Ҳадидӣ, Ҷ. Эрон дар адабиёти Фаронса [Матн] / Ҷ. Ҳадидӣ. – Ҷилди аввал. – Машҳад: Нашриёти Донишгоҳи Машҳад, 1348. – 228 с.

192. Ҳикмат, Р. Беранжеи таронасаро ба муносибати 190-солагии рӯзи таваллуди ӯ [Матн] / Р. Ҳикмат // Маориф ва маданият, 1970. – 20 август.

193. Ҳоким, Азиз. Гуфтугӯ бо Лоик [Матн] / А. Ҳоким. – Душанбе: Олами китоб, 2006. – 93 с.

194. Чалишев, Е. П. К проблеме типологических схождений в литературах развивающихся стран Востока / Е. П. Чалишев, Л. Г. Аганина // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – Т. 42, 1983. – № 3. – С. 218-229.

195. Ҷумаев, Т. Вохурӣ бо ду шоири фаронсавӣ [Матн] / Т. Ҷумаев // Садои Шарқ, 2016. – № 11. – С. 94-102.

196. Чумъаев, Т. Дурдонаҳои дарёи Сена [Матн] / Т. Чумъаев. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 83 с.
197. Шарифзода, Ф. «Перекрасная эпоха» в истории таджикско-французских отношений (2018-2022) гг. [Текст] / Ф. Шарифзода. – Худжанд: Хуросон, 2023. – 200 с.
198. Шарифзода, Х. 13 мақола [Матн] / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2013. – 272 с.
199. Шарифов, Х. Балоғат ва суҳанварӣ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 277 с.
200. Шарифов, Х. Методи муқоисавӣ-таърихӣ [Матн] / Х. Шарифов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – С. 237-238.
201. Шарифов, Х. Услуб ва камолоти суҳан [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 173 с.
202. Шаҳидӣ, М. Далеле чанд оид ба як таъсир [Матн] / М. Шаҳидӣ // Садои Шарқ, 1975. – № 2. – С. 125-128.
203. Шифо, Ш. Эрон дар адабиёти ҷаҳон [Матн] / Шучоиддин Шифо. – Ҷилди аввал. Адабиёти Фаросна. – Теҳрон: Китобхонаи Ибни Сино, 1333. – 237+28 с.
204. Шукуров, М. Обновление. Таджикская проза сегодня [Текст] / М. Шукуров. – Москва: Советский писатель, 1986. – 270 с.
205. Шукуров, М. Пайванди замонҳо ва халқҳо. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
206. Шукуров, М. Пояҳои камолот [Матн] / М. Шукуров // Садои Шарқ, 1984. – № 10. – С. 118-129.
207. Шукуров, М. Тарҷума ва услуби хосси нависанда [Матн] / М. Шукуров // Садои Шарқ, 1970. – № 7. – С. 160-172.
208. Эткинд, Е. Г. Писатели Франции [Матн] / Е. Г. Эткинд. – Москва: Просвещение, 1964. – 240 с.

Адабиёти хориҷӣ:

209. Bertels, E. E. Histoire de la littérature persane et le Tadjikistan [Texte] / E. E. Bertels. – Moscou, 1960. – 299 p. (Бертелс, Е.Е. Хистуаре де ла литературе персане ет ле Таджикистан [Текст] / Е.Е. Бертелс. – Москов, 1960. – 299 п.).

210. Cary, Edmon. Les grands traducteurs francais [Texte] / E. Cary. – Paris: Les Belles Lettres, 1963. – 133 p. (Кари, Эдмон. Ле гранд традюктор франсе [Текст] / Э. Кари. – Парис: Ле Бел Летр, 1963. – 133 п.).

211. Darmsteter, J. Les origines de la poésie persane [Texte] / J. Darmsteter. – Paris, 1887. – 128 p. (Дармстетер, Ж. Ле оригин де ла поэзи персан [Текст] / Ж. Дармстетер. – Парис, 1887. – 128 п.).

212. Daudet, Alphonse. Lettre de mon moulin. La Chevre de Monsieur Seguin [Texte] / A. Daudet. – Paris: Hetzel, 1869. – 172 p. (Доде, Алфонс. Летр де мон мулин. Ла Шевр де монсю Сеган [Текст] / А. Доде. – Парис: Хетзел, 1869. – 172 п.).

213. Eugène, Pottier. Chants revolutionnaires [Texte] / P. Eugene. – Paris: Librairie du Travail, 1887. – 240 p. – П. 23-25. (Эужен Потйэ. Шантс революционнер [Текст] / П. Эужен. – Парис: Либрери дю Травай, 1887. – 240 п. – П. 23-25).

214. Florian, Jean-Pierre Claris de. Celestine [Texte] / J.-P. Florian, nouvelle espagnole. In Les Six Nouvelles de M. de Florian. – Paris: Veuve Duchesne, 1784. – 246 p. (Флорян, Жан-Пйэр Клари де. Селестин [Текст] / Ж.-П. Флорян, нувел еспанол. Ин Ле Сис Нувел де М. де Флорян. – Парис: Вўв Дюшесн, 1784. – 246 п.).

215. Gilbert, Lazard. Anthologie de la poésie persane XI-XX siecles [Texte] / L. Gilbert. – Paris: Gallimard, 1964. – 500 p. (Жилбер, Лазар. Антоложи де ла поэзи персан XI-XX сйекл [Текст] / Л. Жилбер. – Парис: Галлимар, 1964. – 500 п.).

216. Gulnazar, K. La resurrection de l'arbre vert [Texte] / K. Gulnazar, T. Jumazoda. – Douchanbé: Devachtitche, 2005. – 276 p. (Гулназар, К. Ла

резюректион де ларбр верт [Текст] / К. Гулназар, Т. Чумазода. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 276 п.).

217. Hugo, Victor. Les Chatiments [Texte] / V. Hugo. – Paris: A. Bruxelles Lacroix. 1853. – 350 p. (Хуго, Виктор. Ле Шатимент [Текст] / В. Хуго. – Парис: А. Брюксел Лакруа. 1853. – 350 п.).

218. Hugo, Victor. Les Orientales [Texte] / V. Hugo. – Paris: Charles Gosselin, 1829. – 424 p. (Хуго, Виктор. Ле Орянтал [Текст] / В. Хуго. – Парис: Шарл Госелин, 1829. – 424 п.).

219. Jourdain, Amable. La Perse [Texte] / A. Jourdain. – Paris, 1814. – 163 p. (Журден, Амабл. Ла Перс [Текс] / А. Журден. – Парис, 1814. – 163 п.).

220. La Fontaine, Jean de. Fables [Texte] / La Fontaine, Jean de. – Paris, 1668. – 200 p. (Ла Фонтен, Жан де. Фабл [Текс] / Ла Фонтен, Жан де. – Парис, 1668. – 200 п.).

221. Lazard, G. La Langue des plus anciens monuments de prose persane [Texte] / G. Lazard. – Paris, 1963. – 340 p. (Лазар, Ж. Ла ланг де плю ансян монумент де проз персан [Текст] / Ж. Лазар. – Парис, 1963. – 340 п.).

222. Lazard, G. Les premiers poètes persans (XI-XX siècles) T. I. Introduction et traduction française [Texte] / G. Lazard. – Téhéran – Paris, 1964. – 320 p. (Лазар, Ж. Ле премйер поэт персан (XI-XX сйекл) Т. I. Интродуктион ет традуктион франсез [Текст] / Ж. Лазар. – Техеран – Парис, 1964. – 320 п.).

223. Les Mille et un jours, conte persans, traduits en français par Petits de la Croix, suivi de plusieurs contes. Nouvelle édition, accompagnée de notes et de notices historique par A. L'oiseleur – De longchamps, publiée sous la direction de M. Aimé Martin, Paris, 1839. – 706 p. (Ле Мил ет ан жур, конт персан, традуит ан франсе пағ Пети де ла Круа, суиви де плузйер конт. Нувел едиссион, акомпане де нот ет де нотис истофик пағ А. Лвазелүф – де лонгшам, публие су ла дирексион де М. Эме Мартин, Парис, 1839. – 706 п.).

224. Massé, Henri. Anthologie persane (XI-XIX siècles) [Texte] / H. Massé. – Paris: Payot, 1964. – 166 p. (Массе, Анри. Антологи персан (XI-XIX сйекл) [Текст] / А. Массе. – Парис: Пайот, 1964. – 166 п.).

225. Massé, Henri. Anthologie persane (XI-XIX siècles) [Texte] / H. Massé. – Paris: Rayot, 1950. – 149 p. (Массе, Анри. Антологи персан (XI-XIX сйекл) [Текст] / А. Массе. – Парис: Пайот, 1950. – 149 п.).

226. Pierre, Jean de Beranger. Œvres complètes [Texte] Beranger Pierre Jean de. – Paris: Perrotin, 1834. – 2 volumes. – 413 p. (Пйер Жан де Беранже, Ёвр комплет [Текст] Беранже Пйер Жан де. – Парис: Перротин, 1834. – 2 волум. – 413 п.).

227. Rouget de Lisle, Claude Joseph. Chant de guerre pour l'Armée du Rhin [Texte] Rouget de Lisle. – Strasbourg: Imprimerie de Strasbourg, 1792. – P. 1-4. (Руже де Лил, Клод Жосеф. Шан де геґ пур Ларме дю Рен [Текст] Руже де Лил. – Страсбург: Импримери де Страсбург, 1792. – П. 1-4.).

228. Safâ, Zabih. Anthologie de la poésie persane (XI-XX siècles) [Texte] / Z. A. Safâ. – Paris: Gallimard, 1987. – 199 p. (Сафа Забих. Антологи де ла поэзи персан (XI-XX сйекл) [Текст] / З. Сафа. – Парис: Галлимар, 1987. – 199 п.).

229. Sheffer, Charles. Chrestomathie persane 2. [Texte] / Ch. Sheffer. – Paris, 1885. – 200 p. (Шеффер, Шарл. Хрестомати персан 2 [Texte] / Ш. Шеффер. – Парис, 1885. – 200 п.).

230. Toxirova, Sarvinoz Xusenovna, Sadriddin Ayniy asarlarining yevropa adabiyotiga ta'siri va tarjimasi [Texte] S. Toxirova. 10.00.06. – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – Bukhara, 2024. – 48 s. (Тохирова Сарвиноз Хусеновна, Садриддин Айний асарларининг европа адабиётига тасири ва тарчимаси [Текст] С. Тохирова. 10.00.06. – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва тарчимашунослик. Филология фанлари бойича фалсафа доктори (PhD) автореферати. – Бухара, 2024. – 48 с.)

231. Verlaine, Paul. Poemes Saturniens «chanson-d'automne» [Texte] / P. Verlaine. – Paris: Alphonse Lemerre, 1867. – 162 p. (Верлен, Пол. Поэм Сатурни [Текст] / П. Верлен. – Парис: Алфонс Лемер, 1867. – 162 п.).

232. Wurmser, André. L'Orient [Texte] / A. Wurmser. – Les Lettres françaises. – №704, 1958. – 9-15 Janvier. (Вюрмсер, Андре. Лорянт [Текст] / А. Вюрмсер. – Ле Летр франсез. – №704, 1958. – 9-15 Жанвйе).

III. Маъхазҳои интернетӣ:

233. fr.wikisource.org/wiki/Chansons_d'autumnes_de_Pierre.Jean_de_Béranger/Adie. (10.02.2021).

234. www.centralasian.org/a/30782397.html. Ашуров А. Робитаҳои илмиву адабии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Фаронса/А. Ашуров – <https://www.google.com/search>. www.osiyoavrupo.tj. (03.05.2024).

235. [www.google.ru/ France, France-je meurs tu me l'anonce./Dernier chanson 1834 a 1854 de P. J. de Beranger//https://books.google.com.tj/books](http://www.google.ru/France%2C+France-je+meurs+tu+me+l%27anonce/Dernier+chanson+1834+a+1854+de+P.+J.+de+Beranger/). (02.09.2018).

236. [www.google.ru/ Poeme victor hugo sur une barricade / Poeme victor hugo sur une barricade](http://www.google.ru/Poeme+victor+hugo+sur+une+barricade/Poeme+victor+hugo+sur+une+barricade) // [https://akyla.net/ victor-hugo /11735-sur-une-barricade-za-barricadam](https://akyla.net/victor-hugo/11735-sur-une-barricade-za-barricadam). (23.06.2019).

237. [www.google.ru/Victor Hugo/le Roi de Perse//https://fr.wikisource.org/wiki/Le_Roi_de_Perse](http://www.google.ru/Victor+Hugo/le+Roi+de+Perse/). (03.09.2018).

238. [www.google.ru/ Паёми Президент- 2008/president.tj/node.198](http://www.google.ru/Паёми+Президент-2008/president.tj/node.198). (03.05.2019).

239. [www.google.ru/Eugene Pottier, Chants Révolutionnaires, Bureau du Comité Pottier, v.1895](http://www.google.ru/Eugene+Pottier,+Chants+Révolutionnaires,+Bureau+du+Comité+Pottier,+v.1895). (02.09.2018).

240. [www.google.ru/La chevre de monsieur Seguin /savoirlire.fr/wp-content/la-chevre-de-monsieur-seguin./La chèvre de Monsieur Seguin, Alphonse Daudet//http://www.savoirlire.net/](http://www.google.ru/La+chevre+de+monsieur+Seguin/savoirlire.fr/wp-content/la-chevre-de-monsieur-seguin/La+chèvre+de+Monsieur+Seguin,+Alphonse+Daudet/http://www.savoirlire.net/). (20.11.2020).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Одилова, З.О. Тарҷумаи асарҳои адибони франсавӣ ба забони тоҷикӣ дар даври соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – Душанбе, 2017. – №5 (72). – С.146-149. ISSN 2219-5408.

[2-М]. Одилова, З.О. Тарҷумаи асарҳои адибони франсавӣ ба забони тоҷикӣ дар замони шуравӣ [Матн] / З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – №4/6. – С.251-253. ISSN 2413-516X.

[3-М]. Одилова, З.О. Тарҷумаи асарҳои устод Садриддин Айни ба забони франсавӣ [Матн] / З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – №4. – С.225-228. ISSN 2413-516X.

[4-М]. Одилова, З.О. Тарҷумаи асарҳои Граф Антуан-Мари Роже де Сент-Экзюпери ба забони тоҷикӣ [Матн] / З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – Душанбе, 2018. – №3 (75). – С.235-238. ISSN 2219-5408.

[5-М]. Одилова, З.О. Тарҷумаи осори Виктор Гюго ба забони тоҷикӣ [Матн] / З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – №2. – С.216-219. ISSN 2413-516X.

[6-М]. Одилова, З.О. Саҳми Шокир Мухтор дар таҳқиқи робитаҳои адабӣ байни Тоҷикистону Фаронса [Матн] / А. Муллоев, З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №3. – С.253-259. ISSN 2413-516X.

[7-М]. Одилова, З.О. Сурудаҳои шоирони тоҷик дар васфи Фаронса [Матн] / З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №6. – С.210-215. ISSN 2413-516X.

[8-М]. Одилова, З.О. Таҳлили муқоисавии тарҷумаи осори назмию насрии адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикии даври соҳибистиклолӣ [Матн] / З.О.

Одилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – №2. – С.172-178. ISSN 2413-516X.

[9-M]. Одилова, З. О. Мирзо Сирочи Ҳаким ва ташаккули робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ [Матн] / З.О. Одилова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – Душанбе, 2026. – №1(120). – С.249-253. ISSN 2219-5408.

II. Мақолаҳои муаллиф дар мачмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[10-M]. Одилова, З.О. Таъсирпазирии адабиёти франсавӣ ба назму насри адабиёти тоҷик [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба соли рушди сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ «Забон-пайвандгари тамаддунҳо»-и Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – Душанбе, 15-декабр соли 2018. – С.389-392.

[11-M]. Одилова, З.О. Шокир Мухтор ва саҳми ӯ дар таҳқиқи робитаҳои адабии тоҷику франсавӣ [Матн] / З.О. Одилова // Проблемы перспективы современной науки. Материалы международной научно-практической конференции. – Кишинев, Молдавия. – 10-уми апрели, 2023. – С.79-88.

[12-M]. Одилова, З.О. Тарҷума ва услуби асари Оноре де Балзак «Падар Горио» дар забониҳои франсавӣ, русӣ ва тоҷикӣ [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба 80-солагии таъсисёбии факултети забонҳои хориҷӣ ба амалигардонии «Барномаи давлатии омӯзиш ва тақмили забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2015-2020. Масъалаҳои мубрами методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – Душанбе: Нушбод, 30-юми март соли 2020. – С.196-198.

[13-M]. Одилова, З.О. Нақш ва ҷойгоҳи адабиёти фаронсавӣ дар адабиёти тоҷики замони истиқлолӣ [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, бахшида ба 30 – солагии барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни – Душанбе, 16-17-уми декабри соли 2022. – С. 173-177.

[14-M]. Одилова, З.О. Тарҷума – асоси ба вучуд омадани робитаҳои адабӣ [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ бахшида ба «Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – Душанбе: Нушбод, 24-уми майи 2025. – С.428-431.

[15-M]. Одилова, З.О. Тарҷумаи осори насрии адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Аҳаммияти омӯзиши забонҳои романӣ-германӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва вазъи омӯзиши онҳо дар Тоҷикистон». Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. – Душанбе, 21-уми феввали 2025. – С.359-366.

[16-M]. Одилова, З.О. Таҳлили муқоисавии тарҷумаи осори назмии адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба ҷашни 35-солагии Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва татбиқи «Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». Забони русӣ – забони муоширати байналмилалӣ. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Бобочон Ғафуров. – Хучанд, 10-уми июни 2025. – С.23-29.

[17-M]. Одилова, З.О. Шароити мусоиди таърихӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ: робитаҳои расмӣ Тоҷикистон ва Фаронса дар замони муосир [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 35-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030, Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 95-солагии ДДОТ ба номи Садриддин Айни ва ёдбуди профессор Шокир Мухтор. – Душанбе, 12-13-уми феврал 2026. – С.233-236.

[18-М]. Одилова, З.О. Дурнамои тарҷумаи намунаҳои адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон [Матн] / З.О. Одилова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, бахшида ба «35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030», «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва «95-солагии ДДОТ ба номи Садриддин Айний» – Душанбе, 23-уми феврал 2026. – С.299-301.